

Tartu Ülikool
Usuteaduskond

Allan Kaldoja

ÕIGEUSU KIRIKU STRUKTUURI KUJUNEMINE
JA
DIASPORA PROBLEEM
ÕIGEUSU KIRIKUS

magistritöö

Juhendaja dr Priit Rohtmets

Lühikokkuvõte

Olete avanud Allan Kaldoja magistritöö „Õigeusu kiriku struktuuri kujunemine ja diasporaa probleem õigeusu kirikus“. Töö algseks teemapüstituseks oli küsimus diasporaast õigeusu kirikus – miks on diasporaa õigeusu kiriku jaoks probleem, kuidas see on tekkinud ning kuidas seda võiks lahendada. Teema uurimisel selgus, et diasporaa probleemi ei ole võimalik mõista ega lahendada ilma kiht-kihilt süvenemata õigeusu kiriku ülesehitusse – milline on õigeusu kiriku struktuur, millistes otsustes on see formaalselt fikseeritud, milline on legitiimsete ehk õigeusu kirikus tervikuna aktsepteeritavate otsuste vastuvõtmise korrektne menetlus ning millistest kiriku olemuslikest aluspõhimõtetest see võrsub.

Magistritöös võtangi esmalt luubi alla õigeusu kiriku struktuuri kujunemise, annan ülevaate peamistest õpetuslikest põhimõtetest ning ühiskondlik-poliitilistest asjaoludest, millest tõukudes kiriku organisatsioon kujunes. Edasi uurime seitset oikumeenilist kirikukogu, Suurt kirikulõhet ja katseid seda ületada. Siis fokuseerin tähelepanu õigeusu kiriku organisatsioonilise ülesehituse kontekstis olulistele kaanonitele ja Konstantinoopoli patriarhaadi oikumeenilisele eristaatusele ning pretsedentidele selle rolli rakendamises. Annan ka lühiülevaate õigeusu kiriku tänasest struktuurist autokefaalsete kirikute tasandil.

Alles seejärel hakkam eelkirjeldatud teadmistega varustatult käsitlema diasporaa küsimust õigeusu kiriku kontekstis. Annan ülevaate diasporaa probleemi tekkest, sisulistest aspektidest, võimalikest lahendusteedest ning selles osas langetatud otsustest, nende legitiimsusest ja elluviimisel esile kerkinud raskustest.

Töö lõpuosas annan põgusa perspektiivi õigeusu maailmas täna valitsevale jõudude dünaamikale ning minu arvates ainuvõimaliku retsepti erimeelsuste klaarimiseks – toimivad lahendused peavad tuginema õigeusu kiriku organisatsioonilisele struktuurile, mis on kristliku kiriku aluspõhimõtetest võrsudes oikumeenilises episkopaal-sinodaalses otsustusprotsessis kaanoniteks vormunud ja sajandite jooksul praktikas realiseerunud. Vaid tõe- ja ühtsustaotluse vaimul ning traditsioonidel, kaanonitel ja usaldusel põhinev otsuste langetamise protsess tagab tulemust, milles võib olla Kristusest tulenev jumalik vägi ja elujõud. Vähemat eesmärki ei saa õigeusu kirik endale lubada.

Sisukord

Sissejuhatus	5
1. Õigeusu kiriku struktuuri kujunemine	10
1.1 Aluspõhimõtted	10
• Kiriku algus ja elusa kiriku põhimõte	11
• Kristluse levik ja tagakiusamise ajastu	12
• Armulauaühendus, apostlite tekstid ja Uue Testamendi kujunemine	13
• Piiskopiamet	14
• Piiskopi territoriaalne jurisdiktsioon ja kristliku kiriku organisatsiooni kujunemine	16
• Kristliku usutunnistuse teke	17
• Kristluse tõus Rooma riigiusuks	18
1.2 Oikumeenilised ehk ülemaailmsed kirikukogud	19
• Nikaia esimene kirikukogu aastal 325	20
• Konstantinoopoli esimene kirikukogu aastal 381	22
• Efesose esimene kirikukogu aastal 431	23
• Halkedoni kirikukogu aastal 451	25
• Konstantinoopoli teine kirikukogu aastal 553	28
• Konstantinoopoli kolmas kirikukogu aastail 680-681	28
• Trullo kirikukogu 692 ja Apostlite kaanonid	29
• Nikaia teine kirikukogu aastal 787	30
• Suur kirikulõhe ehk skisma	31
• Viimased katsed lõhet ületada - Lyoni kirikukogu 1274 ja Ferrara-Firenze kirikukogu aastail 1438-1439. Konstantinoopoli langemine 1453	33
1.3 Õigeusu kiriku struktuuri kontekstis olulised kaanonid	34
• Kiriku struktuuri kujunemine piiskopi rolli ja kiriku territoriaalsust sätestavates kaanonites	36
• Pentarhia kujunemine	39

1.4 Konstantinoopoli patriarhaadi oikumeeniline eristaatus	41
• Halkedoni kirikukogu 28. kaanon	42
• Olulisemad pretsedendid Konstantinoopoli patriarhaadi oikumeenilise rolli rakendamisest	44
○ Pretsedent autokefaalse staatuse andmise kohta	45
○ Pretsedent autokefaalse seisundi püsimise kohta	45
○ Pretsedent patriarhaalse staatuse andmise kohta	46
○ Pretsedent autonoomse staatuse andmise kohta	47
○ Moskva patriarhaat	47
○ Värskeimad näited Konstantinoopoli patriarhaadi oikumeenilise rolli sisustamisest kogu õigeusu maailma heakskiidul	49
1.5 Õigeusu kiriku struktuur tänapäeval	50
2 Diasporaa probleem õigeusu kirikus	53
2.1 Diasporaa probleemi teke	55
2.2 Peamised diasporaaga kaasnevad probleemid	59
2.3 Võimalikud lahendusteed	62
2.4 Diasporaa probleemi lahendamiseks langetatud otsused	65
• Õigeusu diasporaa (hajala)	67
• Õigeusu diasporaa piiskoplike assambleede tegevusjuhend	69
2.5 Diasporaa küsimus pärast Kreeta Suurt sinodit	73
Kokkuvõte	78
Kasutatud allikate loetelu	82
Summary	91

Sissejuhatus

Eesti vanasõnad on ammendamatu tarkuselaegas. Õpi noores eas, kui tahad vanas eas tark olla! Täna vagu, homme vagu, nädala lõpul põld ju pooleni küntud. Mõistsid alata, mõista lõpetada! See kõik on meile hästi teada, kuid lõpuks on ikka häda see, mis härja kaevu ajab.

Esimese kõrghariduse sain Tartu Ülikooli õigusteaduskonnast aastal 2002, kõrvalerialaks politoloogia. Vahepealsetel aastatel olen teeninud diplomaadi ja töötanud ettevõtjana, asutanud teatri ja pensionifondi. Läbivaks jooneks neis tegevusis on olnud rahvusvaheline mõõde ning vajadus õppida ja isiklikku kultuurikihti kasvatada. Läbisin Avatud ülikooli raames usuteaduskonna religiooniantropoloogia magistrkursuse ainekava juba aastal 2015, kuid magistritöö oli seniajani kirjutamata. Kõnealuse magistriprogrammi lõpetamine käesoleva aasta kevadel tingis vältimatu vajaduse see rännak nüüd läbida.

Suure tõenäosusega on tegemist minu viimase uurimistööga ülikoolis. Sestap on esimene eesmärk alustatu lõpule viimine, uurides teemat, mis tõeliselt huvi pakub ja suurendab mu võimet muudeski tegevusvaldkondades ümbritsevat mõista. Teine eesmärk on võtta ülikooliõpingud kokku viisil, mis vastaks 1997. aasta sügisel esimeses loengus kuulnud põhimõttele: „Jurist (või magistritöö autor) peab mõtlema nagu filosoof, kuid kõnelema nagu talupoeg.“ Ehk siis – töö sisu peab olema ülevaatlik ja analüütiline, selge loogikaga ja lihtsalt sõnastatud. Töö peab andma edasi käsitletava teema peamised sisulised aspektid, olles heaks infoallikaks asjahuvilisele ning tekitades mõtteainet valdkonna professionaalile.

Teema valik ja töö eesmärk

Mäletan, et juba lapsena pakkus mulle nalja, et uskusid on mitu, kuid vaid üks neist nimetab end õigeusuks. Millest selline enesekindlus ja kas teised on siis valed? Ilmarännud on mind antropoloogiahuvilise viinud üsna erinevatesse kristlikesse kirikutesse Armeenias, Bulgaarias, Egiptuses, Gruusias, Kreekas, Põhja-Makedoonias, Rumeenias, Ukrainas, USA-s, Valgevenes, Venemaal. Kuigi paljud neist nimetavad end õigeusklikeks, on pilt üsna kirju ning mitmel puhul olen tajunud teatavat pingevälja nende kirikute suhetes nii kohaliku ilmaliku võimuga kui õigeusu maailmaga laiemalt.

Õigeusklikke inimesi on nii mu perekonnas, sõprade kui kaasmaalaste seas. Hea oleks neid paremini mõista. Seega – laiem teemavalik on õigeusu uurimine antropoloogi, juristi ja politoloogi pilguga.

Teema piiritlemisest. Vestlustes sõbra ja nüüd ka käesoleva töö juhendaja dr Priit Rohtmetsaga selgus, et tänapäeval on õigeusu maailma üks olulisemaid probleeme küsimus diasporaast, kusjuures „tänapäeval“ tähendab õigeusu pika ajaloo taustal, et probleem on eksisteerinud juba rohkem kui sajandi. Väga üldiselt sõnastatuna tähendab diasporaa probleem õigeusu kiriku kontekstis küsimust sellest, kuidas ajaloosündmuste keerdkäigus üle maailma laiali pillutatud ning kiriku tavapäraselt tegutsemisalalt väljapoole jäävatesse piirkondadesse sattunud õigeusklike kogukondi kiriku traditsioonilisse osadusse ja struktuuri sobitada. Mida õigeusu kirik diasporaana täpsemalt käsitab, kuidas see on tekkinud, miks on diasporaa õigeusu kiriku jaoks probleem, miks seda probleemi pole seni lahendatud ning kuidas seda võiks lahendada – terviklikku käsitlust sel teemal eesti keeles ei ole. Käesoleva magistritöö eesmärk on selle tühimiku täitmine. Selline oli algne idee.

Teema lähemal uurimisel selgus, et diasporaa probleemi ei ole võimalik mõista ilma kiht-kihilt süvenemata õigeusu kiriku ülesehitusse. Ka probleemi võimalik lahenduskäik peitub ilmselt just kiriku korralduses. Teisisõnu, selleks, et mõista, miks diasporaa on õigeusu kiriku struktuuris justkui liivatera kellamehhanismis, tuli, üha sügavamale kirikulukku minnes, saada vastused küsimustele: milline on õigeusu kiriku struktuur tänapäeval, kust pärineb iseseisvate kirikute staatus, millistele kirikuõiguslikele kaanonitele see tugineb, milline on kaanonite kehtestamise legitiimne protsess ja millistest kiriku olemuslikest aluspõhimõtetest see protsess võrsub? Eesmärgiga mainitust ülevaade anda, kujuneski magistritöö temaks „Õigeusu kiriku struktuuri kujunemine ja diasporaa probleem õigeusu kirikus“.

Ühtlasi selgus, et kiriku ülesehitust ja otsustusprotsesse ei ole võimalik mõista ilma põgusagi ülevaate taustal toimunud ühiskondlik-poliitilistest protsessidest ja kristliku usu õpetusliku poole debattidest ja nende tulemustest. Nii sisaldab töö kokkuvõtlikku ülevaadet kristliku kiriku usutunnistuse arengust ning seitsmest oikumeenilisest kirikukogust.

Metoodika

Magistritöö esimeses peatükis kasutan peamiselt ajaloolist meetodit ehk üritan uurimisteema selgitamisel tutvuda asjaomaste põhimõtete, kirikuloo, kirikukogude tausta ja neil langetatud otsuste tekstidega. Teen seda neid puudutavate üld- ja erikäsitluste abil. Teksti sisu mõistmise puhul, eriti kui jutt on näiteks viisteist sajandit tagasi kehtestatud kaanonist, tuleb esmalt võrdlevas analüüsis tuvastada üldtunnustatud tekstiversioon, vaadelda sarnaseid küsimusi käsitlevate kaanonite mõttelist arengut kirikukogust kirikukogusse ning viia end kurssi kirikukogude ühiskondlik-poliitilise ja kultuurilise taustaga. Õigeusu kiriku kontekstis on toonane kanooniline kord maksev ka praegu.

Argumenteeritud arusaama kujundamiseks käsitlen tekste võrdlevalt ja kriitiliselt, püüdes tuvastada nende sõnumit ja ideed nende kehtestamise hetkel ning praeguses kontekstis. Juristina tahaksin hea meelega tutvuda algtekstidega, *ad fontes!*, kuid kreeka või ladina keele omandamine ei kuulunud seekord magistriprogrammi raamesse. Küll aga saab tõlgete võrdlevat analüüsi rakendades ja kiriku kanoonilisele praktikale toetudes tõele lähedale jõuda. Osa tõlkeid eesti keelde olen teinud ise ning selle vastavates tekstikohtades ära märkinud.

Töö teises peatükis analüüsin konkreetsemalt diasporaa küsimust, lähtudes erialakirjanduses ja -ajakirjanduses esitatud poleemikast, õigeusu kirikute käitumisest ning vastuvõetud otsustest. Kahe dokumendi tekstid lisasin tsitaatidena magistritöö põhikorpusesse peatükina 2.4 „Diasporaa probleemi lahenduseks langetatud otsused“, kuna sinna sobivad nad töö loogilise ülesehituse poolest kõige paremini. Otsustega seoses toon välja potentsiaalse probleemi 2016. aasta üleilmse õigeusu kirikukogu oikumeenilise legitiimsusega ning osundan, miks see, vähemalt nende otsuste aspektist, on tegelikult ainult näiv probleem.

Töö ülesehitus

Magistritöö koosneb kahest peatükist, mis on omakorda jaotatud alapeatükkideks. Peatükkide järjestus on kronoloogiline, alapeatükid on liigendatud nii kronoloogilisel kui ka temaatilisel alusel. Töö on üles ehitatud viisil, kus esmalt antakse ülevaade põhimõtetest ja seejärel nende printsiipide ellu rakendamisest kiriku organisatsioonis. See on viinud otsuste ja struktuurini, mille abil või mida reeglipäraselt muutes on võimalik ka

tänapäeva õigeusu kiriku ees seisvad väljakutseid lahendada. See puudutab ka diasporaa probleemi.

Esimeses peatükis võtan luubi alla õigeusu kiriku struktuuri kujunemise, annan ülevaate peamistest õpetuslikest põhimõtetest ning ühiskondlik-poliitilistest asjaoludest, millest tõukudes kiriku organisatsioon endale vormi leidis. Edasi uurin oikumeenilisi kirikukogusid, suurt skismat ja katseid seda ületada. Siis keskendun õigeusu kiriku organisatsioonilise ülesehituse kontekstis olulistele kaanonitele ja Konstantinoopoli patriarhaadi oikumeenilisele eristaatusele ning pretsedentidele selle rolli rakendamisel. Annan ka lühiülevaate õigeusu kiriku tänasest struktuurist autokefaalsete kirikute tasandil.

Töö esimese peatükiga loon raamistiku, mille alusel on teises peatükis võimalik hakata käsitlema diasporaa küsimust õigeusu kiriku kontekstis. Annan ülevaate diasporaa probleemi tekkest, selle sisulistest aspektidest ja debattidest võimalike lahenduste üle, samuti diasporaa küsimuses langetatud otsustest, nende legitiimsusest ja otsuste elluviimisel esile kerkinud raskustest.

Allikad, viitamine ja stiil

Töö peamisteks allikateks on õigeusu kirikut või näiteks oikumeenilisi kirikukogusid puudutavad üldkäsitlused¹ ning mõnele konkreetsele sündmusele või teemale keskenduvad erikäsitlused.² Diasporaaküsimuse tundmaõppimisel on asendamatud olnud erialaajakirjades ilmunud artiklid.³ Lisaks kasutan mitmeid

¹ Mõned olulisemad töö kirjutamisel kasutatud üldkäsitlused:

Davis, Leo Donald. *The First Seven Ecumenical Councils (325–387). Their History and Theology.* Collegeville, Minnesota: The Liturgical Press, 1990;

McGuckin, John Anthony. *The Orthodox Church. An Introduction to its History, Doctrine, and Spiritual Culture.* John Wiley & Sons Ltd, 2011;

Meyendorff, John. *The Orthodox Church. Its Past and Its Role in the World Today. A Third Revised Edition.* Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1981.

² Mõned olulisemad töö kirjutamisel kasutatud erikäsitlused:

Maximos. *Sardesi metropoliit. The Oecumenical Patriarchate in the Orthodox Church. A Study in the History and Canons of the Church.* Thessaloniki: Patriarchal Institute for Patristic Studies, 1976;

Price, Richard; Gaddis, Michael. *The Acts of the Council of Chalcedon. Translated texts for Historians,* Vol 45. Liverpool: Liverpool University Press, 2005.

³ Mõned näited töö kirjutamisel kasutatud artiklitest:

Constantelos, Demetrios J. „The Orthodox Diaspora: Canonical and Ecclesiological Perspective“. – *The Greek Orthodox Theological Review*, vol. 24, 1979, lk 200–211;

Hämmerli, Maria. „Orthodox diaspora? A sociological and theological problematisation of a stock phrase“. – *International Journal for the Study of the Christian Church*, Vol 10, 2010, lk 97–115.

internetiandmebaase ning üksikuid kaasaegseid dokumente.⁴ Kokku põhineb magistritöö enam kui 70 allikal – arvan, et see baas on piisavalt mitmekülgne püstitatud uurimisküsimustele vastamiseks.

Magistritöö tekstikohtades, mis põhinevad mõnest allikast ammutatud infole, on esitatud asjakohane ning magistritöö vormistuse nõuetele vastav viide. Allikate täisnimekiri on toodud töö lõpus alajaotuses „Kasutatud allikate loetelu“.

Võtsin eesmärgiks kirjutada ülevaatlik, loogilise ülesehituse ning selge keelekasutusega magistritöö. Kuidas see õnnestus, jääb lugeja hinnata.

Täna dr Priit Rohtmetsa kannatliku suhtumise, sõbraliku julgustuse ja targa nõu eest – ilma temata ei oleks magistritöö valminud.

⁴ Mõned töö kirjutamisel kasutatud dokumendid:

Greek Orthodox Archdiocese of America. – „Rules of Operation of Episcopal Assemblies in the Orthodox Diaspora“. Viimati vaadatud 17.04.2021: <https://www.goarch.org/-/rules-of-operation-of-episcopal-assemblies>;

Greek Orthodox Archdiocese of America. – „The Orthodox Diaspora“. Viimati vaadatud 17.04.2021: <https://www.goarch.org/-/decision-of-the-chambesy-conference>.

1. Õigeusu kiriku struktuuri kujunemine

Töö esimeses peatükis võtan vaatluse alla õigeusu kiriku struktuuri kujunemise. Annan ülevaate peamistest õpetuslikest põhimõtetest ning ühiskondlik-poliitilistest asjaoludest, millest tõukudes kiriku organisatsioon kujunes. Edasi uurin seitset oikumeenilist ja veel mõnda käesoleva töö kontekstis olulisemat kirikukogu, kirjeldan nende toimumise ühiskondlik-poliitilist konteksti ja neil langetatud olulisemaid dogmaatilisi otsuseid ning viimastega seotud lõhenemisi ja lahknemisi kristliku kiriku struktuuris. Eraldi vaatlen Suurt kirikulõhet ja katseid seda ületada. Siis fookuseerin tähelepanu õigeusu kiriku organisatsioonilise ülesehituse kontekstis olulistele kaanonitele, nende mõttele, kehtestamise ajaraamile ja ideelisele arengule. Vaatlen, miks ja kuidas lahendatakse kaanonites piiskopi rolli ja territoriaalsuse küsimusi, kuidas kujuneb patriarhaatide pentarhia ja Konstantinoopoli patriarhaadi oikumeeniline eristaatus. Annan ka ülevaate valikust käesoleva töö kontekstis olulisematest pretsedentidest Konstantinoopoli oikumeenilise rolli rakendamisel. Peatüki lõpus kirjeldan õigeusu kiriku tänast struktuuri autokefaalsete kirikute tasandil.

1.1 Aluspõhimõtted

Õigeusu kiriku enesekäsitluse kohaselt ei ole kahtlust, et kiriku ajalugu käsitledes kõneldakse kristliku kiriku ajaloost tervikuna. Esimesel aastatuhandel oli kirikus mitmeid olulisi debatte, erimeelsusi ja õpetust puudutavaid konkureerivaid tõlgendusi, kuid sellele vaatamata püsis ida ja lääne kirik ühe tervikuna koos. Rooma riigi ladina- ja kreekakeelne kristlik maailm kasvas siiski tasapisi lahku, sest keele- ja kultuurierinevused andsid Idas ja Läänes üha enam tooni.⁵

Õigeusu kiriku seisukohast on kirik oma olemuselt ühtne ja katooline nagu see kõlab 325. aastal Nikaia I kirikukogul kinnitatud usutunnistuse teksti lõpuosas: „*Credo /.../ et unam, sanctam, catholicam et apostolicam Ecclesiam*“, ehk „Usume ühtainust, püha, katoliiklikku ja apostellikku kirikut“, kus mõiste „katoliiklik“ ei tähista mitte tänapäevases tavatähenduses Rooma-Katoliku kirikut, vaid tuleneb kreekakeelsest terminist καθολικός (katholikos), mida võib tõlkida kui „üleüldist“ või „universaalset“.

⁵ McGuckin, John Anthony. *The Orthodox Church. An Introduction to its History, Doctrine, and Spiritual Culture*. John Wiley & Sons Ltd, 2011 (edaspidi „McGuckin“), lk 5.

ehk sellist kirikut, mis sisaldab kristlikku usku terviklikult, kõikehõlmavalt ja puudusteta ning mille õpetust kuulutatakse piiranguteta kõigile inimestele.⁶

Kiriku algus ja elusa kiriku põhimõte

Õigeusklikus käsitluses on oluline elusa kiriku põhimõte – kirik on elav ühendus, mis hõlmab prohveteid ja pühakuid, kes Kristuse saabumist ette kuulutasid; taevast kirikut, mis avanes läbi Kristuse ülestõusmise; nii täna elavaid Kristuses ühendatud inimesi kui ka lugematuid põlvkondi enne meid ja pärast meid, kes on apostlite ja nende järglaste hoole all ühendatud Kristuses läbi armulaua ja teiste sakramentide.⁷

Nii nagu teised konfessioonid, loevad ka õigeusklikud maise kiriku alguseks nelipühi sündmust, mil Püha Vaim laskus apostlitele: „Kui nelipühapäev kätte jõudis, olid nad kõik koos ühes paigas. Ja äkitselt tuli taevast kohin, otsekui tugev tuul oleks puhunud, ja täitis kogu koja, kus nad istusid. Ja nad nägid otsekui hargnevaid tulekeeli, mis laskusid iga üksiku peale nende seas. Ja nad kõik täideti Püha Vaimuga ning hakkasid rääkima teisi keeli, nõnda nagu Vaim neile andis rääkida.“ (Ap 2:1-4)⁸ ja „Kogu Iisraeli sugu teadku nüüd kindlasti, et Jumal on tema teinud Issandaks ja Messiaks, sellesama Jeesuse, kelle teie risti lõite!“, „Aga Peetrus ütles neile: „Parandage meelt ja igauks teist lasku ennast ristida Jeesuse Kristuse nimesse oma pattude andekssaamiseks, ning siis te saate Püha Vaimu anni. Sest see tõotus on antud teile ja teie lastele ning kõikidele, kes on eemal, keda iganes Jumal, meie Issand, enese juurde kutsub.”“ ja „Kes nüüd tema sõna vastu võtsid, need ristiti, ning sel päeval lisati nende hulka umbes kolm tuhat inimest.“ (Ap 2:36, 38-39, 41).

Kiriku ülesanne on alati olnud ja on ka tänapäeval pakkuda kõigile põlvkondadele vaba valikut liituda armastuse Issandaga elavas kirikus, milles on kesksel kohal armulaud kui kiriku ühtsust tagav sakrament. Nagu on märkinud Eesti Apostliku-Õigeusu Kiriku metropoliit Stefanus, pole see ühtsus kõlbeline, vaid ontoloogiline: „Kirik teostub euharistas ehk et tänuosalasusest osasaamine tähendabki osasaamist ühtsest Kirikust.“⁹

⁶ Summa Apologia. – „Is The Catholic Church Biblical“. Viimati vaadatud 24.03.2021: <https://svmmaapologia.wordpress.com/2015/11/23/is-the-catholic-church-biblical/>.

⁷ McGuckin, lk 8.

⁸ Piiblisitaadid siin ja edaspidi pärinevad allikast www.Piibel.net seisuga 10.03.2021, täppisviited Piibli tekstiosale on antud teksti sees.

⁹ Stefanus. Tallinna ja kogu Eesti metropoliit. Pilguheit õigeusku. Ajalugu ja Teoloogia nr 3. Tallinn: Tallinna Püha Platoni Õigeusu Teoloogiline Seminar, 2011, lk 16–17.

Kristluse levik ja tagakiusamise ajastu

Peale Jeesuse surma rändasid apostlid läbi Rooma impeeriumi linnade, agoraade ja sünagoogide, kuulutades evangeeliumi ja jättes endast maha väikeseid usklike kogudusi. Peame arvesse võtma, et kristlusel oli toonase Vahemere-maailma kirjul kultuseturul revolutsiooniliselt liberaalne lähenemine või sisenemislävend, mis ei seadnud usklikele rahvuslikke, seisuslikke ega varanduslikke piiranguid, mis võimaldas uue liikumise erakordselt kiiret levikut. Kõneles ju Jeesus pärast kaubitsejate väljaajamist templist: „Eks ole kirjutatud, et minu koda hüütagu palvekojaks kõigile rahvastele?“ (Mk 11:17) või nagu seisab Pauluse kirjas roomlastele: „Ei ole ju erinevust juudi ja kreeklase vahel, sest seesama Issand on kõikide Issand, rikas kõikide heaks, kes teda appi hüüavad. Sest igaüks, kes hüüab appi Issanda nime, päästetakse.“ (Rm 10:12-13).

Nii nagu ideede levik tänapäeval, toimus see ka toona peamiselt suurlinnades ehk impeeriumi metropolides, kus kohtuvad erinevad kultuurid, teadmised ja elukogemused ning tehnoloogiline ja filosoofiline areng toimub võimendatud eeltingimustel. Nagu pea kõik kogukonnad, hakkasid ka väikesed kristlaste rakukesed end organiseerima ja muutusid seetõttu märgatavaks. Rooma impeerium oli eri usundite suhtes võrdlemisi tolerantne, kuid ennekõike kehtis see impeeriumi aladel elavate hõimude traditsiooniliste kultuste kohta. Selle kõrval eksisteeris tugev tsiviilreligioon ehk keisrikultus. Kristlased aga kujutasid endast uut sotsiaalset ja usulist lähenemist, mille põhimõtetes oli erinevalt judaismist kõigi inimeste võrdsus jumala ees ning inimese, riigi ja jumala suhtest riigikultuse eemaldamine.¹⁰

Nii on loomulik, et kristluse rakukeste ühiskondlikult märgatavaks muutumisele järgnes vastureaktsioonina konflikt nii seni lepingumonopolismi nautinud judaismi kui ka paljude teiste kultuste viljelejatega, aga ka impeeriumivõimudega. Konflikt väljendus sanktsioonides ja perioodilistes karistusaktsioonides. Kristlus oli paljude jaoks vihatud ja veel kolmandal sajandil tsiviilmõttes ebaseaduslik. Nii on kristliku ajalookäsitluse kohaselt kristluse kujunemisperioodi esimesest kuni neljanda sajandini nimetatud tagakiusamise ajastuks. Sellest ajast on kristluse ajalukku sadestunud mitmed tuntud märtrilood.¹¹ Taoline „meie ja nemad“ vastandus on ilmselt iga elusorganismi või -

¹⁰ Aland, Kurt. *Geschichte der Christenheit*. Band I. Von den Anfängen bis an die Schwelle der Reformation. Gütersloh: Gerd Mohn, 1991, lk 81–86.

¹¹ Samon, Sergi; Salasoo, Silvia (koostajad). *Kiriku ajalugu*. Tallinn: Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Kultuurifond, 1990, lk 21–35.

organisatsiooni vältimatu arenguetapp, mis oli oluline ka eneserefleksiooni seisukohast. Kristlased said tagakiusamisest oma identiteedi kujunemisel tuge, oli ju ka Kristus füüsiliselt kannatanud ja nagu apostel Peetrus selle sõnastas: „Aga kes kannatab kristlasena, ärgu häbenegu, vaid andku Jumalale au selle nimega!“ (1Pt 4:16).

Armulauaühendus, apostlite tekstid ja Uue Testamendi kujunemine

Algse kultuse keskpunktiks sai armulaud kui kristlaste regulaarne kokkukutsumine Jeesuse päästva elu, surma ja ülestõusmise ning uue elu lubaduse tähistamiseks. Jeesuse elu oli ühelt poolt pühakirjalise või vanatestamentliku ettekuulutuse täitumine ja uue igavese elu tõotus kristlase elu tänapäeval. Kristluse algusaastatel olid terminid „armulaud“ ja „kirik“ sünonüümid, „kirikul“ ei olnud veel seda tähendust, mis me talle tänapäeval omistame: kristliku õpetuse toesust uskuvate ja seda järgivate kristlaste ühendus. Sõna tähendas alguses ja eelkõige kõigi usklike armulauaühendust, millest said osa kõik kohaliku kiriku liikmed ning sisuliselt on see põhitähendus ka täna sama. Pühas armulauas teostub usklike osadus Kristusega ja üksteisega, moodustades niiviisi kiriku.¹²

Etteruttavalt, see kiriku südames olev tervikliku ja ühtse armulauakoguduse, kiriku olemuslik autentse usuühenduse põhimõte on üks olulisi aspekte, millega kaasaja maailmas objektiivselt eksisteeriv diasporaa küsimus konfliktis on.¹³ Aga suundume tagasi kristluse kujunemise algaastate juurde.

Armulauarituuali läbiviimisel tugineti Jeesusega vahetult kokku puutunud apostlite või nende jüngrite poolt esimese sajandi teisel poolel kirjapandud tekstidele. Mõiste „apostel“ tähendabki saadikut, esindajat, antud juhul siis Jeesuse esindajat. Apostlite tekstid kirjeldasid Jeesuse elu, surma ja ülestõusmist, kristliku usu levikut ja apostlite tegevust ning kristlikku õpetust. Aja jooksul kujunesid neli evangeeliumi kristlike koguduste usu praktiseerimise üldiseks aluseks, põhinedes õpetusel Jeesuse elust ja maailma lunastamisest. Kolme sajandi jooksul läbisid need tekstid ja neile põhinev usu- või mõttekultuur erinevate täienduskatsete või kõrvalharude (näiteks gnostitsism) puhastuskuuri ning lõpuks kujunes välja 27 raamatust koosnev apostlite

¹² Papatomas, Grigorios D. Prof. Hdr. Arhimandriit. Kiriku teoloogia ja kanoonilise teoloogia dialektiline suhe (Teoloogilised ja kanoonilised uurimused). Tartu: 2007 (edaspidi „Papatomas“), lk 61.

¹³ De Socio, Benedict. „The Orthodox Diaspora, Canonical and Ecclesiological Perspective: A Response“. – The Greek Orthodox Theological Review, vol. 24, 1979 (edaspidi „De Socio“), lk 223.

vahetule kogemusele ja kirjapandud õpetusele põhinev Uue Testamendi kaanon, mis formaalselt kiideti heaks 393. aasta Hippo sinodil ja kinnitati lõplikult 397. aasta Kartaago kirikukogul. Muuseas, mõiste „kaanon“ etümoloogiliseks alg tähenduseks on „mõõdupuu“, näiteks selline, millega Niiluse vee sügavust mõõta.¹⁴ Seega on apostlite tekstidest koosnev Uus Testament autentne ja vahetu allikas ning norm või mõõt, millega kristlikku usku mõõta.

Piiskopiamet

Piiskopil on kirikus väga oluline positsioon, sest tema on ühelt poolt Kristuse kui „hea Karjase“ asemik ja apostliku usu tagaja, teisalt oma koguduse juht.¹⁵

Mõiste „piiskop“ tuleneb kreekakeelsest terminist ἐπίσκοπος (episkopos), mis tähendab „ülevaatajat“, „hoidjat“ või „järelvalvajat“. Uue Testamendi kontekstis on see termin sisuliselt sünonüümne mõistega „vanem“ või „kogudusevanem“, mis tuleneb kreekakeelsest πρεσβύτερος (presbyteros). Nii seisab Apostlite teguderaamatus, et Mileetosest saatis Paulus sõna Efesosse ja kutsus kogudusevanemad (πρεσβυτέρους) enese juurde ning kõneles nendega: „Seepärast pange tähele iseennast ja kogu karja, kelle ülevaatajaiks (ἐπισκόπους) Püha Vaim on teid pannud, et te karjastena hoiaksite Jumala kogudust, mille ta on saanud iseenese vere läbi.“ (Ap 20:17, 28).¹⁶

Eesti keelde on nii tekkinud mõisted „piiskop“, mis õigeusu ja katoliikliku kiriku kontekstis tähendab kõrgeimat vaimulikku pühitsusastet,¹⁷ ja „preester“, mis tähendab piiskopi poolt pühitsetud vaimulikku.¹⁸

Piiskopi rolli volituste algallika uurimisel võib viidata kaht piiblikohta.

Jeesus väestab apostel Siimon Peetrust oma sõnadega: „Ja mina ütlen sulle: Sina oled Peetrus ja sellele kaljule ma ehitan oma koguduse, ja põrgu väravad ei saa sellest võitu. Ma annan sulle taevariigi võtmed, ja mis sa iganes kinni seod maa peal, see on

¹⁴ Martinez, Rich. „The Canon of the New Testament“. – Viimati vaadatud 13.03.2021: <https://www.biblicaltheology.com/Research/MartinezR01.html>.

¹⁵ Paphomas, lk 60.

¹⁶ Christianity Stack Exchange. – „What evidence is there that Peter was bishop of Rome“. Viimati vaadatud 13.03.2021: <https://christianity.stackexchange.com/questions/36658/what-evidence-is-there-that-peter-was-a-bishop-in-rome>.

¹⁷ Võõrsõnade leksikon. – „Piiskop“. Viimati vaadatud 13.03.2021: <https://www.eki.ee/dict/vsl/index.cgi?Q=piiskop&F=M&C06=et>.

¹⁸ Eesti etümoloogiasõnaraamat. – „Preester“. Viimati vaadatud 13.03.2021: <https://www.eki.ee/dict/ety/index.cgi?Q=preester&F=M&C06=et>.

seotud ka taevas, ja mis sa iganes lahti päästad maa peal, see on lahti päästetud ka taevas.” (Mt 16:18-19).

Teisal on kajastatud Jeesuse ja Peetruse dialoog: „Kui nad nüüd olid einet võtnud, ütles Jeesus Siimon Peetrusele: „Siimon, Johannese poeg, kas sa armastad mind rohkem kui need?” Peetrus ütles talle: „Jah, Issand, sina tead, et sa oled mulle armas.” Jeesus ütles talle: „Sööda mu talle!” Tema ütles talle veel teist korda: „Siimon, Johannese poeg, kas sa armastad mind?” Ta vastas talle: „Jah, Issand, sina tead, et sa oled mulle armas.” Jeesus ütles talle: „Hoia mu lambaid kui karjane!” Tema ütles talle kolmandat korda: „Siimon, Johannese poeg, kas ma olen sulle armas?” Peetrus jäi kurvaks, et Jeesus küsis temalt kolmandat korda: „Kas ma olen sulle armas?” Ja ta ütles temale: „Issand, sina tead kõik, sina tead, et sa oled mulle armas.” Jeesus ütles talle: „Sööda mu lambaid! (Jh 21:15-17).

Nii võib öelda, et Jeesus andis Peetrusele otsese missiooni tema karjasetööd jätkata. Peetrus ise aga pöördub oma esimeses kirjas koguduste juhtide ehk vanemate kui oma kolleegide poole: „Vanemaid (πρεσβυτέρους) teie seas ma kutsun nüüd üles kui kaasvanem (συμπρεσβύτερος) ja Kristuse kannatuste tunnistaja ning ühtlasi osaline tulevases kirkuses selle ilmumisel: hoidke teile hoida antud (ἐπισκοποῦντες) Jumala karja, mitte sunni pärast, vaid vabatahtlikult Jumala meele järgi, mitte häbiväärses kasuahnuses, vaid andunult, mitte nagu isandad liisuosa üle, vaid olles karjale eeskujuks.“ (1Pt 5:1-3).

Apostlid andsid maailmale edasi Kristuse õpetuse ühes kohustusega jääda sellele õpetusele kuulekaks. Apostlite tööd jätkasid piiskopid, koguduste juhid. Põlvest põlve edasi antud käskude suhtes osutatud kuulekuse alusel sõnastati traditsioon, mida nimetatakse apostlikuks pärimuseks ja mis hõlmab täielikult kogu kiriku usku. Just seetõttu kiitis apostel Paulus korintlaste kuulekust, öeldes: „Ma kiidan teid, vennad, et te mind igati meeles peate ja hoiate pärimusi, nõnda nagu ma need teile andsin.“ (1Kr 11:2). Õigeusu arusaama kohaselt on pärimus või traditsioon usu mõistmise kriteerium.¹⁹

Nii on piiskop mitte lihtsalt kiriklikku ametit kandev isik, vaid ühelt poolt sisuliselt Kristuse otsene järglane ja tema võrdkuju kiriku keskmes oleva armulauasakramendi läbiviimises, puhta ja õige usupärimuse edasikandja ning teiselt

¹⁹ Gregorios. Arhimandriit. „Kuulekus ja apostlik traditsioon“. – Meie Kirik 09.07.2019. Viimati vaadatud 13.03.2021: <https://www.meiekirik.net/index.php/artiklid/995-kuulekus-ja-apostlik-traditsioon>.

poolt oma koguduse ühendaja ning koguduse kui Kristuse ihu või kehandi Jumala ette tooja, piiskop on isik, kelles kehastub armulauaühtsuse põhikontseptsioon – paljude ühtsus ühesainsas.²⁰

Piiskopi territoriaalne jurisdiktsioon ja kristliku kiriku organisatsiooni kujunemine

Esimese sajandi teises pooles ja teisel sajandil tekkisid apostlite ja nende jüngrite misjonitöö tulemusel kristlikud kogudused paljudes Vahemere piirkonna linnades. Suurimateks keskusteks olid impeeriumi uhkemad linnad Antiookia mere idakaldal, Aleksandria lõunakaldal ja pealinn Rooma, milles toimuv kiirgas eeskju neid ümbritsevatele aladele. Koguduste vanemad ehk piiskopid viisid isiklikult läbi armulauaaliturgiat ning praktiseerisid muid kristlikke talitusi. Nad olid vaimseks ja õpetuslikuks teejuhiks oma linna lähistel tekkivatele uutele kristlikele rakukestele ning teisalt esindasid oma linna või piirkonna kogudust ka suhetes naaberaladega, neid esindavate piiskoppidega, kellega ühtlustati praktikaid, et hoida usku ja traditsiooni ehtsa, puhta ja õigena. Iga piiskop oli teistega võrdne, iga kirik oli teistega võrdne. Kirikud Antiookias, Aleksandrias ja Roomas ei olnud kolm eri kirikut või „sõsarkirikud“, vaid üks Kirik oma kolmes kohalikus avalduses või kehastuses.²¹

Kõik kirikud oli armulauaosaduses ja moodustasid kokku Kiriku kui Kristuse ihu või kehandi, kusjuures iga kirik ei olnud mitte osake Kristuse Kirikust, vaid selle terviklik väljendus, iga piiskop oli apostlite järeltulija.²² Iga kirik oli kohalik kirik, mis tähendab, et temasse kuulusid ehk tema koguduse moodustasid kõik paikkonna kristlased sõltumata rassist, rahvusest või kultuurilisest taustast. Samas ei olnud ühel kirikul mingit jurisdiktsiooni teise kiriku territooriumil. Taoline süsteem kujunes välja esimestel kristlike sajanditel, aidates nii ühtlustada praktikat ning vältida tarbetut konkurentsi ja konflikte. Juba Antiookia Püha Ignatiuse kirjutistest, mis pärinevad orienteeruvalt aastast 107, nähtub, et heaks asjade korralduseks peetakse mudelit, kus ühel konkreetsel geograafilisel või poliitilisel maa-alal on kristlaste tegevus koondunud ühte piiskopkonda

²⁰ Papatomas, lk 62.

²¹ Papatomas, Grigorios D. Prof. Hdr. Arhimandriit. „Kiriklusejärgsel ajastul (Kirikuõpetusejärgse uusaja sünd: Ühest Kirikust paljude Kirikuteni ehk seega Kiriku killustumisest Kristuse Ihu hävitamiseni)“. – Usk ja Elu nr 3, 2007 (edaspidi „Papatomas 2“), lk 45.

²² Maximos. Sardesi metropoliit. The Oecumenical Patriarchate in the Orthodox Church. A Study in the History and Canons of the Church. Thessaloniki: Patriarchal Institute for Patristic Studies, 1976 (edaspidi „Maximos“), lk 317.

ühe piiskopi juhtimisel. Ignatius kirjeldab, kuidas piiskop on kiriku kese ja kellelgi ei ole lubatud teha midagi kohalike kirikute suhtes ilma selle kiriku piiskopi loata.²³

Kiriku struktuuri taoline kujunemine tõi kaasa ka piiskoppide vastastikuse tunnustamise praktika. Teise sajandi lõpuks hakkasid piiskopid korraldama ka piirkondlikke kokkutulekuid ehk sinodeid. Mõiste „sinod“ tuleneb kreeakeelsest sõnast *σύνδοχος* (*sinodos*), mis tähendab „ühist teed“, „üheskõndimist“, „kokkusaamist“. Ühel maa-alal tegutsevad piiskopid valisid omakorda endi seast esimese, peapiiskopi, kelle otsustest lähtuda. Tekkis vastastikkuse sõltuvuse süsteem – piirkonna peapiiskop sai tegutseda vaid teda valinud piiskoppide heakskiidul ning nemad omakorda omasid kiriklikku võimutäiust oma kihelkonna piires ja peapiiskopi heakskiidul.²⁴

Nii kujunes teise sajandi lõpuks territoriaalsel juhtimisel toimiv kolmel põhimõttel põhinev kristliku kiriku süsteem:

- a) apostelliku õpetuse paradigmat kehtestav pühakirja kaanon,
- b) peapiiskopid ja piiskopid kui apostlite järglased, nende õpetuse hoidjad ja koguduste juhid ning
- c) piiskoppide kokkutulekud ehk sinodid, mis toimisid algul piirkondlikult, siis aga juba impeeriumi piirkondi ühendavalt kui ühise õpetuse ja traditsioonide ühtlustamise organisatsioonid.²⁵

Kristliku usutunnistuse teke

Eeltoodud kolme sisulis-organisatsioonilise põhimõtte kõrval märgib Püha Ireneus (ca 130–202) oma raamatus „*Adversus Haereses*“ ehk „Ketserluse vastu“ (kirjutatud aastal 180) jumalateenistuste regulaarset reeglipärast praktikat, *regula fidei*, mis kinnistas inimeste tõelist usku ja mis aja jooksul kontsentreerus usutunnistuseks ehk kokkuvõtteks usu põhisisust, mida end ristida lasta sooviv inimene enne sakramenti pidi kinnitama. Esimene teadaolev varakristlik usutunnistus kõlas Irenaeuse kohaselt järgmiselt:

²³ Meyendorff, John. *The Orthodox Church. Its Past and Its Role in the World Today. A Third Revised Edition.* Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1981 (edaspidi „Meyendorff“), lk 15–16.

²⁴ Ware, Timothy. *The Orthodox Church. An Introduction to Eastern Christianity. Third Edition.* London: Penguin Books, 2015, lk 13–16.

²⁵ McGuckin, lk 10-11.

„Kirik, kuigi pillutatud üle terve maailma, /.../ võttis apostlitelt ja nende jüngritelt vastu usu ühteainsasse Jumalasse, kõigeväelisse Isasse, taeva ja maa ja merede ja kõige neisoleva Loojasse. Ja ühteainsasse Jeesusesse Kristusesse, Jumala Pojasse, kes meie päästmiseks lihaks on saanud. Ja Pühasse Vaimusse, kes prohvetite kaudu on kõnelenud meie Issanda, armastatud Jeesus Kristuse päästeplaani ja tulemisest ja neitsistsünnist ja kannatusest ja surnuist ülestõusmisest ja ihulikust taevassetõusmisest ja tema taastulemisest Isa aupaistes, et võtta kokku kõik ja kogu inimkond uuele elule äratada.“²⁶

Nagu näeme, hõlmab see usutunnistus usku kolmainujumalasse – Jumalasse-Isasse, Jumalasse-Poega ja Pühasse Vaimu.

Kristluse tõus Rooma riigiusuks

Kristlaste tagakiusamine Rooma riigis lõppes Lääne-Rooma keiser Konstantinus Suure valitsemise ajal aastal 313 väljakuulutatud Milano ediktiga. Konstantinus arvas, et just kristlaste jumal on tema võimule tõusmise soosija ning nii sai temast kristlaste liikumise toetaja (ja ka vastupidi). 22. mail 337 lasi siis juba kogu Rooma impeeriumi ainuvalitseja Konstantinus end surivoodil ristida, olles nii esimene kristlasest keiser. Konstantinuse ajal anti piiskoppidele kogu impeeriumis administratiivvõim, nii said nad kohalike kristlaste vaidlusasjades kohtumõistjateks. Tänu heale haridusele ning organisatsioonilisele toele said paljud piiskopid oma provintsidest pea kõigis küsimustes, välja arvatud maksud ja sõjandus, sisuliselt Rooma imperiaaladministratsiooni esindajateks.²⁷

Kujunema hakkas riigi ja kiriku suhe, võimude „kooskõla“ ehk sümfoonia, kus riigi ettevõtmistel oli kiriku ja Jumala õnnistus ning imperaatoril oli formaalne võim kirikute korralduse üle ning nende kaitsja roll, kuid ta ei saanud otse sekkuda kiriklikku õpetusse ega juhtimisse. Tänapäeval näeme sarnase riigi ja kiriku suhte süsteemi Venemaal, kus tsaarid, tänapäeval aga president näeb end kiriku kaitsja rollis kiriku

²⁶ Bokedal, Tomas. „The Early Rule-of-Faith Pattern as Emergent Biblical Theory“. – Theofilos Supplement vol. 7, nr. 1, 2015, lk 59-60. Viimati vaadatud 23.03.2021: <https://core.ac.uk/download/pdf/29465815.pdf>.

²⁷ Rubenstein, Richard. When Jesus Became God. The Struggle to Define Christianity during the Last Days of Rome. New York: Hartcourt, 2000, lk 101.

õnnistuse vastu riigi poliitilistele ettevõtmistele.²⁸ Aastal 380 kehtestab keiser Theodosius I kristluse Rooma riigiusuks.

1.2 Oikumeenilised ehk ülemaailmsed kirikukogud

Õigeusk põhineb pühakirjal, apostellikul traditsioonil, kirikuisade kirjutistel ja oikumeenilistel kirikukogudel kinnitatud usutunnistustel ja kaanonitel. Käesoleva töö seisukohast on oluline pöörata tähelepanu kiriku struktuuri kujunemisele ja eriti aastatel 325–787 toimunud oikumeenilistele kirikukogudele, sest ka diasporaa küsimuse puhul on just toonase kanoonilise pärandi kehtivus ja tõlgendus keskse tähtsusega.

Konstantinus Suur võitis lõpliku võimu kogu Rooma impeeriumi üle aastal 323. Tagakiusamiste kompenseerimiseks ja kristlaste Jumala kiituseks lasi ta üle riigi ehitada mitmeid kirikuid, maksis kirikule kannatuste eest rahalist kompensatsiooni ning käskis Ida-Rooma piiskoppidel korraldada suur kokkutulek usuliste erimeelsuste ületamiseks. See kokkutulek leidis aset aastal 325 keisri Nikaias asuvas palees ning sellega sai alguse oikumeeniliste kirikukogude kui kiriku kõrgeima juhtimisorgani ajastu. Mõiste „oikumeen“ tuleneb kreekakeelsest terminist οἰκουμένη (oikuomene) ning tähendab sõnasõnaliselt „kogu asustatud maailma“. Mitte kõik kirikukogud, mis taotlesid oikumeenilisust, ei osutunud aja jooksul sellisteks – nimelt on staatuse saavutamiseks tarvilik kõigi patriarhaatide usklike üleüldine pikaajaline heakskiit kirikukogul otsustatule. Kui seda ei saavutata, ei loeta kirikukogu oikumeeniliseks, põhjendusel, et sellel puudus jumalik vägi, mis annaks otsustele üldkehtivuse kiriku suhtes.²⁹

Kõigil seitsmel oikumeenilisel kirikukogul langetatud otsuseid, määratletud definitsioone ja kinnitatud põhimõtteid loetakse kooskõlaliseks pühakirjalise ilmutusega ning edasikandunuks õigeusu praktikasse tänapäevani välja. Kirikukogude harmoonia ning viisid erimeelsuste ühendamiseks ning tõlgenduste taandamiseks on olemuslik näide õigeusu traditsiooni harmoonilisest terviklikkusest.³⁰

Järgnevalt peatume lühidalt, nii palju, kui see on käesoleva töö temaatika mõistmiseks oluline, seitsmel oikumeenilisel kirikukogul ning 692. aasta Trullo kirikukogul, mille käigus pühitseti idakiriku jaoks Apostlite kaanonid, millest tuleneb

²⁸ McGuckin, lk 14.

²⁹ McGuckin, lk 17; Valliere, Paul. Conciliarism. A History of Decision-Making in the Church. Cambridge: Cambridge University Press 2012, lk 74–75.

³⁰ McGuckin, lk 19.

kiriku territooriumi printsiip. Samuti peatume lühidalt 1274. aasta Lyoni ja aastatel 1438–1439 toimunud Ferrara-Firenze kirikukogudel, kus tehti viimased katsed ida- ja läänekiriku vahel tekkinud kirikulõhe ületamiseks. Annan ka põgusa pildi kirikulõhe peamistest põhjustest ning olulisematest ajaloolistest sündmustest selleni jõudmisel.

Nikaia esimene kirikukogu aastal 325

Tegemist on kristliku kiriku ajaloos väga olulise sündmusega, kuna see oli esimene kord, mil sedavõrd esinduslik kogu usujuhte ühiselt küsimusi arutama ja otsuseid langetama kogunes. Kirikukogust võtsid osa üle 200 piiskopi, preestri ja diakoni peamiselt idakiriku aladelt. Rooma paavsti esindasid legaadid. Kirikukogu juhatas sisse keiser Konstantinus Suur, kes, nähes kristluses potentsiaalset vahendit impeeriumi sidususe kasvatamiseks, kutsus usumehi üles leidma üksmeelt kristlaste kirikut lõhestavates küsimustes, pidades lõhet kirikus hullemaks sõjast. Taoline seisukoht imperaatorilt oli diametraalne muutus võrreldes tagakiusamise sajanditega. Kaks kuud väldanud kirikukogu peamiseks usuliseks küsimuseks sai arutelu Jeesuse olemuse ja vahekorra üle Jumal-isaga.³¹

Johannese evangeeliumis seisab: „Jeesus tuleb maailma. Alguses oli Sõna ja Sõna oli Jumala juures ja Sõna oli Jumal“ ning „Ja Sõna sai lihaks ja elas meie keskel, ja me nägime tema kirkust nagu Isast Ainusündinu kirkust, täis armu ja tõde.“ (Jh 1:1, 14). Sellest kirjakohest tuleneb käsitlus Jeesusest kui Jumala ühest olemusest, Jumala Sõnast, nii-öelda *logose*-õpetus. Matteuse evangeelium sõnastab kolmainu-Jumala, kui ülestõusnud Jeesus ilmub oma jüngritele ning kõneleb neile: „Minule on antud kõik meelevald taevas ja maa peal. Minge siis, tehke jüngriteks kõik rahvad, ristides neid Isa ja Poja ja Püha Vaimu nimesse ja õpetades neid pidama kõike, mida mina olen teil käskinud! Ja vaata, mina olen iga päev teie juures ajastu lõpuni.“ (Mt 28:18-20). Samal ajal on Uues Testamendis mitmeid kohti, mis kirjeldavad Jeesust inimesena, millest tulenevalt ja vastukaaluks käsitlusele Jeesuse jumalikust olemusest oli hakanud kiiresti levima Aleksandria preestri Areiose (Ariuse) käsitlus, mille kohaselt oli Jeesus Jumala loodud, mitte sigitatud. Nii oli Jeesus küll tavainimesest enam, kuid mitte

³¹ Chadwick, Henry. „The Early Christian Community“. – The Oxford History of Christianity. Edited by John McManners. Oxford: Oxford University Press, 2002, lk 64–67.

samaväärne Jumal-isaga.³² Tema seisukohtade levikule aitas kaasa selle sobimine paljude varasemate kultustega, kus keskne ainujumal lõi oma tahte elluviimiseks terve panteoni pooljumalaid – selline jumalike olendite struktuur oli hiljuti kristlusse tulnud inimestele erinevalt kolmainujumala kontseptsioonist hõlpsasti mõistetav. Nagu tänapäeval, aitas ka neljandal sajandil idee levikule kaasa osav kommunikatsioon – Areiose mõtted olid vormitud lühikestesse salmikestesse, mida lihtrahvalgi oli lihtne meelde jätta ja kaasa ümiseda.

Kirikukogul esindas vastupidist seisukohta samuti Aleksandriast pärit Athanasius, kes toona oli diakon, kuid kes sai hiljem Aleksandria kiriku juhiks. Athanasiuse arvates röövinuks ariaanlik tõlgendus kristlastelt Jumaliku Päästja ehk kogu usu nurgakivi. Küsimus oli niisiis soterioloogias. Peale pikki debatte jäi ülekaalukalt peale seisukoht, mille kohaselt ei ole Jeesus Jumala loodu, vaid ta on Jumala Poeg, Jumalaga ühest olemusest, jumalikkuse poolest igati võrdne Jumal-isaga. Selle tähistamiseks võeti kasutusele termin *homoousios*, mis tõlkes tähendab „Isaga ühte loomust, sama loomust, loomuühtne, olemusühtne“.³³ Seisukoha kinnistamiseks sõnastati Nikaia usutunnistus, mis kõlab järgmiselt:

„Meie usume ühteainsasse Jumalasse, kõigeväelisse Isasse, kõige nähtava ja nähtamatu Loojasse. Ja ühteainsasse Issandasse Jeesusesse Kristusesse, Jumala Pojasse, kes Isast on sündinud ainusündinuna, olemuselt ühtne Isaga, Jumal Jumalast, valgus valgusest, tõeline Jumal tõelisest Jumalast, sündinud, mitte loodud, olemuselt ühtne (*homoousios*) Isaga, kelle läbi kõik on loodud nii taevas kui ka maa peal; kes on meie, inimeste pärast ning meie õndsuseks alla tulnud taevast ning lihaks saanud ja inimeseks saanud, kes on kannatanud ning kolmandal päeval üles tõusnud ja üles läinud taeva, kust ta tuleb taas kohut mõistma elavate ja surnute üle. Ja Pühasse Vaimusse.

Kuid need, kes ütlevad: „Oli aeg, mil teda polnud“ ja „Teda polnud, kuni ta loodi“ ja „Ta loodi eimillestki“ või „Ta on teisest aineest“ või „olemuselt teine“

³² Freeman, Charles. *A New History of Early Christianity*. New Haven & London: Yale University Press, 2009, lk 238–239.

³³ Laats, Alar. „Oikumeenilised kirikukogud ja ristiusu kontseptualiseerimine, 1. osa“ (edaspidi „Laats“). – Kirik ja Teoloogia, 03.01.2014. Viimati vaadatud 22.03.2021: <https://kjt.ee/2014/01/oikumeenilised-kirikukogud-ja-ristiusu-kontseptualiseerimine-1-osa/>.

või „Jumala Poeg on loodud“ või „muudetav“ või „teisendatav“ – need paneb püha katolik ja apostellik Kirik kirikuvande alla.“³⁴

Kinnitus selle kohta, et Kristuse kujul tuli Jumal ise inimeste sekka, on kristliku ja õigeuskliku usutunnetuse ja traditsiooni nurgakivi seniajani.³⁵

Lisaks teoloogilisele küsimusele võeti kirikukogul vastu 20 kaanonit, mis käsitlesid ja ühtlustasid peaasjalikult kirikuelu korraldust ja juhtimist kujunevas kristlikus maailmas. Need on käesoleva töö kontekstis ehk isegi olulisemad kui ülal kirjeldatud õpetuslikud vaidlused. Kaanonitest olulisimad on Nikaia neljas, kuues ja seitsmes kaanon, mis sõnastavad piiskoppide valimise protsessi igas piiskopkonnas, metropoliitide võimu piiskopkondade üle ning patriarhaatide ülemvõimu kristliku kiriku struktuuris. Kaanonid mainivad kolme patriarhaati, milleks on Rooma, Aleksandria ja Antiookia. Lisaks märgitakse, et Jeruusalemma piiskop on metropoliitidele järgneval aujärjel. Käsitlen neid kaanoneid lähemalt töö järgmises peatükis.

Konstantinoopoli esimene kirikukogu aastal 381

Nikaia kirikukogu siiski ei lõpetanud erimeelsusi kristlaste seas ning ariaanide ja nikaialaste debatt jätkus järgnevate aastakümnete jooksul erinevatel väiksematel sinoditel ja usklike seas laiemalt. Selgema lahenduse olukorrale tõi teine oikumeeniline kirikukogu, mis leidis aset aastal 381 Konstantinoopolis. Aastal 330 oli keiser Konstantinus Suur muutnud väikse linnakese Byzantiumi Ida-Rooma pealinnaks ning nimetanud selle enda järgi Konstantinoopoliks. Sellest hetkest alates muutus linn üha võimsamaks, muutudes peagi kogu Rooma impeeriumi olulisimaks keskuseks. Nii oli see kirikukogu toimumiseks loogiline asukoht ning arusaadav oli ka metropoli kasvanud tähtsuse peegeldamine sellele patriarhaadi tiitli andmises kirikukogu tulemusena.

381. aasta kirikukogu leidis aset kolm aastat pärast ariaanlikke seisukohti toetanud Ida-Rooma keisri Valensi hukkumist lahingus läänegootide vastu. Peale ilmaliku võimu toetuse kadumist kaotas ariaanlus järjest toetuspinda. Nii saigi Konstantinoopoli kirikukogust nii-öelda „Nikaia lukukivi“, mis kinnitas Nikaia kirikukogul otsustatud, säilitas toona kinnitatud usutunnistuses Poja olemusühtsust Isaga ning täiendas

³⁴ Autori tõlge eesti keelde. Allikas: Christian History. – „The Nicene Creed“. Viimati vaadatud 22.03.2021: <https://www.christian-history.org/nicene-creed.html>.

³⁵ McGuckin, lk 18.

kolmainujumala kontseptsiooni Püha Vaimu jumalikkust kirjeldava osa pikema lahtikirjutusega. 381. aasta Konstantinoopoli kirikukogul lõpliku vormi saanud usutunnistus, Nikaia-Konstantinoopoli usutunnistus on seniajani kõigi õigeusklike armulauaaliturgiatega osa ja sellisena kiriku tähtsaim usutunnistus:

„Mina usun ainu Jumala, Isa, kõigeülalpidaja, taeva ning maa ja kõige nähtava ja nähtamatu Looja sisse. Ja ainu Issanda Jeesuse Kristuse, Jumala ainusündinud Poja sisse, kes Isast on sündinud enne kõiki aegu. Valgus Valgusest, tõeline Jumal tõelisest Jumalast sündinud, mitte loodud, Isaga üheloomuline ja kelle läbi kõik loodud on. Kes meie, inimeste, ja meie lunastamise pärast on maha tulnud taevast, lihasse saanud Püha Vaimu ja Neitsi Maarja läbi ja inimeseks saanud. Kes meie pärast on risti löödud Pontius Pilatuse ajal ja kannatanud ning maha maetud ja üles tõusnud kolmandal päeval kirjade järele. Ja kes on üles läinud taeva ja istub Isa paremal käel. Ja kes jälle tuleb auga kohut mõistma elavate ja surnute üle ja kelle riigil ei saa lõppu olema. Ja Püha Vaimu, Issanda, Elulooja sisse, kes Isast välja läheb, keda ühtlasi Isa ja Pojaga kummardatakse ja austatakse ja kes prohvetite läbi rääkinud on. Üheainsa püha kogumaapealse ja apostliku Koguduse sisse. Ma tunnistan ühte ristimist pattude andeksandmiseks. Loodan surnute ülestõusmist. Ja tuleva aja elu. Aamen.“³⁶

Kirikukogul vastuvõetud seitsmest kaanonist on käesoleva töö kontekstis olulisim kolmas, millega kinnitati Konstantinoopolile patriarhaadi staatus ning määrati sellele linna kasvanud olulisust markeerivalt Rooma järel. Nii kuulus Konstantinoopolile ülejäänud kahe antiikse patriarhaadi ees teine aujärk. Käsitleme seda lähemalt töö peatükis 1.4.

Efesose esimene kirikukogu aastal 431

Efesose oikumeenilise kiriku peateemaks oli teoloogiline debatt Konstantinoopoli patriarhi Nestoriose (Nestorius) ja Aleksandria patriarhi Kõrillose vahel, küsimuseks tärkava Neitsi Maarja kultuse kontekstis Maarja teoloogiline olemus, taustal aga

³⁶ Stefanus. Tallinna ja kogu Eesti metropoliit. „Seitsme kirikukogu pärand“. – Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik. Viimati vaadatud 22.03.2021: <https://www.eoc.ee/uncategorized/seitsme-kirikukogu-parand/?v=a57b8491d1d8>.

teoloogilises vaates ikka küsimus sellest, kes on Kristus. Kirikupoliitilisel tasandil oli konflikti taustaks konkurents mõjuvõimu üle Aleksandria ja Konstantinoopoli vahel.

Mõjukas Nestorios, keda toetasid ka antiooklased, oli kokkuvõtlikult seisukohal, et hoogustuv Neitsi Maarja kultus on alusetu ning Maarjale omistatav tiitel „Jumalaema“ (*Theotokos*), pakkudes välja kompromissi ja nimetades teda Kristuse emaks (*Christotokos*). Teooria põhines vastumeelsusel ideele sellest, et ristisurma suri Jumal. Seega oli nestoriaanide arvates Jeesusel kaks isiksust – Jeesus kui inimene, kelle Maarja sünnitas ja kes ristisurma suri ning Jeesus kui Jumala Poeg. Nestoriuse seisukohtade oponente esindas Aleksandria patriarh Kürillos. Vastuargumendid Jeesuse kaheisiksuselisusele seisnesid peamiselt asjaolus, et kui ristil suri lihtsalt õnnis inimene nimega Jeesus, siis kaotab kristliku lunastuse kontseptsioon oma sisu, kuna inimlik ristisurm ei hõlma jumalikkust ega ole nii teoloogiliselt piisav inimkonna lunastamiseks.³⁷ Niisiis oli siingi küsimus soterioloogias.

Kürillos väitis, et Jumala Poeg ei asunud inimesesse elama, vaid hakkas inimeseks, tegi inimloomuse omaenda loomuseks. Kristus on üks subjekt. Kristuses ei ole kahte lahutatavat, eraldatavat poolt. Ka ristil ei ole need kaks poolt eraldatavad: see, kes ristil suri, oli lihaks saanud Sõna, mitte pelgalt Kristuse inimloomus. Ning just seepärast saabki ristisurm olla lunastuseks. Kürillos nimetas taolist kahe poole, Jumala ja inimese, tugevat seost hüpostaatiliseks ühtsuseks.³⁸ Kavalusega õnnestus Kürillosel saada kirikukogul osalenute enamiku toetus enda esindatud seisukohtadele – nimelt alustas ta nõupidamisi juba enne kirikukogu ametlikku alguspäeva ning Nestoriust toetavate antiooklaste saabumist, mil arvulises ülekaalus olid tema liitlased. Lisaks õnnestus Kürillosel veenda ka keiser Theodosius II end toetama.³⁹ Nii leiti kirikukogul, et kuigi Jeesusel on kaks loomust, jumalik ja inimlik, on ta siiski eristamatult üks isik. Jeesus on täiel määral Jumal ja täiel määral inimene ning need kaks olemust ühes isikus ei ole teineteisega vastuolus. Neitsi Maarja on aga seega Jumalaema. Need arusaamad on õigeusu südames seniajani. Nestoriuse seisukohad kirikukogul tauniti.⁴⁰

³⁷ Uthemann, Karl-Heinz. „History of Christology to the Seventh Century“. – The Cambridge History of Christianity. Vol. 2. Constantine to c. 600. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, lk 479–485.

³⁸ Laats. Viimati vaadatud 22.03.2021: <https://kjt.ee/2014/01/oikumeenilised-kirikukogud-ja-ristiusu-kontseptualiseerumine-1-osa/>.

³⁹ Laats, Alar. „Oikumeenilised kirikukogud ja ristiusu kontseptualiseerumine, 2.osa“ (edaspidi „Laats 2“). – Kirik ja Teoloogia, 10.01.2014. Viimati vaadatud 22.03.2021: <https://kjt.ee/2014/01/oikumeenilised-kirikukogud-ja-ristiusu-kontseptualiseerumine-2-osa/>.

⁴⁰ McGuckin, lk 18.

Efesose kirikukogul võeti vastu ka kaheksa kaanonit, millest seitsmes keelab veel kord muuta Nikaia-Konstantinoopoli usutunnistust. Käesoleva töö kontekstis on aga olulisim kaheksas kaanon, millega toodi Küprose kirik välja talle geograafiliselt lähima Antiookia patriarhaadi mõjualast ning anti talle autokefaalne ehk ise oma pead määrav staatus.⁴¹

Efesose kirikukogu tulemusena tekkis esimene suurem lõhe organiseerunud kristliku kiriku struktuuris – armulauaühtsusest lahkusid Efesose kirikukogu otsuseid mittetunnustanud niinimetatud nestoriaanlikud kirikud. Nad omasid sajandite jooksul vägevat leviala India, Hiina ja Mongoolia aladel, araablaste ja hunnide juures. Tänapäevani eksisteerivad nestoriaanlikud Assüüria Idakirik ning Kaldea katolik kirik.

Halkedoni kirikukogu aastal 451

Halkedoni kirikukogu peamiseks eesmärgiks oli ületada kristlaste seas Efesose kirikukogu järel valitsevad erimeelsused ning kinnitada üle usu olulisimad nurgakivid. Samal ajal muutus üha olulisemaks Konstantinoopoli staatus Rooma riigi peamise jõupunktina. Taustasündmustena tuleb märkida, et aasta enne Halkedoni kirikukogu oli surnud patriarh Nestorius. Lääne-Rooma võitles vandaalide ja germaanlastega. Aleksandria kirik tundis kasvavat ebamugavust oma tähtsuse langemise pärast võrreldes Konstantinoopoliga. Ka viimasel oli probleeme, nimelt pidi kirikukogu algselt toimuma taas Nikaias, kuid hunnide rünnakute tõttu ei saanud seda võõrustanud Ida-Rooma keiser Marcianus Konstantinoopolist lahkuda ning nii toimus kirikukogu pealinna vahetus läheduses Halkedonis.

Kirikukogule saabus koguni 350 piiskoppi, nende seas ka paavsti legaadid. Kirikukogu kinnitas üle Nikaia-Konstantinoopoli usutunnistuse, kinnitades, et sellel pole puudusi ja see kehastab usu tõelist, autentset olemust – nii andis Halkedoni kirikukogu Konstantinoopoli 381. aasta kirikukogule oikumeenilise staatuse.⁴²

Samuti kinnitasid osalejad üle 431. aasta Efesose kirikukogul kehtestatud seisukohad ning täpsustasid neid Halkedoni definitsiooniga. Kui Efesoses jõuti dogmani, et Kristusel on üks isiksus, kuid kaks olemust, jumalik ja inimlik, siis nüüd oli nestoriaanlastele vastukaaluks peamiselt Egiptuses ehk Aleksandrias populaarsust

⁴¹ Meyendorff, lk 177.

⁴² Davis, Leo Donald. *The First Seven Ecumenical Councils (325-387). Their History and Theology.* Collegeville, Minnesota: The Liturgical Press, 1990 (edaspidi „Davis“), lk 185.

kogunud niinimetatud üheolemuslaste ehk mono- või, moodsama-täpsema terminiga, miafüsiitide⁴³ liikumine, mida juhtis Aleksandria patriarh Dioskuros. Miafüsiitide seisukoht oli teises äärmuses, nende arvates oli Kristus üks isik ühe olemusega - Kristuse inimlik olemus lahustus tema jumalikus olemuses täielikult.

Peale pikki arutelusid jõudsid kirikuisad Halkedoni definitsiooni või dogmani, mille kohaselt:

“Me... õpetame rahvast tunnistama üht ja sama Poega, Issandat Jeesust Kristust, sama täiuslikku jumalikkuses ja inimlikkuses, tõelist Jumalat ja tõelist inimest... ära tuntavat kahes loomuses, segunematult ja muutumatult, jagamatult ja eraldamatult ...”⁴⁴

See definitsioon selgitab, kuidas Jeesus Kristuse isikus eksisteerivad need kaks loomust eraldiseisvalt, kuid ei selgita, kuidas nad on koos. Definitsioon ei anna dogmade keelele omaselt üheseid ja lõplikke lahendusi, kuid väldib või tõrjub ketserlikke umbteid ja väärkäsitlusi.⁴⁵ Seega on ette antud usu ruum, selle piirid, mitte aga usu sisu. Neis piirides on võimalik usu sisu varieerida. See võimaluste paljusus ei ole pelgalt formaalne paljusus, vaid väljendub muuhulgas kristlikus maalikunstis, kirjanduses ja teoloogiateaduses, mis on esile toonud suure hulga väga erinevaid arusaamu Kristusest, mis kõik mahuvad Halkedoni Kristuse-pildi raamesse.⁴⁶ Definitsiooni lõpus seisab, et teistsuguse usu viljelemine ja levitamine on ebaseaduslik ja karistatav. Dioskuros tagandati ametist ja saadeti asumisele. Aleksandria pidi Konstantinoopolile alla vanduma.

Läänekirikut Halkedoni definitsioon rahuldab, kuid idakirikus erimeelsused jätkusid. Nende lõpptulemusena eraldusid kiriku armulauaosadusest mitmed idakirikud nagu Kopti, Etioopia, Armeenia ja Assüüria kirikud. Nii leidis Halkedoni tagajärjel aset järgmine kirikulõhe.⁴⁷

⁴³ Brock, Sebastian P. „Miaphysite, not monophysite!“ – Cristianesimo nella Storia vol 37, 2016, lk 50.

⁴⁴ Teder, Tauno. „Ortodoksimaailma lood“. – KesKus, 06.01.2011. Viimati vaadatud 22.03.2021: <http://kes-kus.ee/ortodoksimaailma-lood-eeesti-kirikute-noukogu-sekretari-tauno-tederi-lugudesari-varvikirevast-idakirikust-ja-selle-ajaloost-jargnevalt-tuleb-juttu-kolmainsuse-dogmast-ning-sellest-kuidas-jumalik-ja/>.

⁴⁵ Davis, lk 187.

⁴⁶ Laats 2. Viimati vaadatud 22.03.2021: <https://kjt.ee/2014/01/oikumeenilised-kirikukogud-ja-ristiusu-kontseptualiseerumine-2-osa/>.

⁴⁷ McGuckin, lk 19.

Õigeusu kirikukorralduse seisukohast on tähtis mainida, et Halkedoni kirikukogul võeti vastu ka „Määrus Jeruusalemma ja Antiookia jurisdiktsiooni kohta“⁴⁸, millega sisuliselt antakse Jeruusalemmale patriarhaadi staatus.⁴⁹ Nii kujunes välja viie patriarhaadi süsteem, nii-öelda viievalitsus, mida nimetatakse pentarhiaks.⁵⁰

Lisaks kinnitati kirikukogul kolmkümmend kaanonit, millest käesoleva töö kontekstis on märkimisväärsed kaanonid 5, 9, 12 ja 17 ning eriti kaanon 28, mis on ligi poolteist aastatuhandet hiljem kerkivas diasporaa küsimuses ehk üldse kõige olulisem. Nimelt andis kaanon 28 Konstantinoopoli patriarhile õiguse ordineerida Pontuse, Aasia ja Traakia piiskopkondade metropoliite ehk peapiiskoppe, aga, debateeritavalt,⁵¹ ka kõigi barbarite alade ehk kõigi Rooma impeeriumi territooriumist väljapoole jäävate alade ehk kogu ülejäänud maailma piiskoppe.⁵²

Viimane küsimus on tänapäeval tõstatunud õigeusu diasporaa tekkimise ja selle kirikliku alluvuse ning õigeusu kiriku struktuuri paigutumise kontekstis. Halkedoni 28. kaanon tekitas palju erimeelsusi ja vaidlusi nii idas kui arusaadavatel põhjustel oma esmatähtsuse säilitamise pärast muretsevas läänes. Idakiriku ametliku kaanonikogu osaks sai Halkedoni 28. kaanon kuuendal sajandil, kuid läänekirik aktsepteeris seda alles 1215. aasta Lateraani neljandal kirikukogul ja kinnitas üle 1274. aasta Lyoni teisel kirikukogul.⁵³ Käsitlen Halkedoni 28. kaanonit põhjalikumalt peatükis 1.4.

Taolise võimutäiuse saavutamise taustaks oli ühiskondlik-poliitilises vaates asjaolu, et Konstantinoopol oli selleks hetkeks tõusnud Rooma impeeriumi võimsaimaks linnaks, samal ajal, kui Lääne-Rooma lähenes oma lõpule. Aastal 402 oli Lääne-Rooma pealinn viidud Ravennasse, aastal 410 rüüstasid Roomat läänegoodid Alarichi juhtimisel, aastal 455 vallutasid Rooma linna vandaalid, kes mõrvasid Lääne-Rooma keisri

⁴⁸ Bible Study Tools. – „Decree on the Jurisdiction of Jerusalem and Antioch. Session VII“. Viimati vaadatud 23.03.2021: <https://www.biblestudytools.com/history/early-church-fathers/post-nicene/vol-14-seven-ecumenical-councils/05-council-of-chalcedon/decree-jurisdiction-of-jerusalem-and-antioch-session-vii.html>.

⁴⁹ Apostolic Pilgrimage to Jerusalem. – „Patriarchate of Jerusalem“. Viimati vaadatud 23.03.2021: <https://www.apostolicpilgrimage.org/the-patriarchate-of-jerusalem>.

⁵⁰ Laats, Alar. „Vanad patriarhaadid: Aleksandria ja Antiookia patriarhaatide lugu“. – Kirik ja Teoloogia, 06.05.2016. Viimati vaadatud 22.03.2021: <https://kjt.ee/2016/05/vanad-patriarhaadid-aleksandria-ja-antiookia-patriarhaatide-lugu/>.

⁵¹ Erickson, John H. „Chalcedon Canon 28: Yesterday and Today“. – St. Vladimir`s Orthodox Theological Seminary. Viimati vaadatud 23.03.2021: <https://www.svots.edu/content/chalcedon-canon-28-yesterday-and-today>.

⁵² Davis, lk 190.

⁵³ Davis, lk 194.

Valentinianus III ja andsid rüüstamise terminile oma nime, mis kestab tänapäevani.⁵⁴ Aastal 476 kukutas germaani väepealik Odoaker Lääne-Rooma viimase keisri Romulus Augustuse, allutas end formaalselt Konstantinoopolile ning saatis Lääne-Rooma keiserlikud regaalid Ida-Rooma keisrile Zenole.⁵⁵ Nii kukkus Lääne-Rooma riik.

Konstantinoopoli teine kirikukogu aastal 553

Kirikukogu kutsus kokku Ida-Rooma keiser Justinianus I ning see toimus Konstantinoopoli patriarhi Eutychiuse juhtimisel. Kohal viibisid ka ülejäänud kolm ida patriarhi. Samal ajal viibis keisri käsul Konstantinoopolis ka Rooma paavst Vigilius, kuid tema keeldus kirikukogul osalemast ning viibis sisuliselt vangistuses.

Kirikukogu peamine eesmärk oli kiita kristlaste poolt üldaktsepteeritavalt heaks keisri poolt kaks aastat varem antud edikt, millega mõisteti hukka kolme teoloogi rohkem kui sajand varem ilmunud traktaadid. Olukord on tuntud „Kolme peatüki tülina“. Traktaatide kirikuvande alla panemine kandis lisaks ajalike võimumängude peegeldamisele peamiselt eesmärki kinnitada veelkord kiriku püsimist Halkedoni traditsiooni juures ning mõista hukka nestoriaanlikud tendentsid. Poliitilise taustana domineeris Justinianuse soov lepitada kuigivõrd impeeriumi idaprovintssides tugevat mõju omavaid miافییite kiriku pealiiniga ning sedaviisi kinnitada impeeriumi ühtsust. Vigilius kiitis kirikukogu otsused heaks selge poliitilise surve all vangistuse tingimustes ning kaks Itaalia piiskopkonda lõpetasid selle tulemusel ajutiselt armulauaühtsuse Roomaga.

Kirikukorraldust või kiriku struktuuri puudutavaid kaanoneid sel kirikukogul vastu ei võetud.⁵⁶

Konstantinoopoli kolmas kirikukogu aastail 680–681

Kuues oikumeeniline kirikukogu toimus keiser Konstantinus IV kokkukutsumisel taas Konstantinoopolis. Kaks aastat varem olid moslemi väed Konstantinoopolit piiranud ning Jeruusalemm oli juba aastast 637 ning Aleksandria aastast 639 islamiarmee poolt

⁵⁴ Davis, lk 195.

⁵⁵ Clauss, Manfred. Ein neuer Gott für die alte Welt. Die Geschichte des frühen Christentums. Berlin: Rowohlt, 2015, lk 447–458.

⁵⁶ Valliere, lk 89–90; Papal Encyclicals Online. – „Second Council of Constantinople – 553 A.D.“. Viimati vaadatud 23.03.2021: <https://www.papalencyclicals.net/councils/ecum05.htm>.

vallutatud ning seega Bütsantsi ühiskonnast ära lõigatud.⁵⁷ Konstantinuse soov oli läbi kirikukogu parandada sidet Roomaga. Isiklikult olid kohal Konstantinoopoli ja Antiookia patriarhid. Roomat esindasid paavsti legaadid, kel oli kaasas kaks kirikukogule adresseeritud kirja – paavstilt endalt ning Rooma piiskoppide sinodilt.

Kirikukogu teoloogilise debati keskmes oli taas Kristuse olemus. Nimelt olid monofüsiitluse edasiarendusena ning katsena taasühendada seda kiriku peavooluga, tekkinud uued liikumised: monoenergism, mille kohaselt oli Kristusel küll kaks olemust, kuid üks energia ning monoteletism, mille kohaselt oli Kristusel nii inimese kui jumala loomus, kuid vaid jumalik tahe. Nii üritasid need liikumised ühelt poolt tugineda Halkedoni definitsioonile, kuid leida mõtteline sild monofüsiitlike teooriate juurde. Monoteletistlikku lähenemist oli pooldanud ka Konstantinoopoli patriarh Sergius I (valitses 610–638) ja Rooma paavst Honorius (valitses 625–638).

Konstantinoopoli kolmandal kirikukogul otsustasid kogunenud piiskopid taas kord kinnitada juba Efesosest alates kiriku teoloogilises keskmes olnud arusaama sellest, et Kristus on ühel ja selsamal hetkel täielikult ja tõeliselt inimene ning täielikult ja tõeliselt jumalik, Jumal Jumalast ja inimene meie keskel.⁵⁸ Kirikukogul mõisteti monoenergism ja monoteletism üheselt ketserluseks ning teiste seas pandi postuumselt kirikuvande alla ka Sergius I ja Honorius. Rooma paavsti süüdimõistmine ketserluses oli omalaadne pretsedent.

Distsiplinaarkanoneid ei võetud ka seekord vastu, need jäid Trullo kirikukogu ootama.

Trullo kirikukogu 692 ja Apostlite kaanonid

Kirikukogu toimus Konstantinoopolis keiser Justinianus II palee kuppelsaalis. Kreeka termin τρούλος (troulos), mis tähendab kuplit, andiski kirikukogule nime. Sellel osales 215 idakiriku piiskoppi ja Kreeta piiskop ainsa läänekiriku esindajana. Seega polnud kirikukogu oikumeeniline. Kirikukogu nimetatakse ladina keeles ka *Consilium Quinisextum* ehk Viiendaks-kuuendaks kirikukoguks, kuna selle eesmärk oli lõpetada viienda ja kuuenda oikumeenilise kirikukogu töö ning kinnitada ja ühtlustada praktikas juba sajandeid laialt kasutusel olnud distsiplinaarkanoneid, mis sisaldasid selged juhised

⁵⁷ McGuckin, lk 39.

⁵⁸ McGuckin, lk 19.

kirikuelu korralduseks, liturgiate läbiviimiseks ning moraalseks käitumiseks. Muuhulgas keelati nii vaimulikel kui ilmikutel teatrietenduste külastamine.

Trullo kirikukogul pühitseti peale kuue eelneva oikumeenilise kirikukogu otsuste tunnustamist ametlikult Apostlite kaanonite kogu, mis oli avaldatud Konstantinoopoli patriarhi Joannes Skolastikuse sinoodiliste dekreetide kogumikus juba sajand varem.⁵⁹ Apostlite kaanonid on algselt ilmselt umbes neljanda sajandi lõpul fikseeritud kirikureeglistik, mis koosneb 85 kaanonist ehk mõõdupuust ning mis olevat algselt kirja pandud apostlite endi poolt. Trullo kirikukogu piirdus sõnastusega, et need on apostlite nimel meieni kantud. Kuna kirikukogul osalesid pea eranditult idakiriku esindajad, muutusid pühitsetud apostellikud kaanonid täismahus idakiriku normideks, läänekirik aktsepteeris neid ajapikku ja osaliselt. Apostlite kaanonite olulisus on muuhulgas selles, et viimases, 85. kaanonis on loetletud pühakirja ehk Vana ja Uue Testamendi raamatute kogu.⁶⁰ Käesoleva magistritöö kontekstis on olulisimad Apostlite kaanonid 14, 34 ja 35, mis sätestavad kanoonilise territooriumi printsiibi.

Trullo kirikukogul võeti vastu ka uusi kaanoneid, millest meie jaoks on olulisimad kaanon 36, millega sätestatakse pentarhiline süsteem ning kinnitatakse veel kord üle patriarhaatide aujärjed, ning kaanon 39, millega loodi pretsedent selle kohta, kuidas sinod lahendab kahe autonoomse kiriku, käesoleval juhul Küprose autokefaalse kiriku ning Konstantinoopoli patriarhaadi suhte ning autokefaalia kehtivuse püsimise küsimuse. Käsitlen neidki kaanoneid lähemalt järgmistes peatükkides.

Nikaia teine kirikukogu aastal 787

Viimane ehk seitsmes oikumeeniline kirikukogu toimus Konstantinoopoli patriarhi Tarasiuse eesistumisel ning paavst Hadrianus I legaatide juuresolekul. Peamiseks aruteluteemaks oli ikoonide, pühakujude ja reliikviate austamise küsimus. Nimelt oli Bütsantsi keiser Leo III kuuskümmend aastat varem oma ediktidega keelanud pühapiltide austamise ning nii oli tekkinud ikonoklastlik liikumine.⁶¹

Kirikukogul otsustati, et nii nagu püha ristisümbolit, nii tuleb ka Kristuse, Neitsi Maarja, inglite ja kristlike pühakute kujutisi vääriliselt austada, sest läbi nende ilmutab

⁵⁹ New Advent. – „Apostolic Canons“. Viimati vaadatud 15.03.2021: <https://www.newadvent.org/cathen/03279a.htm>.

⁶⁰ Davis, lk 284–287, Meyendorff, lk 71.

⁶¹ Valliere, lk 90, 121.

Jumal end usklikele. Samal ajal ei tohi neid kujutisi kummardada või jumaldada, kuna nii saab suhtuda ainult Jumalasse endasse.⁶²

Kirikukogul võeti vastu ka 22 kirikukorralduslikku kaanonit, millest näiteks kaanon 7 nõuab, et igas kristlikus kirikus oleks mõni reliikvia ehk püha säile märtrite või pühakute ihust või nendega ühenduses olnud esemeist.⁶³

Suur kirikulõhe ehk skisma

Tavatähenduses mõistetakse Suure kirikulõhe ehk skisma all seda, kui aastal 1054 tekkis ületamatu vastuolu idapatriarhaatide ja Rooma patriarhaadi vahel. Lõhenemisel oli siiski eel- ja järellugu ning aastal 1054 ei arvanud kumbki osapool, et lõhe jääb järgnevat aastatuhandeks püsima. Vaatleme järgnevalt mõnda olulisemat episoodi selles protsessis. Aastal 863 üritab paavst Nicolaus I järjekordse ida ja lääne vahelise võimuvõitluse käigus asendada Konstantinoopoli patriarh Photius I endale sobivama isikuga ning ekskommunitseerib Photiuse sel eesmärgil ehk arvab ta sakramendiosadusest välja. Photius aga naudib Bütsantsi keiser Miikael III ja idakirikute toetust ning jääb ametisse. Vastukäiguna toimub aastal 867 Photiuse juhtimisel Konstantinoopoli Püha Sinod, kus patriarh hurjutab Roomat kanoonilis-territoriaalsete võimupiiride ületamise eest, heidab läänekirikule ette oikumeenilistel kirikukogudel sajandeid tagasi kinnitatud usutunnistuse sõnastuse muutmist (*filioque* küsimus) ning üldse Rooma-poolset teoloogiat „arendamist“, mis ida jaoks on lahknemine ehedast traditsioonist.

Filioque tähendab ladina keeles „ja pojast“ ning tähistab teoloogiliselt asjaolu, et osad läänekirikud hakkasid juba alates kuuendast sajandist kasutama usutunnistust, kus sisaldub: „/.../Pühasse Vaimusse, /.../ kes lähtub Isast ja Pojast /.../“. Rooma-Katoliku kirik kasutab seda vormelit oma usutunnistuses tänapäevani, olles seisukohal, et see on Jumal-Poja rolli kohane esiletõstmine kolmainujumala süsteemis. Kreeka-katoliku kirik peab seda aga Efesose 8. kaanoni, mis keelas Nikaia-Konstantinoopoli usutunnistust muuta, rikkumiseks ja teoloogiliselt Jumal-Isa rolli pisendamiseks.

867. aasta Konstantinoopoli sinodi arutelude tulemusena kuulutatakse *filioque*-vormeli kasutamine ketserlikuks ja sinod ekskommunikeerib Rooma paavsti.⁶⁴

⁶² McGuckin, lk 19.

⁶³ Papal Encyclicals Online. – „Second Council of Nicaea – 787 A.D.“. Viimati vaadatud 23.03.2021: <https://www.papalencyclicals.net/councils/ecum07.htm>.

⁶⁴ McGuckin, lk 20.

1054. aastal tõuseb vana konflikt taas uude kõrgusse. Paavsti saadikud jätavad Konstantinoopoli patriarhi ekskommunikeerimise teate Hagia Sophia altarile. Kostantinoopoli Püha Sinod ekskommunikeerib vastukäiguna paavsti saadikud. Kuigi patriarhaadid ei ekskommunikeerinud otseselt teineteist, on see oluline hetk ajaloos ja armulauaosadus mureneb. Siitpeale suhtub paavst idakirikusse kui skismaatikutesse, kes tema võimu ja aujärge ei tunnista. Ida aga vaatab lääne poole kui hereetikutele, kes on tõstnud paavsti põhjendamatusse võimutäiusse ning irdunud traditsioonist nii *filioque* küsimuses kui kasutades armulaual hapendamata leiba. Aastal 1054 ei käsitletud osapooled seda veel lõpliku lahkuminekuna, vaid ajutise armulauaosaduse katkemisena läänepatriarhaadi ja Konstantinoopoli vahel, mis faktiliselt laienes ka teistele idapatriarhaatidele.⁶⁵

Aastaks 1190 pole lõhet ja usaldamatust ületatud, see on ajapikku pigem süvenenud. Õigeusu kanoonik Teodor Balsamon kirjutab, et ühtegi ladinlast ehk läänekiriku liiget ei peaks lubama armulauale enne, kui ta ütleb lahti sellest, mis teda traditsioonist eristab ja kuulutab allumist õigeusu kaanonitele. Samas on kirikud ikka veel lähedased. Tänapäeval taolisest uskliku deklaratsioonist „teise kiriku“ armulauale pääsemiseks ei piisaks.⁶⁶

1204. aastal saab kirikulõhe oluliselt sügavamaks. Neljanda ristisõja käigus vallutavad lääne ristisõdalased oma usujuhtide innustusel lõpuks Konstantinoopoli, rüüstavad ja põletavad seda põhjalikult ning kukutavad Bütsantsi keisri, näitamata mingit halastust linnaelanikest kaaskristlaste vastu. Aastat 1204 võib pidada hetkeks, millest alates kirikulõhe muutub ületamatuks ning jääne õhkkond ida- ja läänekiriku vahel jääb püsima sajanditeks. Õigeusu kirik on püha sõja idee ametlikult hukka mõistnud.⁶⁷

Tuleb märkida, et õigeusu kirik pole suhete seisu Rooma patriarhaadiga kunagi määratlenud kirikulõhena, vaid osaduse katkemisena. See tähendab, et Rooma lahkulöömist kiriku kehandist ei ole kunagi peetud täielikuks või lõplikuks, oleks see ju kristliku kiriku kui ühtse kiriku aluspõhimõtte vastane. Sellest tulenevalt ei ole õigeusu kirik tuhande aasta jooksul erinevalt Roomast asutanud viimase territooriumil ka „Rooma õigeusu patriarhaati“.⁶⁸

⁶⁵ Papatomas 2, lk 32–33.

⁶⁶ McGuckin, lk 21.

⁶⁷ Papatomas, Grigorios D. Prof. Hdr. Arhimandriit. „Kirik dialoogis“. – Usk ja Elu nr 9, 2011, lk 65. Viimati vaadatud 14.03.2021: https://www.eoc.ee/wp-content/uploads/2014/02/2011-uskelu_9.pdf.

⁶⁸ Papatomas 2, lk 38.

Viimased katsed lõhet ületada - Lyoni kirikukogu 1274 ja Ferrara-Firenze kirikukogu aastail 1438-1439. Konstantinoopoli langemine 1453

1274. aastal korraldasid kirikud taasühinemistaotlusega kirikukogu Lyonis. Kohal viibinud idakiriku esindajad on valmis tunnistama paavsti ülemvõimu ja aktsepteerima *filioque* ga usutunnistust, kuid see toob neile kaasa õigeusklike üleüldise hukkamõistu. Bütsantsi keisri õde olevat lausunud: „Parem las langeb mu venna imperium, kui mõraneb õigeusu ühtsus!“ Üksmeeletaotlus kukub läbi.

Kõige tõsisem katse vastuolusid ületada alates Photius I aegadest 9. sajandil tehakse aastail 1438-1439, mil Bütsantsi keiser Johannes VIII ise läände kirikukogule sõidab. Tema ajendiks on sõjalise abi vajadus Konstantinoopolit ähvardavate Ottomani imperiumi vägede vastu. Kirikukogu tulemusena loobuvad idakiriku esindajad *filioque*-vormeli ketserluseks pidamisest ja takistusest täielikule armulauaosadusele. Kokkuleppe kinnituseks kirjutavad kõik osalenud ida- ja läänekiriku esindajad alla ühtsuse dekreedile „*Laetentur Coeli*“ ehk „Rõõmustagu taevad“. ⁶⁹ Ainsana jätab alla kirjutamata Efesose peapiiskop Markos Eugenikos, keda sellest ajast tuntakse kui „Õigeusu tugisammast“. Kuigi formaalselt on lõhe justkui ületatud, ei aktsepteeri õigeusklikud oma koduprovintsid seda kokkulepet. Paljud leppe allkirjastanud kirikuisad võtavad oma allkirjad sellelt tagasi. Samal ajal, kui läänes tähistatakse kokkulepet kui skismaatiliste kreeklaste naasmist, ei saa see tegelikkuses kunagi kehtivust. Ka loodetud lääne abiväed jäävad saabumata ning 29. mail 1453 vallutavad Ottomani väed Konstantinoopoli ning Bütsantsi imperium lakkab olemast. Sama päeva hommikul viiakse Konstantinoopoli Hagia Sophia kirikus läbi viimane kristlik armulauasakrament. Teades, mis neid ees ootab, seisavad kreeka õigeusklikud ja ladinlased ses armulauaosaduses kõrvuti. ⁷⁰

Sellest ajast saadik elab õigeusmaailma süda sajandeid mittekristlike valitsejate meelevaldas. Läänekirik konsolideerub paavsti võimu ümber ning muutub sajandite jooksul suurima kogudusega globaalseks kirikuks – tänapäeval loeb end Rooma-Katoliku kiriku liikmeks üle maailma ligikaudu 1,35 miljardit inimest.

Õigeusu kirik põhineb jätkuvalt kirikute võrdsuse põhimõttel, kus Konstantinoopoli oikumeeniline patriarhaat ei ole mitte ülemvõimu kandja, vaid *primus*

⁶⁹ The Holy See. – „*Laetentur Caeli*. Bulla Unionis Graecorum, 06. iulii 1439“. Viimati vaadatud 23.03.2021: <http://www.vatican.va/content/eugenius-iv/la/documents/bulla-laetentur-caeli-6-iulii-1439.html>.

⁷⁰ McGuckin, lk 22.

inter pares, esimene võrdsete seas. Õigeusu kiriku kogudusse kuulub täna ligikaudu 200 miljonit inimest.

1.3 Õigeusu kiriku struktuuri kontekstis olulised kaanonid

Mõistet „kaanon“ ehk „mõõdupuu“ või „reegel“ kasutatakse õigeusu kirikus kolmes kontekstis.⁷¹ Igas neist tähendab kaanon selgelt defineeritud ja formaalselt korrektselt kinnitatud otsust. Pühakirja kaanon on tekstide kogu, mis moodustavad Piibli. Kirikumuusika kontekstis peetakse kaanoni all silmas täpseid reegleid järgivalt ülesehitatud laulukompleksi.

Meie keskendume kaanonile kui kirikuõiguslikule normile ning võtame allpool vaatluse alla olulisemad kiriku struktuuri kehtestavad oikumeenilistel kirikukogudel vastuvõetud kaanonid selle töö kontekstis olulisemate teemade lõikes.

Nagu eelpool mainitud, põhineb õigeusk pühakirjal, traditsioonil ja seda hoidvate ning kehastavate piiskoppide ning nende koosolekute ehk sinodite süsteemil. Sajandite pikkune ajalugu sisaldab loomulikult erimeelsusi ning tuliseid vaidlusi, kuid kokkuvõttes on kirik siiski püsinud sisemiselt harmooniline. Arusaadavalt ei ole sellist tulemust võimalik saavutada ilma organisatsioonistruktuurita, mis taolist ühtsust toetab, reegleid jõustab ning loob osaliste enamuse jaoks aktsepteeritava erimeelsuste lahendamise korra.

Kristliku kiriku korralduse põhjuslike alustena võime eristada kolme järgmist elementi.

Õpetuslik või dogmaatiline alus põhineb kiriku loojast ehk Kristusest ja tema õpetusest tuleneval jumalikul või spirituaalsel väel, kristliku usu olemusel, mille Kristus andis apostlite kaudu edasi piiskoppidele, kes seda unikaalset missiooni tänaseni elus hoiavad ning läbi armulauasakramendi Kristuse jätkuvat kohalolekut kirikus ja oma koguduste juures tagavad.

Samal ajal tegutseb kirik alati konkreetses ilmalikus kontekstis, oma ajas, valitsevate ühiskondlik-poliitiliste süsteemide ning geograafiliste aspektide mõjuväljas. Nimetagem seda kirikukorralduse ajalooliseks aluseks.⁷² Muutuvates ajaloolistes tingimustes satub kiriku õpetuslik sõnum väga erinevate olude konteksti. Võimalikku

⁷¹ Grillas, Vasilios. „The Importance of the Sacred Canons of Ecclesiastical and Canon Law in the Life of the Church“. – Orthodox Christian Network. Viimati vaadatud 30.03.2021: <https://myocn.net/the-importance-of-the-sacred-canons-of-ecclesiastical-and-canon-law-in-the-life-of-the-church/>.

⁷² Maximos, lk 324.

vastuolu aitab leevendada praktika ajalise kestvuse aspekt ehk traditsioon. Sobiliku näitena võib uute kirikute eraldumise emakirikute võimu alt, mis on pea alati esmalt olnud skismaatiline ehk kehtiva kirikukorra vastane, kuid seejärel muutunud aja kulgedes tegelikult praktikaks ning saavutanud teiste õigeuskirikute tunnustuse.⁷³ Uued kirikud on loonud iseenda traditsiooni.

Kaanonite roll kirikukorralduses ongi õpetusliku elemendi ning ajaloolise elemendi lepitamine ning ühtlustamine, traditsiooni kehtestamine ning kõigi osaliste poolt aktsepteeritava praktika sätestamine.⁷⁴

Seitsmel oikumeenilisel kirikukogul kehtestatud kaanonid on õigeusu kirikus üldkehtivad. Nad on sõnastatud ja vastu võetud kirikuajaloo kontekstis maksimaalse hõlmavuse või esindatusega sinoditel, formaaljuriidiliselt korrektselt, sisaldades seega õigeusklikku traditsiooni, hoides harmooniat ning kehtestades tegelikkust. Nad moodustavad õigeusu kanoonilise korra ehk konkreetsetes olukordades õige käitumise või asjade korralduse mõõdupuu.

Järgnevalt võtame vaatluse alla käesoleva töö kontekstis olulisimad oikumeenilistel kirikukogudel kehtestatud kaanonid. Teeme seda teemade lõikes, vaadeldes esmalt kaanoneid, mis sätestavad piiskoppide rolli, omavahelise suhtluse ning territoriaalsuse printsiibi „üks ala – üks piiskop“. Seejärel uurime kiriku organisatsioonilise struktuuri kujunemist ning selle peamisi aluspõhimõtteid nagu autonoomsus, kollegiaalsus, vastastikusus, ühtsus ja võrdsus. Kolmandaks võtame luubi alla kaanonid, millega luuakse pentarhia süsteem, patriarhaatide aujärg ning Konstantinoopoli patriarhaadi oikumeeniline positsioon õigeusu süsteemis. Viimaks käsitleme pretsedenti loovaid näiteid õigeusu kiriku süsteemis kirikule autokefaalse staatuse andmise ja selle säilitamise ning autonoomse staatuse andmise kohta.

Kasutan kaanonite ingliskeelsete tekstide allikatena allviidatud andmebaase: apostellikud kaanonid⁷⁵, 325. aasta Nikaia kirikukogu kaanonid⁷⁶, 381. aasta

⁷³ Rohtmets, Priit. „Liimist lahti õigeusmaailm“. – Akadeemia nr 1 (370), 2020 (edaspidi „Rohtmets“), lk 79.

⁷⁴ Maximos, lk 325.

⁷⁵ New Advent. – „The Apostolic Canons“. Viimati vaadatud 29.03.2021: <https://www.newadvent.org/fathers/3820.htm>.

⁷⁶ Christian History. – „The Canons of the Council of Nicaea“. Viimati vaadatud 29.03.2021: <https://www.christian-history.org/council-of-nicea-canons.html>.

Konstantinoopoli esimese kirikukogu kaanonid⁷⁷, 431. aasta Efesose kirikukogu kaanon⁷⁸, 451. aasta Halkedoni kirikukogu kaanonid⁷⁹ ja 691.–692. aasta Trullo kirikukogu kaanon⁸⁰. Olen need töö autorina ise eesti keelde tõlkinud.

Kiriku struktuuri kujunemine piiskopi rolli ja kiriku territoriaalsust sätestavates kaanonites

Piiskopi tiitel on kõrgeim vaimulik pühitsusaste õigeusu kirikus. Piiskop esindab kirikus selle loojat ehk Kristust, olles tema võrdkuju sakramentide läbiviimises, samuti kannab piiskop elavas kirikus õiget või puhast traditsiooni. Teisalt on piiskop oma koguduse juht ja ühendaja, ta on kinnistatud oma koguduse juurde. See kogudus omakorda on määratletud piirkondlikult, mitte seisuslike, rassiliste, rahvuslike või muude tunnuste järgi – nagu eespool näitasin, oli kristlus uue tulijana „religioonide turul“ nii kiire levikuga ilmselt just seetõttu, et puudusid tehnilised sisenemislävendid.

Piiskopi võimust kõrgemat kiriku struktuuri ei ole. Samas tuleks seda võimu vaadelda kirikusisesena, mitte kirikuülesena. Piiskop on kesksel kohal ainult tema enda juhitas kirikus, tema võim piirneb tema enda juhitava kogudusega. Sarnasel positsioonil on teised piiskopid nende kirikutes. Iga piiskopi võim ei ole mitte kiriku tervikvõimu kild või osa, vaid selle tervikvõimu väljendus – iga piiskop on apostelliku pärandi hoidja. See on piiskoppide võrdsuse printsiip.⁸¹

Samal ajal on piiskopi funktsiooniks hoida traditsiooni puhtust ja usupraktika ühtsust. Esimesed kiriklikud kogukonnad tekkisid suurlinnades, sealt levis usk ümbritsevasse maapiirkondadesse, mille kirikud said metropolide emakirikutest juhiseid ja nõuandeid. Sarnaste praktikate juurutamine ja hoidmine tähendab, et kirikud peavad eksisteerima teiste kirikutega osaduses, ühenduses, samas spirituaalses reaalsuses, armulauaosaduses (armulauaühtsuses). Armulauaosadus on õigeusu tuum, mis ühendab kristlasi puhtas usus ja armastuses.⁸² Sellise osaduse hoidmiseks kujunes loomuliku

⁷⁷ Early Church Texts. – „The Canons of the Council of Constantinople (381)“. Viimati vaadatud 29.03.2021: https://earlychurchtexts.com/public/constantinople_canons.htm.

⁷⁸ Early Church Texts. – „The Canons of the Council of Ephesus (431)“. Viimati vaadatud 29.03.2021: https://earlychurchtexts.com/public/ephesus_canons_431.htm.

⁷⁹ Early Church Texts. – „The Canons of the Council of Chalcedon (451)“. Viimati vaadatud 29.03.2021: https://earlychurchtexts.com/public/chalcedon_canons.htm.

⁸⁰ New Advent. – „Council in Trullo“. Viimati vaadatud 29.03.2021: <https://www.newadvent.org/fathers/3814.htm>.

⁸¹ Maximus, lk 316–317.

⁸² Maximus, lk 318.

arengu teel ka vastav organisatsiooniline struktuur – suurlinnade piiskopid said traditsiooni ühtlustajatena mõjuvõimu oma piirkonna kirikute üle. Peapiiskopi lahkudes valisid piirkonna piiskopid endi seast uue. Tekkisid asjaomast hierarhiat tähistavad tiitlid „peapiiskop“, „metropoliit“, „eksarh“ ja „patriarh“. Samast vajadusest lähtuvalt tekkisid vormid ja viisid, millega piiskopid said teineteise volitusi üle piirkonna piiride esitleda ja tunnustada. Ning organisatsiooni arenedes kujunesid suuremad piiskoppide nõupidamised ja koosolekud ehk sinodid. Kujunes õigeusu kiriku struktuur, mida täna nimetame episkopaal-sinodaalseks.

Kõik need põhimõtted peegelduvad kaanonites. Nagu öeldud, kaanonite roll kirikukorralduses on õpetusliku ja ajaloolise elemendi ühtlustamine, traditsiooni kehtestamine ning kõigi osaliste poolt aktsepteeritava praktika kinnitamine, seega kaanonid tekivad alati traditsiooniks muutunud praktika pinnalt, mitte vastupidi. Kord juba kehtestatuna mõjutavad kaanonid korda loovalt kiriku edasist tegevust.

Juba Apostellikud kaanonid 14 ja 15 sätestavad vaimuliku seotuse oma kogudusega ja võimuala defineeritakse läbi asulate või geograafiliste piirkondade: „piiskop ei tohi oma kogudust jätta ega teise üle minna“ ja väiksemal vaimulikul peab selliseks käitumiseks olema „oma piiskopi luba“. Kaanoni 35 kohaselt „ei tohi piiskop kedagi ordineerida väljaspool oma võimuala piire, linnades ja paikades, mis ei allu temale.“

325. aasta Nikaia kaanon 15 sätestab, et segaduste vältimiseks „ei tohi ei piiskop, vanem ega diakon liikuda linnast linna“ ja kaanon 8 ütleb otsesõnu: „ühes linnas ei tohi olla kahte piiskoppi“.

381. aasta Konstantinoopoli kaanon 2 täpsustab: „Ja ärgu piiskopid liikugu ordineerimise või muude kiriklike talituste läbiviimiseks üle oma piiskopkonna piiride ilma, et neid selleks kutsutud oleks.“

451. aasta Halkedoni kaanon 12 lahendab vahepeal poliitilistest oludest ja võimuvõitlusest tulenevalt kirikureegleist hälbinud praktikast tulenenud keerulise olukorra, ilmutades korraka traditsioonide kehtestamist ning paindlikkust konkreetse situatsiooni klaarimisel: „Meieni on jõudnud teadmine, et teatavad isikud on kirikureeglitega vastuollu minnes ja ilmalikule võimule toetudes imperiaalsete käskkirjade abiga jaganud ühe piirkonna kaheks viisil, et selle tulemusena on ühes piirkonnas kaks metropoliiti. Püha Sinod keelab edaspidi piiskoppidel sääraseid asju

uritada ja keelu vastu eksijate seisust alandatakse. Kuid linnad, millele on imperiaalsete käskkirjadega juba metropoli nimi antud, ning nende piiskopid, säilitavad tiitli, kuid kõik metropoliidi õigused jäävad tegelikele metropolidele ja metropoliitidele.“

Apostellik kaanon 34 sätestab piiskoppide hierarhia, tagasisidestatuse läbi vastastikuse sõltuvuse ja kollegiaalsuse: „Iga riigi piiskopid peavad ühe endi seast esimeseks tunnistama ning pidama teda endi peaks ning hoiduma olulistest tegudest ilma tema heakskiiduta. Samal ajal võib iga piiskop ise otsustada küsimusi, mis puudutavad tema kogudust ja maanurki. Samuti ei või esimeseks tunnistatu teha midagi ilma kõigi teiste heakskiiduta. Nii saab valitsema üksmeel.“ Korda täpsustavad 325. aasta Nikaia kirikukogu kaanon 4: „piiskopi saavad ametisse valida kõik provintsi piiskopid ühiselt, /.../ neid peab olema vähemalt kolm, /.../ kuid igas provintsis peab selle valiku heaks kiitma provintsi metropoliit“ ja kaanon 6, mille kohaselt erimeelsuste korral piiskopi valimisel „peab jääma peale enamuse valik“.

Sinodaalne võimutasand on konkreetselt sõnastatud 381. aasta Konstantinoopoli kaanonis 2, mille kohaselt „on selge, et iga piirkonna sinod otsustab oma piirkonna küsimusi“.

451. aasta Halkedoni kaanon 9 eristab selgelt ilmaliku ja kirikliku kohtumõistmise ning sätestab kirikliku kohtu astmed: „Kui vaimulikul on erimeelsus teise vaimulikuga, ei tohi ta hüljata oma piiskoppi ja joosta ilmalikku kohtusse, vaid peab küsimuse avama oma piiskopi ees või vahekohtuniku juures, kelle kumbki pool võib piiskopi heakskiidul valida. Kes selle korralduse vastu eksib, saab kanooniliselt karistada. Kui aga vaimulikul on kaebus omaenda või mõne teise piiskopi vastu, peab seda arutama piirkonna sinod. Ja kui piiskopil või vaimulikul on erimeelsus piirkonna metropoliidiga, peab ta pöörduma piiskopkonna eksarhi või Konstantinoopoli patriarhi poole ning seal mõistetagu kohut.“

Praktikas eksisteeriva Konstantinoopoli ülemvõimu kiriklikul kohtumõistmisel, aga ka traditsiooni ehk teatud kestvusega eksisteeriva faktilise olukorra õiguslikke järelemeid loova seisundi rõhutas üle Halkedoni kaanon 17, seades traditsiooni tekkimise lävendiks 30 aastat. Sama kaanon rõhutab taas kirikliku ja ilmaliku haldusstruktuuri kattuvust: „Kaugetes ja maapiirkondades asuvad kogudused jäävad igas provintsis selle piiskopi võimkonda, kes nende üle praegu valitseb, eriti siis, kui piiskop on selle koguduse üle rahu ja järjepidevalt kolmkümmend aastat valitsenud. Kuid kui kolmekümne aasta jooksul on selles osas olnud vaidluseid või esineb neid hetkel, võivad

need, kes loevad end antud asjas kannatajaks pooleks, tuua juhtumi piirkonna sinodi ette. Ja kui kellegi vastu on eksinud tema metropoliit, peab asja otsustama piiskopkonna eksarhi või Konstantinoopoli troon (patriarh). Ja kui mõni linn on impeeriumivõimude poolt vastset asutatud või asutatakse tulevikus, arvestagu kiriklike koguduste korraldus poliitilist korraldust.“

Pentarhia kujunemine

Kirikustruktuuride ja -juhtimissüsteemide kujunemine toimus, nagu areng ikka, suurlinnade eestvedamisel. Kirikuvõimu jaotus järgis üldiselt nii väiksema kui ka suurema mastaabiga vaates Rooma impeeriumi haldusüksuste piire. Impeeriumi iga maakonda juhtis selle pealinnast ehk metropolist, kirikuvõimu selles maakonnas juhtis pealinna piiskop ehk metropoliit. Maakonnad moodustasid suuremaid haldusüksusi ehk diötseese, mille peapiiskoppe nimetati sarnaselt tsiviilvõimu esindajatest provintsi valitsejatele eksarhideks, mis tuleneb kreeka sõnast ἑξάρχος (exarchos) ja tähendabki juhti või valitsejat. Ajapikku kujunesid impeeriumi suurimad keskused Rooma, Aleksandria, Antiookia, Konstantinoopol ja Jeruusalemm ka kirikuvõimu üleüldisteks keskusteks, olles sajandite jooksul vaheldumisi dogmaatilise ja religioonifilosoofilise mõtte eestvedajad kristlikus ruumis, samuti aga lõppastme kohtumõistjad oma mõjualades, mis koosnesid mitmetest diötseesidest.

Oluline on mainida, et oma piiskopitooli võimu legitimeerimisel oli lisaks linna tsiviil- ja kaubanduslikule mõjule eelisoluline spirituaalne asjaolu – kristliku ajalookäsitluse kohaselt oli kirik neis paikades asutatud apostli enda poolt. Nii loevad Rooma ja Antiookia kirikud end asutatuks apostel Peetruse poolt, kellele Jeesus andis taevariigi võtmed ja ülesande karjaseroll enda kanda võtta – Peetrus oli nende linnade esimene piiskop ning järgmised piiskopid seega Peetruse otsesed ametijärglased. Aleksandria esimene piiskop oli Peetruse õpilane evangelist Markus. Konstantinoopol on selles aspektis tuginenud asjaolule, et sealse kiriku esimene piiskop oli apostel Andreas, kes Johannese evangeeliumi kohaselt oli Jeesuse esimene jünger (Jh1:40-41) – tema tiitel õigeusu kultuuriruumis ongi *Protokletos* ehk „Esmakutsutu“. Jeruusalemmal on kristluses teadupärast eriline roll.

Peapiiskopi tiitlit Roomas ja Aleksandrias hakati tähistama mõistega „paavst“, mis tuleneb kreekakeelsest πάππας (páppas), mis tähendab algselt „isa“. Antiookia,

Konstantinoopoli ja Jeruusalemma peapiiskoppe tähistati mõistega „patriarh“, mis tuleneb kreekakeelsest πατριάρχης (patriarchēs), mis tähendab perekonnapead või klannijuhti. Loomulikul moel leidis keskuste suur roll kajastuse ka oikumeenilistel kirikukogudel heakskiidetud kaanonites, mille kaudu tekkis pentarhiline kirikuvalitsus oma aujärjeedemusega.

Vaatlemegi nüüd, kuidas suurlinnade piiskoppide eristaatus kaanonites esile on tõstetud ning kuidas ühiskondlik-poliitilise arengu tulemusena kujunes nende omavaheline võimusuhe ehk aujärg.

325. aasta Nikaia kirikukogu kaanoni 6 kohaselt „Jäägu Egiptuses, Liibüas ja Pentapolises kehtima vana traditsioon, mille kohaselt need on Aleksandria piiskopi jurisdiktsioonis, sarnaselt asjade traditsioonilisele seatusle Rooma piiskopiga. Samuti Antiookias ja teistes provintsid – jäägu kirikule tema privileegid.“ Seega tõstetakse juba esimesel oikumeenilisel kirikukogul esile Rooma, tema järel Aleksandria, millele antakse sarnaselt Roomaga õigus valitseda mitme diötseesi üle⁸³, ja kolmandana Antiookia. Sama kirikukogu kaanon 7 tõstab esile erilise austuse Jeruusalemma (Ælia) piiskopi vastu ning asetab ta eelmainitud kolme suurlinna piiskoppidele järgnevale aujärjele. Sisuliselt saab Jeruusalemm patriarhaadi staatuse 451. aasta Halkedoni kirikukogul vastuvõetud määrusega „Jeruusalemma ja Antiookia jurisdiktsiooni kohta“.

Asjaolu, et vahepealse poolsajandiga on kogu impeeriumi olulisimaks linnaks Rooma kõrval tõusnud Konstantinoopol, leiab kanoonilise kajastuse 381. aastal samas linnas toimunud oikumeenilisel kirikukogul, mille kaanon 3 kehtestab: „Konstantinoopoli piiskop on aujärjelt esimene peale Rooma piiskoppi, kuna Konstantinoopol on Uus Rooma“.

Viie vana patriarhaadi ehk pentarhia lõplik järjestus pannakse paika 692. aastal Trullo kirikukogul, mille kaanoni 39 kohaselt „/.../ kehtestame, et Konstantinoopoli piiskopil on võrdsed privileegid Vana Rooma piiskopi omadega, ka kiriklikes küsimustes,

⁸³ Huvitava ja ka loogilise alternatiivse tõlgenduse, mille kohaselt selle sõnastusega viidatakse Rooma võimu piiratusse ehk antakse osad Oriensi diötseesi provintsid ehk Egiptus, Liibüa ja Pentapolis Antiookia võimu alt Aleksandria võimu alla sarnaselt olukorrale Itaalia diötseesis, kus mõned provintsid olid antud Rooma võimu alla, samal ajal kui enamik neist kuulus Milaano piiskopi jurisdiktsiooni, annab Timothy F. Kauffman oma artiklis „Nicæa and the Roman Precedent“, mis ilmus ajakirjas The Trinity Review (mai-juuli 2016). Töö formaat ei võimalda nii suuri kõrvalepõikeid peakäsitlustest teha, kuid huviline leiab selle siit, viimati vaadatud 29.03.2021: <https://www.trinityfoundation.org/PDF/The%20Trinity%20Review%20334%20Nica%20and%20the%20Roman%20Precedent%20Kauffman.pdf>.

ja ta on Rooma järel teisel aujärjel. Konstantinoopoli järel on kolmandal aujärjel Aleksandria piiskop, siis Antiookia piiskop ja siis Jeruusalemma piiskop.“ Siinkohal tuleb arvestada asjaoluga, et Trullo kirikukogu toimumisajaks olid Aleksandria, Antiookia ja Jeruusalemm juba langenud moslemitest vallutajate kätte ning tegelikult realiseeritava võimu säilitasidki vanadest patriarhaatidest vaid Rooma ja Konstantinoopol. Peale kirikulõhet eemalduti teineteisest ning täna on Rooma piiskop ehk paavst Rooma-Katoliku kiriku juht ning Konstantinoopoli patriarh õigeuskiriku oikumeeniline juht.

1.4 Konstantinoopoli patriarhaadi oikumeeniline eristaatus

Oikumeenilisi kirikukogusid kirjeldavas alapeatükis andsin põgusa ülevaate sellest, kuidas 4. ja 5. sajandil kasvas Rooma riigis oluliselt Konstantinoopoli ilmalik ja ka kiriklik võim. Lääne-Rooma oli kimpus barbarite rünnakutega ja tegelik võimukese oli nihkunud Konstantinoopolisse, Uude Roomasse. 451. aastal toimunud Halkedoni kirikukogu loeti hoolimata Rooma paavsti mitteosalemisest oikumeeniliseks ning sellel kinnitatud kaanoneid üldkehtivaiks nii seetõttu, et sel osalesid lisaks kõigile idakirikutele ka paavsti legaadid, kui ka seetõttu, et kirikukogu toimus Bütsantsi keiser Marcianuse kokkukutsumisel ja selle otsused kinnitati keiserlike korraldustega. Keisrit aga peeti jumala asevalitsejaks maal.⁸⁴ See ei tähenda, et keisrile oleks omistatud absoluutset võimu kristlaste või nende usu üle, kuna kõigi piiskoppide võrdsusel põhinev kirik ei võimalda seda põhimõtteliselt, vaid silmas on peetud impeeriumi ja kiriku harmoonilist või isegi sümfoonilist kooseksistentsi, kus kristliku kiriku ühtsuse printsiip eeldas iseenesest üldist, rahvuste ja piirkondade ülest ühisala, mille kehastuseks oli sel hetkel Rooma impeerium ja juhtideks keiser ning patriarhid.⁸⁵

Loomulikult kajastus Konstantinoopoli kasvanud võim ka kristlike kirikute elukorralduses. Nagu ikka, kujunesid tegevusmudelid esmalt tegelikus elus ning otsisid ja leidsid siis läbi oikumeenilistel kirikukogudel vastu võetud kaanonite väljundi kirikureeglistikus.

⁸⁴ Price, Richard; Gaddis, Michael. *The Acts of the Council of Chalcedon. Translated texts for Historians*, Vol 45. Liverpool University Press, 2005 (edaspidi „The Acts“), lk 916–917.

⁸⁵ Meyendorff, John. „The Ecumenical Patriarh, Seen in the Light of Orthodox Ecclesiology and History“. – *The Greek Orthodox Theological Review*, vol. 24, 1979 (edaspidi „Meyendorff 2“), lk 236–237.

Halkedoni kirikukogu 28. kaanon

381. aasta Konstantinoopoli kaanon 2 sätestab, et „/.../ paganlike rahvaste kirikud peavad olema juhitud vastavalt traditsioonile nii, nagu see on Isade ajast olnud.“ 451. aasta Halkedoni kirikukogu kaanon 17 määratleb traditsiooni kujunemise ajaliseks mõõduks 30 aastat rahulikku ehk vaidlustamata kirikualluvust. Kaanonid 9 ja 17 sätestavad 451. aastaks praktikas juba ammu juurdunud traditsiooni selle kohta, et Konstantinoopoli patriarhaadil on idakirikus kirikukohtuliku lõppastmena ülemvõim kirikuelu puudutavates vaidlustes. Selleks ajaks oli Konstantinoopoli patriarh lähtuvalt 381. aasta Konstantinoopoli kirikukogu kaanonist 3 juba 60–70 aastat pühitsenud ametisse piiskoppe mitmetes sellistes diötseesides, mille kuulumine Konstantinoopoli mõjualasse oli kaanoneis selgesõnaliselt fikseerimata – loodud oli vastav traditsioon.⁸⁶

Seega jõuamegi kaanoneid ja traditsioone ning võimuteostus- ja juhtimisloogikat arvestades Halkedoni kirikukogu kaanonini 28, mis kinnitas üle Konstantinoopoli aujärje Rooma järel teisel kohal ehk idakirikute hierarhia tipus ning laiendas selle mõjuala kogu barbarite või mitte-kreeka maailmale. Kaanon 28 kinnitab üle Konstantinoopoli ehk Uue Rooma positsiooni Vana Rooma järel ning sätestab: „/.../ Uus Rooma kui linn, mida on austatud keiserliku valitsuse ja senati asukohana ja mis naudib sarnaseid privileege keiserliku Vana Roomaga, peab ka kiriklikes küsimustes olema ülendatud temaga sarnaseks, olles teine tema järel, mille tulemusena peab Pontuse, Aasia ja Traakia diötseeside metropoliite, samuti mainitud diötseeside piiskoppe, kes tegutsevad barbarite aladel⁸⁷, ordineerima Konstantinoopoli patriarh. /.../“

Selle kaanoniga sai Konstantinoopoli patriarhaat endale muuhulgas ülesande ja vastutuse ordineerida piiskoppe ehk lõppkokkuvõttes korraldada ja juhtida kiriku struktuuri kujunemist kõigil senisest kristlikust territooriumist väljapoole jäävatel aladel.

Idakirikus ei tekitanud see kaanon mingeid erilisi küsimusi ning see kiideti üksmeelselt heaks.⁸⁸ Oli see ju lihtsalt Konstantinoopoli tegeliku võimu ja reaalsuses aastakümneid eksisteerinud praktika kinnitamine. Küll aga tekitas see vastumeelsust läänekiriku esindajates – paavsti legaadid palusid oma erimeelsuse fikseerida kirikukogu

⁸⁶ The Acts, lk 855.

⁸⁷ Sõnu „Barbarite alad“ on Rooma-Katolik kirik tõlkinud kui „mitte-Kreeka alad“, mis teeb sisuliselt sama välja ja tähendab Rooma impeeriumi territooriumilt välja jäävaid alasid. Vt. Papal Encyclicas Online. – „Council of Chalcedon – 451 A.D.“.

Viimati vaadatud 05.04.2021: <https://www.papalencyclicals.net/councils/ecum04.htm>.

⁸⁸ The Acts, lk 784 ja 858.

protokollis.⁸⁹ Paavsti vastuseis tulenes ennekõike sellest, et Konstantinoopoli kinnistamine olulisimaks idakiriku keskuseks seadis selle ettepoole kahest vanemast, Antiookia ja Aleksandria patriarhaadist, mis ajalooliselt olid pöördunud kõrgeima tõe instantsina Rooma poole. Seega fikseeris Halkedoni kaanon 28 Konstantinoopoli tegeliku võimu kasvamist kaudselt Rooma arvel.⁹⁰ Formaalselt aktsepteeris paavst mõne aasta möödudes 451. aasta Halkedoni kirikukogust selle õpetuslikud seisukohad ning kõik kaanonid peale kaanoni 28. Seega kiitis paavst heaks ka kaanonid 9 ja 17, mis samuti fikseerisid Konstantinoopoli jurisdiktsioonilised erioigused idakiriku tähtsaima patriarhaadina. Formaalselt aktsepteeris läänekirik Konstantinoopoli rolli esimesena võrdsete idakirikute seas ning Halkedoni kirikukogu 28. kaanoni alles 1215. aasta Lateraani neljandal kirikukogul ja 1274. aasta Lyoni teisel kirikukogul.⁹¹

Kuna Aleksandria, Antiookia ja Jeruusalemm langesid seitsmendal sajandil pikaks ajaks moslemitest vallutajate kätte, kinnistus idakiriku keskne roll veelgi enam Konstantinoopolile. Peale Suurt kirikulõhet ehk Rooma ja Konstantinoopoli kaugenemist muutus Konstantinoopol õigeusu kiriku loomulikuks keskuseks ning kannab oikumeenilist rolli traditsiooni, kanoonilise korra ning kiriku ühtsuse hoidja ja korraldajana tänapäevani.

Edasine ongi suuresti olnud Konstantinoopoli oikumeenilise staatuse tegelik rakendamine. Alates Halkedoni kirikukogust on pikki sajandeid kestnud praktika, millega õigeusu kirikute iseseisvus saab tuleneda ainult Konstantinoopoli oikumeenilisest patriarhaadist. Kõikidele järgmise viieteistkümne sajandi jooksul üldtunnustatult iseseisvunud ehk autokefaalse staatuse saanud kirikutele on iseseisvuse andnud Konstantinoopol.⁹²

⁸⁹ The Acts, lk 805.

⁹⁰ The Acts, lk 785–786.

⁹¹ The Acts, lk 824.

⁹² Rohtmets, Priit. „Ukraina õigeusu kiriku iseseisvumine ja õigeusu kiriku tulevik“. – Diplomaatia nr 185/186, veebruar 2019 (edaspidi „Rohtmets 2“). Viimati vaadatud 04.04.2021: <https://diplomaatia.ee/ukraina-oigeusu-kiriku-iseseisvumine-ja-oigeusu-kiriku-tulevik/>.

Olulisemad pretsedendid Konstantinoopoli patriarhaadi oikumeenilise rolli rakendamisest

Autokefaalne kirik on kirik, mis valib endale ise juhi ning otsustab oma kanoonilise territooriumi piires kirikuelu küsimusi. Mõiste tuleneb kreekakeelsest sõnast *αὐτοκέφαλος* (autokefalos), mis tähendab „omapealist“ ehk „iseend juhtivat“. Autokefaalne staatus saab tuleneda traditsioonist, nii nagu see on vanade patriarhaatidega, oikumeenilise kirikukogu otsusest või alates 451. aasta Halkedoni kirikukogust Konstantinoopoli oikumeenilise patriarhaadi vastavasisulisest otsusest. See otsus kui niisugune tähendab, et emakirik ehk Konstantinoopoli patriarhaat (siin on ilus märgata eri keelte erinevat lähenemist sugude vahelisele võimujaotusele) andis mingile konkreetsele oma võimupiirkonda kuuluvale kirikute rühmitusele õiguse valida endale iseseisvalt peapiiskop.⁹³

Nüüdisaja õigeusu kiriku struktuuris on autokefaalne staatus mõeldud territoriaalsele ehk kohalikult sisse seatud kirikule ning määratleb selle kiriku suhet teiste territoriaalsete kirikutega ja emakirikuga, kes talle selle kirikliku positsiooni omistas. Ilma riikliku territooriumita kiriklikku autokefaaliat pole olemas, eriti tänapäeval – autokefaalia territoorium vastab ilmtingimata kindla riigi piiridele. Seega antakse autokefaalia tänapäeval ühe riigi piires olevale kirikurahvale ja mitte kunagi konkreetsele rahvusele ega ammugi mitte selle siia-sinna laiali pillatud usklikele. Autokefaalia antakse osaduseks ja ühtsuseks, mitte territoriaalsete kirikute paljunemiseks rahvuslik-poliitilistes huvides.⁹⁴ Patriarhaadid on samuti autokefaalsed ehk emakirikust sõltumatud ja täieliku enesemääramise õigusega kirikud.

Autokefaalne kirik võib omakorda teatud piirkonna kirikule anda piiratud enesemääramise õiguse ehk autonoomia. Mõiste tuleneb kreekakeelsest *αὐτόνομος* (autonomos), mis tähendab „iseendale reegleid kehtestavat“.

Emakiriku poolt kirikule patriarhaalse, autokefaalse või autonoomse staatuse andmise dokumenti nimetatakse toloseks. Mõiste „tomos“ tuleneb kreekakeelsest *τόμος* (tomos), mis tähendab „väljavõtet“ või „kirjarulli“. Tomosega määratleb emakirik saava

⁹³ Maximos, lk 310.

⁹⁴ Papatomas, Grigorios D. Prof. Hdr. Arhimandriit. „500 aastat protestantlikust reformatsioonist (1517-2017)“. – Usk ja Elu nr 17, 2019, lk 79. Viimati vaadatud 06.04.2021: <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=AKuskjaelu201909.2.8>.

kiriku autokefaalia või autonoomia piirid. Laiemalt tähistatakse selle sõnaga õigeusu kirikukogu või kirikupea otsust sisaldavat dokumenti.

Precedent autokefaalse staatuse andmise kohta ühele territoriaalselt määratletud kirikule tehti 431. aastal Efesose oikumeenilisel kirikukogul vastuvõetud kaanoniga 8.

Küprose kirik oli tulenevalt geograafilisest lähedusest formaalselt Antiookia patriarhaadi territooriumil. Faktiliselt oli kirik aga iseseisev juba ajast, mil antiooklased kaldusid ariaanlust toetama – Küprose kirik oli peatanud oma armulauaosaduse Antiookiaga. Nüüd oli Küprose kirik esitanud Efesose kirikukogule ametliku taotluse tunnistada ta Antiookia patriarhaadist iseseisvaks. Antiookia patriarh palus kirikukogul aga kinnitada oma ülemvõimu Küprose kiriku üle, viidates ka ariaanluse probleemi ammusele lahendatusele.

Kirikukogul osalevad kirikuisad arutasid küsimust põhjalikult ning otsustasid, ilmselt osaliselt ka seetõttu, et antiooklased olid kirikukogule tulles toetanud ketserlikuks kuulutatud nestoriaanlikke seisukohti, et Küprose kirikul on õigus olla jätkuvalt iseseisev nii nagu ta seda *de facto* on juba piisavalt pikka aega olnud. Kirik oli ise kehtestanud oma iseseisvuse traditsiooni.

Viiendal sajandil kinnitas Küprose kiriku autokefaalsuse üle ka Konstantinoopoli oikumeenilise patriarhaadi sinod ning sellest ajast on Küprose kiriku autokefaalne seisund ehk iseseisvus õigeusklikus maailmas üldtunnustatud.⁹⁵

Precedent autokefaalse seisundi püsimise kohta on pärit Trullo 691.–692. aasta kirikukogult (kaanon 39).⁹⁶ Kõrge sinod lahendas selle kaanoniga ka kahe autonoomse kiriku, antud juhul Küprose autokefaalse kiriku ning Konstantinoopoli patriarhaadi erakorralise, ootamatust ühiskondlik-poliitilisest olukorrast tingitud suhtekonflikti.

Nimelt oli Küprose saar ohustatud moslemite pealetungist ning enda selle eest säästmiseks otsustas suur osa kogukonnast rännata ajutiselt välja mandrile - Hellespontose provintsi, mis kuulus Konstantinoopoli patriarhaadi kanoonilise territooriumi koosseisu. Trullo kaanoniga 39 tunnustas kirikukogu Küprose kiriku

⁹⁵ McGuckin, lk 44-45.

⁹⁶ Papatomas lk 93-97.

autokefaalsete õiguste püsimumist väljarändeperioodil ja nende rakendumist Hellespontose provintsis.

Sellest otsusest järelduvalt ei sõltu kirikule kord juba antud autokefaalia püsimumine kiriku geograafilise asukoha muutumatuses või kiriku järjepidevast füüsilisest kontrollist oma kanoonilise territooriumi üle, vaid kehtib senikaua, kuni eksisteerib kiriku kehand.⁹⁷

Pretsedent patriarhaalse staatuse andmise kohta leidis aset aastal 927 Bulgaaria kiriku puhul. Tänapäeva Bulgaaria territoorium oli jagatud Konstantinoopoli ja Rooma patriarhaatide mõjualade vahel, mis selle pärast konkureerisid. Avaaride ja hunnide järeltulijatest bulgarid vallutasid ala 7. sajandil. Aastal 865 lasi bulgarite khaan Boris I end kreeklastel ristida.

Seejärel palus Boris Konstantinoopoli patriarhilt Photioselt luba rajada oma kontrolli all olevale maale täiesti sõltumatu, sisuliselt patriarhaadi staatuses kirikuorganisatsioon.⁹⁸ Photios polnud esialgu nõus ning nii asus Boris patriarhaatide halba omavahelist suhet ning võimuvõitlust ära kasutades läbirääkimistesse Roomaga. Seepeale andis Konstantinoopoli kirikukogu aastal 870 Bulgaaria kirikule sisulistes küsimustes iseseisva peapiiskopkonna staatuse Konstantinoopoli patriarhaadi jurisdiktsiooni koosseisus.⁹⁹

Konstantinoopoli misjonäride Kürillose ja Methodiose misjonitöö tulemusena bulgarite poolt ka kirikuliturgias kasutuselevõetud vana-bulgaaria slaavi keel ja tähestik kaitsesid neid otsese kreeka mõju eest. Bulgarite riik tugevnes. Borisi poeg khaan Simeon võttis endale imperiaalse naabri eeskujul tiitliks „tšaar“ (tšeesar, keiser) ja kuulutas aastal 911 Preslavi linna metropoliidi patriarhiks.

Hoolimata esialgsest vastuseisust, oli Konstantinoopoli patriarhaat aastal 927 objektiivsetest sõjalis-poliitilistest asjaoludest tulenevalt sunnitud sõltumatut Bulgaaria patriarhaati ametlikult lepinguga tunnustama.¹⁰⁰ Ka selle näite puhul oli kirik esmalt end iseseisvaks kuulutanud ja seejärel sellele staatusele ametliku tunnustuse saanud.

⁹⁷ Papatomas, lk 96–97.

⁹⁸ McGuckin, lk 63.

⁹⁹ Genov, Roumen; Kalkandjieva, Daniela. Religion and Power in Europe. Conflict and Convergence. Plus-Pisa University Press, 2007, lk 259.

¹⁰⁰ Kiminas, Demetrius. The Ecumenical Patriarchate. Orthodox Christianity, vol 1. The Borgo Press, 2009, lk 15.

Pretsedent autonoomse staatuse andmise kohta leidis aset aastal 1575, mil Konstantinoopoli oikumeeniline patriarhaat andis selle staatuse Siinai kirikule. Viimase ajalugu ulatub juba 4. sajandisse, mil rajati kabel paika, kus Jumal põlevast kibuvitsapõõsast Moosesega rääkis.

Geograafiliselt pidanuks kirik kuuluma Aleksandria territooriumile, ent on algusest saadik omanud tihedamaid sidemeid Jeruusalemma patriarhaadiga, alludes sellele ka kanooniliselt. Sajandite pikkust võõra võimu all olemist oli Jeruusalemma patriarhaadi tegelik mõju madalseisus ning Siinai kirik taotles endale iseseisvust. Konstantinoopoli patriarhaat andis selle oma oikumeenilist rolli teostades Siinaile aastal 1575 ning kinnitas üle aastal 1782. Sellest ajast loetakse Siinai kirikut õigeusu kiriku struktuuris autonoomseks. Autokefaalsest staatusest eraldab teda peale väiksuse asjaolu, et kiriku piiskopi peab pühitsema Jeruusalemma patriarh, nii et formaalselt on Siinai kirik autonoomne kirik Jeruusalemma patriarhaadi kanoonilisel territooriumil. Pühitsemise järel on piiskopil Siinai kiriku üle täielik võim.¹⁰¹

Moskva patriarhaat on tänapäeva õigeusu patriarhaatidest viiendal aujärjel kohe pärast antiikseid patriarhaate. Moskva patriarhaadi kujunemisel on tegu ühe vähese, ent nende seast kõige tulemuslikuma näitega Konstantinoopolist tulenenud misjonitöö edukusest väljaspool Rooma impeeriumi piire ehk barbarite aladel. Misjonäride Kürillose ja Methodiose, kes tõlkisid osa piiblist vana-slaavi keelde, töö tulemusena hakkas kristlus slaavi hõimude seas levima. 10. sajandi keskpaigaks oli kristlus Kiievi-Venemaa aadlike seas teataval määral levinud ning väidetavalt lasi riigi valitseja ja ühendaja suurvürstinna Olga end visiidil Konstantinoopolisse poliitilistel põhjustel, soovides, et tema poeg Svjatoslav leiaks abikaasa Bütsantsi õukonnast, ristida, kusjuures ristiisaks olnud Konstantinoopoli patriarh Konstatinos VII isiklikult.¹⁰² Olga pojapoeg Vladimir I, kes ristiti aastal 988, kuulutas ristiusu Kiievi-Venemaa riigiusuks. Seda aastat loeb Moskva patriarhaat ka oma alguseks.

Algselt omas kirik Konstantinoopoliga väga lähedasi sidemeid, võttes üle nii liturgilise kui ka vaimse kultuuri. Aastani 1448 juhtisid vene kirikut Konstantinoopolist määratud Kiievi metropoliidid, kes küll alates aastast 1328 resideerusid Moskvas.

¹⁰¹ McGuckin, lk 46-47.

¹⁰² Rusistica. – „Vürstinna Olga“. Viimati vaadatud 06.04.2021: <http://rusistica.eu/venemaast/ajalugu-2/9-10-sajand/vurstinna-olga/>.

Firenze-Ferrara kirikukogul 1438–1439 vene kirikut esindanud metropoliit Isidor allkirjastas seal ühtsuse dekreedid, kuid ei leidnud sarnaselt paljudele oma kolleegidele koju tagasi jõudes mõistmist ning saadeti maalt välja. Kuna Konstantinoopol nõudis esialgu lääne sõjalist abi lootes siiski dekreedid täitmist, katkestas Moskva esimest korda armulauaosaduse, keeldus ametisse määramast uut Konstantinoopoliist saadetud metropoliiti ning määras aastal 1448 ametisse enda oma, emakirikuga konsulteerimata.¹⁰³ Seda aastat peab Moskva patriarhaat ka oma asutamisaastaks.

1453. aastal vallutasid Ottomani väed Konstantinoopoli ning selle tulemusena kaotas õigeusk tsiviilvõimu tegeliku toe. Moskva luges seda Konstantinoopolile langenud taevalikuks karistuseks õigest usust hälbinud Rooma tingimustele allumise eest. Samal ajajärgul vabanes Moskva mongoli-tatari ikkest. Õige ja puhta kristliku usu kandmise tõrvik oli Vene valitsejate arvates, kes on end Rooma eeskujul hakanud keisriteks ehk tsaarideks nimetama, nüüd nende ülesandeks saanud. Sellest ajast on tuntud munk Philotheose lausung: „Vaga tsaar, kõik kristlikud kuningriigid on nüüd koondunud Sinu omasse, kaks Roomat on langenud, Kolmas jääb püsima ja Neljandat ei tule.“¹⁰⁴

Sellest ajast loeb Moskva end Kolmandaks Roomaks, kus ka ilmalikel valitsejatel on roll ja ülesanne õige kristluse viimase kantsina õigeusklikke üle maailma kaitsta. Viimane on poliitilise sõnumina ja õigeusu kiriku kasutamisenä poliitilise instrumendina selgelt jälgitav ka tänapäeva Venemaal. Aastal 1589 annab Konstantinoopoli oikumeeniline patriarhaat tsaar Fjodor I palvel Moskva peapiiskopile patriarhi staatuse ning Moskva patriarhaadile viienda aujärje õigeusu kirikute süsteemis. Tomos selle kinnituseks väljastatakse järgmisel aastal.¹⁰⁵

Tänaseks on Moskva patriarhaat õigeusu kiriku süsteemis suurim, moodustades oma umbes poole kogu õigeusu kiriku liikmeskonnast. Viimane asjaolu, kiriku ja riigi traditsiooniline seotus, Venemaa imperiaalne kogemus ja jätkuv ambitsioon globaalses poliitikas ning aluslugu Kolmandast Roomast on väljendunud Moskva patriarhaadi poolt esitatavas väljakutses Konstantinoopoli patriarhaadile õigeusu kiriku juhtfunktsiooni täitmisel – see on tänapäeva õigeusu kiriku ühtsuse üheks suurimaks ohustajaks.

¹⁰³ McGuckin, lk 47-48.

¹⁰⁴ Filofei. Munk. „Послание старца Филофея великому князю Василию III о содомском блуде“. – Библиотека литературы Древней Руси Т. 9. Конец XV – первая половина XVI века. Nauka, Sankt-Peterburg, 2006. Viimati vaadatud 06.04.2021: <https://philologist.livejournal.com/9455708.html>.

¹⁰⁵ Basilica. – „Original 1590 Synodal Tomos of Foundation of Moscow Patriarchate“. Viimati vaadatud 06.04.2021: <https://basilica.ro/en/original-1590-synodal-tomos-of-foundation-of-moscow-patriarchate/>.

Ometi on ka Moskva patriarhaat saanud oma staatuse Konstantinoopoli oikumeeniliselt patriarhaadilt. Siinkohal on ehk paslik viidata ühele kirjale, mille Konstantinoopoli patriarh Philotheos Kokkinos saatis aastal 1370 Vene valitsejatele ja mis võtab Konstantinoopoli oikumeenilise rolli kenasti kokku. Kirjas seisis:

„Tulenevalt asjaolust, et Jumal on määranud Meie Tagasihoidlikkuse kõigi kristlaste juhiks kogu asustatud maal, nende hingede nõuandjaks ja hoidjaks, loodavad nad kõik minule, oma isale ja õpetajale. Seetõttu, kui see oleks võimalik, oleks minu ülesandeks rännata kõikjale maa peal, külastada kõiki maid ja linnu ja õpetada Jumala Sõna. Ma peaksin seda eksimatult tegema, kuna see on mu kohus. Kuid kuna ühel nõrgal ja jõuetul inimesel ei ole võimalik rännata läbi kogu asustatud maa, valib Meie Tagasihoidlikkus parimate seast vooruslikkusest väljapaistvaimad mehed ning seab ja ordineerib nad pastoriteks, õpetajateks ja piiskoppideks ning lähetab nad universumi otstesse. Üks neist tuleb teie võimsale maale, rahvahulkade juurde, mis seda asustavad, teine läheb teise maanurka ja kolmas kolmandasse, viisil, et igäühel neist on sellel maal ja selles kohas, mis oli tema jaoks määratud, territoriaalsed õigused, piiskopitool ja kõik õigused, mis on Meie Tagasihoidlikkusel.“¹⁰⁶

Värskeimad näited Konstantinoopoli patriarhaadi oikumeenilise rolli sisustamisest kogu õigeusu maailma heakskiidul on seotud 2016. aastal Kreetal toimunud Püha ja Suure Kirikukoguga, mille kokkukutsujaks oli Konstantinoopoli patriarhaat ning mille lõppdokumentide tekstid olid juba enne kirikukogu toimunud sinodieelsetel konverentsidel ühehäälselt heaks kiitnud kõik 14 autokefaalset õigeusu kirikut.¹⁰⁷

Nii sätestab kirikukogul vastuvõetud dokument „Autonoomia ja selle väljakuulutamise tingimused“: „Autokefaalne kirik võib anda autonoomiat ainult oma geograafilistes piirides. Autonoomseid kirikuid ei tohi asutada õigeusu diasporaa aladel muidu kui kõigi kirikute nõusolekul, mida vahendab oikumeeniline patriarh üldõigeusu korra kohaselt.“ Ja teisel „Kui kaks autokefaalset kirikut annavad autonoomse staatuse ühel ja samal alal asuvatele kirikutele ja selles osas tekivad erimeelsused, siis peavad

¹⁰⁶ Meyendorff 2, lk 238–239.

¹⁰⁷ Kolk, Madis. „Kirik annab meile puhast toitu, eraldatud isikud mitte. Intervjuu Kristuselinna pühitsetud piiskop Makariosega“. – Usk ja Elu nr 15, 2017 (edaspidi „Makarios“), lk 12.

osapooled – kas koos või eraldi – pöörduma oikumeenilise patriarhi poole, et see leiaks tekkinud olukorrale kanoonilise lahenduse vastavalt üldõigeusu korrale.“¹⁰⁸

Kirikukogul vastuvõetud dokument „Õigeusu diasporaa (hajala)“ käsitleb diasporaa probleemi lahendamist, mida käsitlet täpsemalt töö teises peatükis. Probleemi lahendamiseks ja õigeusu kiriku ühtsuse taastamiseks kutsub kirikukogu kokku piiskoplikud assambleed. Dokumendi kohaselt on piiskopliku assamblee esimeheks *ex officio* ehk ametikohast tulenevalt esimene Oikumeenilise Patriarhaadi piiskoppidest. Üldisemates küsimustes, mis nõuavad piiskoppide assamblee otsusel üldõigeusu lähenemist, pöördub assamblee esimees järgmisteks toiminguteks oikumeenilise patriarhi poole. Uue piiskopliku assamblee loomine, olemasoleva jagunemine või tühistamine, või kahe või enama assamblee ühinemine toimub õigeusu kiriku peade koosoleku otsusel kas mõne kiriku palvel või mõne kindla piiskopliku assamblee esimehe palvel oikumeenilisele patriarhile.¹⁰⁹

1.5 Õigeusu kiriku struktuur tänapäeval

Eelmistes peatükkides nägime, kuidas tekkis kristlik kirik ning millistest õpetuslikest alustest ja põhimõtetest lähtudes see kujunes. Samuti saime ülevaate kiriku organisatsioonilisest arengust, oikumeenilistest kirikukogudest ning neil kinnitatud olulisematest kaanonitest, mis on kiriku struktuuri alusteks tänaseni.

Ajaloosündmuseid jälgides oleme näinud, kuidas tekkisid kristlaste seas esimesed usutülid ning kuidas Suure skisma käigus lahkesid ida- ja läänekiriku teed. Läänekirik ehk Rooma-Katoliku kirik konsolideerub paavsti kui Peetruse otsese järeltulija, *pontifex maximuse* ehk võimsaima piiskopi võimu ümber, kellel on kiriku struktuuris absoluutse võimu taotlus.¹¹⁰ Paavst on seega *primus omnium*, esimene kõigi seast või *primus inter inferiores* ehk esimene madalamate seas.¹¹¹ Rooma-katoliiklus levib sajandite jooksul üle maailma ning see on täna oma 1,35 miljardi liikmega suurima kogudusega globaalseks kirikuks.

Õigeusu kirik põhineb jätkuvalt kirikute võrdsuse põhimõttel, toimides episkopaal-sinodaalse territoriaalse kirikuna, kus iga kirik on iseseisev ja kõik piiskopid

¹⁰⁸ „Autonoomia ja selle väljakuulutamise tingimused“. – Usk ja Elu nr 15, 2017, lk 45-46.

¹⁰⁹ „Õigeusu diasporaa (hajala)“. – Usk ja Elu nr 15, 2017, lk 49, 51 ja 52.

¹¹⁰ Meyendorff 2, lk 238.

¹¹¹ Papatomas 2, lk 34.

on võrdsed, kuid mis organisatsiooniliselt on kujunenud autokefaalsete ja autonoomsete kirikute süsteemiks, mida juhitakse vastava taseme piiskoppide ja sinodite poolt ning milles Konstantinoopoli oikumeenilisel patriarhaadil on globaalsel õigeusklike koguduste ühenduses hoidmisel, kiriku traditsiooni ja ühtsuse tagamisel eriline roll. Konstantinoopoli oikumeeniline patriarhaat ei ole mitte ülemvõimu kandja nagu Rooma-Katoliku kirikus paavst, vaid *primus inter pares*, esimene võrdsete seas, omades siiski spetsiifilisi rolle kiriklike erimeelsuste lahendamise lõppastme kohtuna ja kirikutele autokefaalse staatuse võimaldajana.

Iseseisvate kirikute ühtsuse hoidmine kiriku tervikus on alati olnud ideaal ja väljakutse, kuna kirik ei peaks kõnelema mitte tuhandehäälselt, vaid harmooniliselt, kollektiivselt ja ühtselt – konsiliaarselt.¹¹² Nii ei ole ka Konstantinoopoli patriarh oma autoriteeti ja vastutust kunagi rakendanud ainuisikuliselt, vaid eranditult sinodi, piiskoppide nõupidamise kaudu.¹¹³

Õigeusklikku kogudusse kuulub täna ligikaudu 200 miljonit inimest üle maailma. Täpset liikmeskonda on keeruline määratleda, kuna kirikud hindavad oma koguduste liikmeskonda ise ning need hinnangud ei põhine täppisloendustel. Õigeusu kiriku kanoonilises süsteemis on täna 14 autokefaalset kirikut järgmise ligikaudse liikmeskonnaga:

1. Konstantinoopoli oikumeeniline patriarhaat – 7 000 000 liiget
2. Aleksandria patriarhaat – 315 000 liiget
3. Antiookia patriarhaat – u 500 000 liiget
4. Jeruusalemma patriarhaat – 156 000 liiget
5. Moskva patriarhaat (kuulutas end iseseisvaks 1458 ja tunnustatud Konstantinoopoli poolt aastal 1589) – 80 000 000 liiget ja autonoomsete kirikute kaudu u 15 000 000 liiget
6. Bulgaaria patriarhaat (927, 1870) – u 6 000 000 liiget
7. Gruusia patriarhaat (1010, 1917) – 3 011 600 liiget
8. Serbia patriarhaat (1346, 1879) – u 7 500 000 liiget
9. Rumeenia patriarhaat (1925) – u 20 000 000 liiget

¹¹² Valliere, Paul. Conciliarism. A History of Decision-Making in the Church. Cambridge University Press 2012, lk 65-66.

¹¹³ Vaporis, Nomikos Michael. „The Ecumenical Patriarh, Seen in the Light of Orthodox Ecclesiology and History: A Response“. – The Greek Orthodox Theological Review, vol. 24, 1979, lk 246.

10. Küprose autokefaalne kirik (431) – 552 000 liiget
11. Kreeka Õigeusu Kirik (1850) – u 10 000 000 liiget
12. Poola autokefaalne kirik (1924) 1 021 000 liiget
13. Albaania autokefaalne kirik (1937) – u 500 000 liiget
14. Tšehhi ja Slovakkia autokefaalne kirik (1951) – 74 000 liiget.¹¹⁴

¹¹⁴ McGuckin, lk 36–73.

2. Diasporaa probleem õigeusu kirikus

Mõiste „diasporaa“ tuleneb kreekakeelsest terminist διασπείρω (diaspeirō), mis tähendab „laiali pillutatud“ või „laiali laotatud“. Tavakäsitluses on diasporaa rahva hajutatuse võõrsil pärast sunnitud või vabatahtlikku väljarännet oma kodumaalt või selliste uutest maadest elavate inimeste kogum.¹¹⁵

Õigeusu kiriku kontekstis saab mõiste tähendusvälja jagada neljaks.

Esiteks saab diasporaa all mõista territooriume, mis jäävad väljapoole traditsioonilisi õigeusu kiriku alasid, nagu näiteks Lääne-Euroopa, Ameerika kontinent, Austraalia või Ida-Aasia.

Teiseks saame õigeusu diasporaana käsitleda õigeusklikke inimesi, kes elavad väljaspool traditsioonilisi õigeusu alasid – immigrandid ja nende järeltulijad.

Kolmandaks saame diasporaa all mõista õigeusu kiriku institutsioone, mis asuvad väljaspool nende traditsioonilisi jurisdiktsioone.

Neljandaks ja õigeusu kiriku struktuuri mõttes eelnevaid tähendusvälju hõlmavaks, neist lähtuvaks, on käsitlus õigeusu diasporaast kui probleemist, kus rahvuslike õigeuskirikute jurisdiktsioonid mingil konkreetsel territooriumil ristuvad ja kattuvad¹¹⁶, olles nii vastuolus kiriku ühtsuse põhimõtte ja seda toetava printsiibiga „üks territoorium – üks piiskop“ ning tuues kaasa mitmesuguseid probleeme ja väljakutseid nii õigeusu kiriku ühtsusele kui ka usklikele nende igapäevas.

Käesolevas töös peamegi õigeusu diasporaa all silmas viimati kirjeldatud seletust. Väljaspool 14 autokefaalse õigeusu kiriku territoriaalset jurisdiktsiooni elavad miljonid õigeusklikud, kes moodustavad tuhandeid kohalikke kiriklikke kogukondi, mille asukoht õigeusu kiriku struktuuris ei ole selge, kuna diasporaa on kujunenud peamiselt maailma poliitiliste ja majanduslike arengute ning kataklüsmide juhuslikkuses, mitte kanoonilise korra alusel. Suuremad õigeusklike väljaränded uutele asukohamaadele on toimunud kahe maailmasõja järel ning Ida-Euroopa vabanemisel Nõukogude Liidu ikkest. See pole võõras eestlastest õigeusklikele, kes koondusid paguluses tavaliselt Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku ümber. Paljudele kodumaalt vabatahtlikult või sunniviisiliselt väljarännanutele oli uuel asukohamaal kohanemise probleemide kõrval koondumine oma

¹¹⁵ Võõrsõnade leksikon. – „Diasporaa“. Viimati vaadatud 12.04.2021: <https://www.eki.ee/dict/vsl/index.cgi?Q=diasporaa&F=M&C06=et>.

¹¹⁶ Hämmerli, Maria. „Orthodox diaspora? A sociological and theological problematisation of a stock phrase“. – International Journal for the Study of the Christian Church, Vol 10, 2010 (edaspidi „Hämmerli“), lk 97.

kodukiriku ümber palsamiks nende hingeelu ja enesekuvandi toetamisel. Sõnab ju Kristuski Martale, et muretsemise ja enda paljude asjadega vaevamise asemel on tarvis vaid üht. (Lk 10:42) Nii saigi „see üks“ ehk oma kiriku traditsioonidest kinnipidamine ja kohalike kirikute loomine uutele asukohamaadele paljude õigeusklike jaoks loomulikult moel olulisemaks kui kiriku struktuuri määravatest kaanonitest kinnipidamine. Sest kus on armulaud, seal on kirik oma täiuses.¹¹⁷ Õigeusu kiriku ülesehituses ja autokefaalsete kirikute vahelistes suhetes tekitas see aga paraja segaduse.

Tekkinud kirikukorralduslikule segadusele ja sarnastele tulevikuarengutele kanoonilise lahenduse otsimine on õigeusu kiriku üks suuremaid sisemisi väljakutseid. Hetkel eksisteeriv „kanooniline anomaalia“¹¹⁸ või „kanoonilise kirikuõpetuse järgne olukord“¹¹⁹, milles õigeusu kirikute jurisdiktsioonid kattuvad, osad õigeusklikud elavad väljaspool armulauaosadust ning kirikute vahel on erimeelsusi, on problemaatiline, kuna on vastuolus kiriku enda olemusega.

Nagu töö esimeses peatükis nägime, põhineb õigeusu kirik algkristluse aegadest sellel, et kõik kirikud on armulauaosaduses ja on võrdsed, moodustades kokku ühtse kiriku kui Kristuse kehandi. Sealjuures ei ole iga kirik mitte osake Kristuse kirikust, vaid selle terviklik väljendus, iga piiskop on apostlite järeltulija ja teiste piiskoppidega võrdne. Iga kirik on kohalik kirik, mis tähendab, et temasse kuuluvad ehk tema koguduse moodustavad kõik paikkonna kristlased sõltumata rassist, rahvusest või kultuurilisest taustast. Samas ei ole ühel kirikul mingit jurisdiktsiooni teise kiriku territooriumil.

Diasporaa teke viimastel sajanditel esitab nendele põhimõtetele ehk kiriku terviklikkusele ja ühtsusele mitmeid väljakutseid, alates kaanoneid rikkuva olukorra eksisteerimisest reaalsuses, rahvuslike tendentside domineerimisest kiriku ühtsuse põhimõtte üle ja kaasnevast võimuvõitlusest õigeusu kirikute vahel ning lõpetades küsimusega sellest, et kui tegelikkus ei vasta kiriku olemusele, kui usk ei ole õige, siis on ka armulauaosadus ehk kirik üldse võimatu ning tänapäeva kristlike kirikuõpetuste õigustamiseks tuleks Uus Testament ümber kirjutada.¹²⁰

¹¹⁷ Hackel, Sergei. *Diaspora problems of the Russian emigration*. The Cambridge History of Christianity. Vol 5, Eastern Christianity. Cambridge: Cambridge University Press, 2006 (edaspidi „Hackel“), lk 556–557.

¹¹⁸ Demetrios. Ameerika peapiiskop. „The Orthodox Diaspora. Perspectives Following the Holy and Great Council of the Orthodox Church“. – *The Ecumenical Review*, Vol 72, 2020 (edaspidi „Demetrios“), lk 477.

¹¹⁹ Papatomas 2, lk 52.

¹²⁰ Papatomas 2, lk 52–53.

Diasporaa küsimuse positiivse lahendamise võtmeks ja suunanäitajaks peaks seega olema püüdlus kiriku poole, mis lähtub Kristusest, apostellikust traditsioonist ja kaanonitest ning „milles kõik saaksid teineteisele läheneda, kõik kristlased jagada vennalikku armastust“.¹²¹ Lahenduse otsimise initsiaatori ja koordinaatori roll on Konstantinoopoli oikumeenilisel patriarhaadil.

Järgnevalt vaatlemegi diasporaa probleemi mitme nurga alt. Esmalt käsitleme ülevaatlikult probleemi tekkelugu, siis peamiseid diasporaa küsimusega kaasnevaid probleeme tänases õigeusu maailmas ning seejärel võimalikke lahendusteid.

2.1 Diasporaa probleemi teke

Kirik, olgugi igaühele jumaliku lunastuse lootust pakkuv, on siiski inimeste vaheline organisatsioon. Kus on inimesed, seal on ka eri arvamused. Või teisipidi, iga kasvava struktuuri puhul võib tuua ülekantud tähenduses paralleeli termodünaamika teise seadusega, mille kohaselt suletud süsteemis kulgevad protsessid entroopia ehk korratuse kasvu suunas ning ainuke võimalus protsessi kulgu pöörata ehk süsteemi korrastada, on teha selle nimel tööd.

Nii oleme näinud, kuidas ka kristlikus kirikus on erimeelsusi esinenud üsna algusest peale. Oma eksistentsi esimesel aastatuhandel piirdusid olulisemad konfliktid ja erimeelsused peamiselt dogmaatika ehk kristluse õpetusliku küljega ning enamuse neist suutis kirik oma sinoditel ajapikku läbi arutada ning oikumeenilistel kirikukogudel suure osalevate piiskoppide enamusega heaks kiita, ehk süstemaatilise tööga suudeti süsteemi koordineerida ja korrastada, mistõttu ka eraldujad moodustasid kiriku kehandist vaid väikese osa.

Ometi lahkusid juba 431. aasta Efesose kirikukogu järel armulauaühendusest nestoriaanlikud kirikud, näiteks Assüüria Idakirik ja Kaldea katolik kirik. 451. aasta Halkedoni kirikukogu järel eraldusid kiriku armulauaosadusest näiteks Kopti ja Assüüria kirikud, kes ei leppinud Halkedoni kristoloogiaga. Oluline muutus leidis aset 11. sajandi teises pooles, mil 1054. aasta sündmuste tulemusel tekkis kiriku struktuuris teistlaadne ja seninägematu olukord ehk kaaspiirkondlikkuse probleem, kus ühe kiriku kanoonilisel territooriumil seab end sisse teine kirik.

¹²¹ Hackel, lk 551.

Mainisin juba, et õigeusu kirik ei ole skismat käsitletud lõpliku lahknemisena läänekirikust, vaid osaduse katkestamisena. Rooma kiriku tegevusest lähtuvalt aga võime hinnata, et see käsitles kirikulõhet võtmes, kus neli idapatriarhaati olid kiriku kehandist täielikult eraldunud ehk seega konkreetsetel territooriumidel olematud. See aga andis Rooma patriarhaadile võimaluse ja õigustuse luua vanade ida patriarhaatide kõrvale uued samanimelised Roomale alluvad patriarhaadid – 1099. aastal ehk Esimese ristisõja lõpus loodi Jeruusalemma ladina patriarhaat ja järgmisel aastal Antiookia ladina patriarhaat. Seda nähtust saab nimetada (osaduse) väliseks kaSPIirkondlikkuseks.

13. sajandist alates lubas katoliku kirik ka omaenda territooriumil erinevate riitustega kirikuid, mis olid samas Roomaga osaduses – ühel alal sai nüüd tegutseda mitu erinevat Rooma-Katoliku kirikut – tekkis sisemine kaSPIirkondlikkus.¹²²

Läänes muutis olukorra veel keerulisemaks reformatsioon, mille tulemusel kirikuõpetuslik ühtsus lõhenes veelgi ja sündis konfessionalism, kus sündivad kirikud ei määranud end enam territoriaalselt, vaid usutunnistuslikult, mille tulemusena hakkasid Rooma kiriku aladel tegutsema reformitud kirikud, mis polnud Roomaga osaduses, kusjuures ühes linnas või maakonnas said kõrvuti tegutseda mitu usutunnistuselt erinevat protestantlikku kirikut.¹²³

Kuna õigeusu kirik ei ole Suurt kirikulõhet tunnistanud osaduse lõplikuks katkemiseks Roomaga, ei ole idakirik välist kaSPIirkondlikkust iial rakendanud ehk ligi tuhande aasta jooksul on Konstantinoopol hoidunud „Rooma õigeusu patriarhaadi“ asutamisest.¹²⁴ Küll aga on kanoonilisest korrast hälbiv sisemise kaSPIirkondlikkuse ja kirikliku multijurisdiktsiooni fenomen õigeusu kiriku tänapäeva selge tõsiasi.

Kristlik kirik on algusest peale olnud universaalne, tasandades ja välistades õpetuslikult usklike eristamise ja eritlemise rassilistel, rahvuslikel, seisuslikel või muudel välistel põhjustel. Nii moodustas kristlik maailm omamoodi vaimse hüperrigi, mille piirid langesid suuresti ja sümfooniliselt kokku ka piirkondlike tsiviilimpeeriumidega.

Oluline nihe algas 17. sajandi teises pooles, mil Kolmekümneaastase sõja lõppedes jõudis läänest itta niiöelda Vestfaali rahvusvaheliste suhete süsteem, mis

¹²² Papatomas 2, lk 33–34.

¹²³ Papatomas 2, lk 37.

¹²⁴ Papatomas 2, lk 39.

tunnistas suveräänseid riike, hoidumist teise riigi siseasjadesse sekkumisest ja nende siseasjade seas ka riigi iseseisvat kirikukorraldust ja usupoliitikat.¹²⁵

Need impeeriumid püsisid siiski suuresti kuni 19. sajandini, mil ühiskondade poliitilis-majanduslik areng ja Euroopa riikide jõudude tasakaalu poliitika tõi kaasa mitme Balkani piirkonna vabanemise Ottomani impeeriumi alt ning rahvusriikide – Kreeka, Serbia, Rumeenia ja Bulgaaria tekke. Impeeriumide lagunedes murenes ka seni kooseksisteerinud allutatud rahvaste kiriklik ühtsus.¹²⁶ Iseseisvate poliitüksuste ehk rahvusriikide tekkides, samuti tuginedes oma kirikute pikale ajaloole ja selle kestel juba esinenud iseseisvusperioodidele, tekkisid ka rahvuslikud kirikliku enesemääramise taotlused ning Konstantinoopoli oikumeenilisel patriarhaadil ei jäänud esialgu muud üle kui nendega leppida – nii sai Kreeka Õigeusu Kirik oikumeeniliselt patriarhaadilt autokefaalia aastal 1833, Rumeenia aastal 1865 ja Bulgaaria aastal 1870.¹²⁷ Vene impeeriumi ilmakaardilt kadumise tagajärjel tekkisid uued õigeusu kirikud Poolas, Lätis, Eestis ja Soomes.

Bulgaaria kirik läks rahvusluse lainel isegi nii kaugele, et taotles oikumeeniliselt patriarhaadilt jurisdiktsiooni bulgaarlastest usklike kogukonna üle, kes elasid Konstantinoopolis ja selle vahetus läheduses. Taoline käik ei sundis Konstantinoopoli patriarhaati lõpuks tegutsema ning 1872. aasta patriarhaadi kirikukogul mõisteti hõimluse või rahvuse alusel defineeritud kirikute liikumine ehk fületism rangelt hukka.¹²⁸

Konstantinoopoli Kõrge Sinodi otsus kõlas nii:

„Me ütleme lahti, keelame ja mõistame hukka rassismi, see tähendab rassilise diskrimineerimise, rahvuslikud vaenud, vihkamised ja eriarvamused Kristuse Kirikus, kuna nad on vastuolus Evangeeliumi õpetuse ja meie õnnistatud isade pühade kaanonitega, mis "toetavad püha Kirikut ja kogu kristlikku maailma, kaunistavad seda ja juhatavad pühaliku jumalakartuseni".¹²⁹

¹²⁵ Rohtmets, lk 78.

¹²⁶ Rohtmets 2. Viimati vaadatud 04.04.2021: <https://diplomaatia.ee/ukraina-oigeusu-kiriku-iseseisvumine-ja-oigeusu-kiriku-tulevik/>.

¹²⁷ Maximos, lk 301.

¹²⁸ Hackel, lk 542.

¹²⁹ Maximos, lk 308–309.

20. sajandi maailmasõjad tõid kaasa ulatusliku rahvaste rände, mis pillutas miljoneid õigeusklikke oma päritoluriikidest eemale mööda maailma laiali. Täiendav paguluslaine tekkis 1990-ndatel aastatel Nõukogude Liidu lagunedes. Tekkisid uusasukate rahvuslikud diasporaad asukohariikides. Kuna oma päritolukultuuri usutraditsiooni järgimine oli õigeusklike identiteedi kesksemaid elemente, järgnes loomulikult moel spontaanne ja killustunud kirikute asutamine rahvusliku põhimõtte, keele ja kuuluvuse alusel.

Nii jagunesid näiteks vene diasporaa õigeusklikud kahe maailmasõja vahel neljaks: ühed üritasid säilitada suhet Moskva patriarhaadiga, teised allutasid end kanoonilisest korrast lähtuvalt Konstantinoopolile, osad leidis eksisteerimisviisi Serbia patriarhaadi all ning osad praktiseerisid usku ilma alluvusküsimust lahendamata.¹³⁰

Poliitilised jõud üritasid taolist killustumist loomulikult enda hüvanguks kasutada – kurioosse näitena võib tuua Hitleri ja Stalini tegevuse vene õigeusklike poolehoiu püüdlisel Teise maailmasõja eel ja kestel. Nii lasi Hitler aastail 1936–1938 ehitada Berliini uhke katedraali Vene Kirikule Välismaal (ROCOR). Sõja raske kulg ja vajadus rahvast moraalselt liita, aga ka välisabi saamine Ameerika Ühendriikidelt, sundis omakorda Stalinit, kes oli Vene Õigeusu Kirikut ja religioosse maailmavaate kandjaid vasemate aastate jooksul põhjalikult represseerinud, 1943. aastal piiranguid õigeusklikele pisut leevendada. 1945. aastal jõudis Stalini nii kaugele, et Moskva vana unistus ja ambitsioon Kolmanda Rooma poliitilis-usulisest staatusest ärkas taas ellu. Nõukogude riigi toetusel reisis Moskva patriarh Aleksius I vanadesse patriarhaatidesse Aleksandriasse, Antiookiasse ja Jeruusalemma, üritades neid sõjavõitjate jõu argumendiga veenda, et just Vene Õigeusu Kirik suudab õigeusu maailmas taas jalule tõsta ning seetõttu tuleks õigeusu kiriku keskus nihutada Konstantinoopolist Moskvasse.¹³¹ Selle katse lõppakordina üritas Moskva patriarhaat kasutada 1948. aastal oma 500 aasta juubeli tähistamist oikumeenilise kirikukogu kokkukutsumisega kõigi õigeusu kirikute osavõtul ning seeläbi hõivata liidriroll õigeusu maailmas. Katse kukkus küll läbi ja kirikukogu ei toimunud, kuid lootus Vene riigi jõu abil ja suure liikmete arvu najal õigeusu maailmas esimese viiuli rollile pretendeerida on Vene Õigeusu Kirikule praeguseni omane.

¹³⁰ Hackel, lk 543.

¹³¹ Rohtmets 2. Viimati vaadatud 04.04.2021: <https://diplomaatia.ee/ukraina-oigeusu-kiriku-iseseisvumine-ja-oigeusu-kiriku-tulevik/>.

Sõdade ja suurriikide lagunemise tulemusena satub palju õigeusklikke ka Uude Maailma ehk USA-sse, Austraaliasse ja teistesse „ülemeremaadesse“. Tekib õigeusu kirikute paljusus kaanonite kohaselt oikumeenilise Konstantinoopoli patriarhaadi jurisdiktsiooni kuuluval territooriumil.

Moskva ambitsioon väljendub uuesti 1970. aastal, mil Moskva patriarhaat tunnustab peaaegjalikult vene õigeusklikke koondava Õigeusu Kiriku Ameerikas autokefaalset staatust¹³², kuigi tema enda autokefaalne staatus ei anna Moskva patriarhaadile õigeusu kaanonite kohaselt ülemaailmset jurisdiktsiooni ega õigust uut autokefaaliat anda ega esimesena tunnustada.¹³³

Vene riik kasutab Moskva patriarhaadi õigeusu kirikut poliitilise instrumendina ka 21. sajandil, olgu siin näidetena markeeritud Eesti ja Ukraina kirikukuuluvuse probleem ning viimasel hetkel kõrvalejäämine Kreeta 2016. aasta oikumeenilisest kirikukogust. On isegi esitatud seisukohti, mille kohaselt on õigeusu maailma kontrollimine Vene riigi jaoks julgeolekuküsimus ning Vene Õigeusu Kirik oma ülesehituselt ja toimimiselt sisuliselt ministeeriumi osakonna staatuses.¹³⁴

Viimase kurioosumina diasporaa ilmingutest – Pariisis tegutseb tänagi kõrvuti koguni kuus (!) õigeusu piiskoppi, kelle kiriklikud jurisdiktsioonid kattuvad.¹³⁵

Nii näeme, et õigeusu kirik, mis on oma olemuselt ühtne kirik, kaotab viimaste sajandite sündmuste tulemusena esiletõusnud diasporaa probleemi tõttu oma kanoonilis-territoriaalselt selgejoonelise organisatsioonilise ülesehituse, mis toob kaasa mitmeid probleeme kiriku kui Kristuse kehendi ühendava, ülendava, õpetusliku ja lunastava ülesande elluviimisel.

2.2 Peamised diasporaaga kaasnevad probleemid

Õigeusu diasporaa on mitmenäoline ja elav ning tema eksistents ei ole mitte ainult objektiivne reaalsus ja väljakutse, vaid ka märk õigeusklike pühendumisest oma usu praktiseerimisele, tunnistus õigeusu olulisest kohast koguduse liikmete identiteedis. Siiski on praegune kakofooniline olukord, kus õigeusu diasporaa on mõnigi kord koondunud osaliselt või täielikult rahvusliku printsiibi alusel loodud ning tihti laiema

¹³² Hackel, lk 546–547, 549.

¹³³ Maximos, lk 310.

¹³⁴ Rohtmets, lk 87.

¹³⁵ Papatomas 2, lk 48.

tunnustuse ja armulauaosaduseta kirikutesse, probleemiks kiriku ühtsuse hoidmisel ning vastuolus nii õigeusu kiriku traditsiooni, oikumeenilistel kirikukogudel vastuvõetud kaanonite kui 1872. aastast pärineva otsusega fületismi hukkamõistmisest.

Peamised diasporaaga kaasnevad probleemid võib rühmitada järgmiselt.

1. Õigeusu kirik koosneb võrdsetest kohalikest kirikutest, mis kokku moodustavad ühtse tervikliku kiriku, Kristuse ihu või kehandi. Iga kohalik kirik on terve kiriku paikkondlik avaldus. Ei eksisteeri õigeusklikke „sõsarkirikuid“ vaid üks ja seesama kirik oma kohalikes ja omavahel armulauaosaduses olevates väljendustes. Seda alusideed peaksid kajastama ka kirikute nimed, seega näiteks nimekuju „Bulgaaria õigeusu kirik“ või „Serbia õigeusu kirik“ asemel oleks sisuliselt korrektne „Õigeusu kirik Bulgaarias“ või „Õigeusu kirik Serbias“.¹³⁶ Kui kiriku asutamisel seada kiriku olemasolu eshatoloogiliste põhjuste asemel esikohale rahvuslikkuse või rahvusriikluse põhimõte, on see vastuolus kiriku ühendava ja lunastava ülesandega.
2. Diasporaakirik kui selline on õigeusu kirikute süsteemi pikaajaliselt sobimatu element ning saab ühiskondlik-poliitilistel põhjustel eksisteerida vaid ajutiselt. Diasporaaline staatus eeldab kestvat keskuse ja ääremaa ehk diaspora suhet, eeldab päritolumaal asuva emakiriku olemasolu ning asukohamaa kiriku sõltuvust sellest, seega sisuliselt täielikumat ja vähemtäielikku õigeusklikkust. Õigeusu kiriku süsteemis on aga kõik kirikud võrdsed ning kirik uuel asukohamaal peaks olemuslikult liikuma kanoonilises ruumis võimaliku maksimaalse iseseisvuse suunas.
3. Diaspora tingimustes tegutsevad osad õigeusu kirikud ilma kanoonilise tunnustusega, mis tähendab seda, et osad õigeusklikest on jäänud armulauaosadusest välja. Kiriku ühtsus, sealhulgas õigeusklike ühtsus on õigeusu maailmakorra alusnorm ning seega tuleb osaduse puudumise küsimus lahendada.¹³⁷
4. Õigeusu kiriku kanoonilises süsteemis on ülemaailmse jurisdiktsiooni kandmise privileeg ja kohustus vaid Konstantinoopoli oikumeenilisel

¹³⁶ Papatomas 2, lk 45.

¹³⁷ Rohtmets 2. Viimati vaadatud 04.04.2021: <https://diplomaatia.ee/ukraina-oigeusu-kiriku-iseseisvumine-ja-oigeusu-kiriku-tulevik/>.

patriarhaadil. Praegune olukord, kus näiteks USA-s tegutsevad ka Antiookia patriarhaadi piiskopkonna kirik ning Moskva patriarhaadilt iseseisvust tunnustava tomosse saanud Õigeusu Kirik Ameerikas, on üheselt ebakanooniline.

5. Tänapäevane faktiline olukord õigeusu diasporas on otseselt vastuolus kristlikus kirikus selle kujunemisest eksisteerinud ning järgnenud sajandite jooksul selgelt kaanonites fikseeritud territoriaalsuse põhimõttega, mille kohaselt kehtib printsiip „üks piiskop – üks territoorium“, kus igas haldusüksuses tegutsev kirik on koondunud ühe piiskopi juhtimise alla ning kaapiirkondlikkus ja teise piirkonna koguduse asjadesse sekkumine on keelatud. Õigeusu kirik ei ole kirikute föderatsioon, vaid üks ja seesama kirik, mistõttu kaapiirkondlikkus ei ole ei olemuslikult kirikule omane ega kanooniline.¹³⁸

Siin on paslik märkida, et on esinenud pretsedente, kus tsiviilkohtumenetluse tulemusena on fikseeritud õigeusu kiriku territoriaalsuse printsiibi vastuolu asukohariigi põhiseadusega – Läti põhiseaduskohus tegi aastal 2018 otsuse, mille kohaselt on ühe uskkonna eri koguduste kohustuslik koondamine ühte organisatsiooni põhiseadusevastane.¹³⁹

6. Õigeusu diasporaa ebaselge ning faktiliselt ebakanooniline korraldus õõnestab õigeusu kiriku ühtsust ning toob kaasa patriarhaatide vahelise võimuvõitluse ning riikide poliitiliste ambitsioonide rahulduspüüde läbi nende rahvuskirikute. Nii on Moskva patriarhaat oma seisukohtades ja ka tegudes korduvalt vaidlustanud oikumeenilise patriarhaadi kanoonilist rolli õigeusumaailmas, süüdistades Konstantinoopolit Rooma-laadses võimu monopoliseerimise püüdes ning kutsudes üles tõlgendama kaanoneid tänapäeva õigeusklike demograafilisest reaalsusest lähtuvalt.¹⁴⁰ Samal ajal on Vene Õigeusu Kiriku retoorikas sagenenud sõnavõtted, et just

¹³⁸ Hämmerli, lk 110.

¹³⁹ Rohtmets, lk 105.

¹⁴⁰ Hämmerli, lk 112.

Konstantinoopoli patriarhaadi käitumise tõttu võetakse sihiks täita kogu maailm Moskva kogudustega.¹⁴¹

7. Õigeusu diasporaa killustatus piirab ja kahjustab misjonitööd ning kahandab selle mõju, ometi on misjon kiriku kutsumuseks. Lisaks misjonile kahjustab lahenduseta ebaselgus teistegi õigeusu kiriku ühiskondlike ülesannete täitmist ja vastutuse võtmist, süvendab erimeelsusi ja kahandab õigeusu mõju tänapäeva ühiskondades veelgi.¹⁴²

2.3 Võimalikud lahendusteed

Eelnevate näidete põhjal on selge, et õigeusumaailmas põrkuvad kohalike õigeusukogukodade, kirikute ja riikide huvid, kirikukord ja poliitilised ambitsioonid. Uute kirikute eraldumine ja tekkimine on õigeusu süsteemi ajaloos esmalt reeglina olnud skismaatiline ehk kirikukorra vastane ning alles ajapikku on uued kirikud saanud teiste õigeusu kirikute heakskiidu.¹⁴³

Legitiimne ja töötav ning õigeusu seisukohalt Püha Vaimuga inspireeritud lahendus diasporaa probleemile saab olla vaid oikumeeniline ehk kõigi autokefaalsete kirikute poolt ühiselt otsustatud lahendus. Just oikumeeniline kirikukogu on õigeusu kirikus tõe tagatis, selle vastu võetud otsused on läbini usaldusväärsed ja põhinevad kogemusel, millega on osaduses kõigi kohalike kirikute liikmed.¹⁴⁴

Lahenduseni jõudmine saab õigeusu kaanonite kohaselt toimuda oikumeenilise patriarhaadi eestvedamisel ja korraldusel. Nii asuski Konstantinoopol juba 1960-ndatel aastatel ehk rahvusvahelise olukorra ja kirikuelu teataval stabiliseerumisel ette valmistama uut õigeusu oikumeenilist kirikukogu, mille peamine eesmärk oli kõiki autokefaalseid õigeusu kirikuid kaasates kiriku ühtsuse tugevdamine ja väljendamine muuhulgas läbi diasporaa probleemile lahendustekonna väljatöötamise.

Ligi kahe tuhande aasta vanusele organisatsioonile kohaselt ei saa liigset kiirustamist protsessi eestvedavale Konstantinoopoli patriarhaadile ette heita. Samas ei

¹⁴¹ Rohtmets 2. Viimati vaadatud 04.04.2021: <https://diplomaatia.ee/ukraina-oigeusu-kiriku-iseseisvumine-ja-oigeusu-kiriku-tulevik/>.

¹⁴² Constantelos, Demetrios J. „The Orthodox Diaspora: Canonical and Ecclesiological Perspective“. – The Greek Orthodox Theological Review, vol. 24, 1979 (edaspidi „Constantelos“), lk 202.

¹⁴³ Rohtmets, lk 79.

¹⁴⁴ Stefanus. Tallinna ja kogu Eesti metropoliit. “Püha ja Suur Õigeusu Kirikukogu Kreetal“. – Usk ja Elu nr 15, 2017 (edaspidi „Stefanus“), lk 8.

olegi nii paljusid erinevaid huvisid, tehiolusid ja poliitilisi arenguid hõlmava protsessi üldaktsepteeritava tulemuseni viimine kiirustades ilmselt võimalik.

Aastakümnete jooksul toimus palju erinevaid debatte, mida muutis keerulisemaks nii kirikusisene võimuvõitlus – näiteks Vene Õigeusu Kiriku poolt 1970. aastal väljastatud tomos Õigeusu Kirikule Ameerikas – kui ka Ida-Euroopa poliitiliste piiride muutumine 1980-ndate lõpus ja 1990-ndatel aastatel. Siiski oli arutelude peamine siht selge – ülesanne on korraldada oikumeeniline kirikukogu, millel anda diasporaa probleemile lahenduskäik. Arusaadavalt on sellise kirikukogu toimumise eelduseks eelnev lähenemiste ja lahenduste kooskõlastamine autokefaalsete kirikute vahel läbi asjaomaste formaatide – artiklite, nõupidamiste ja konverentside.

Diasporaa küsimuse lahendamise debatid pakkusid õigeusu kirikule hea võimaluse endasse vaatamiseks. Üksmeelt ei olnud raske leida baasväidete osas. Õigeusu kiriku eksistentsi põhjus ja olemuslik mõte on inimkonna, inimese lunastamine – mitte inimese kui arvude, kultuuride, keelte, rahvuste, kommete või poliitiliste struktuuride, vaid inimese, kelle eest Kristus ristil suri.¹⁴⁵ Kirik on Kristuse kehand, mis, olles küll alati mõjutatud ühiskondades valitseva vaimsuse, meelsuse, kultuuri ja keele poolt, „saab oma elu ülevalt ja mitte alt“ ning leiab, kogeb ja väljendab oma universaalset ühtsust läbi elava armulauasakramendi.¹⁴⁶ Kirik saab seega oma mõtet realiseerida vaid läbi reaalse tegevuse, läbi elava kiriku, mis hõlmab kõiki lunastust otsivaid inimesi, sõltumata nende asukohast.¹⁴⁷

Samuti sai selgeks, et diasporaa küsimus kui ajaloolis-sotsioloogiline fenomen on kristliku kiriku teemadevõrgustikus algusest saadik eksisteerinud ning probleem on ka tänapäeval piirkonniti erinev, sõltudes konkreetse rahvusgrupi uuel asukohamaal viibimise ajalisest kestvusest ehk põlvkondsusest ning sellest tulenevatest erinevatest tasemetest algse identiteedi hoidmisel, aga ka uude ühiskonda sisseelamisel ning kultuuriliste ja usulistel vastasmõjude omaksvõtmisel. Sellest omakorda tulenevad erinevused asjaomaste õigeusu koguduste liikmeskondades, sealhulgas juba kohapeal kogudustega liitunud uute õigeusklike arvus.¹⁴⁸ Oma sisulise ülesande täitmise nimel peab õigeusu kirik lähtuma traditsioonist ja kaanonitest, kuid vajadusel kasutama

¹⁴⁵ Sahas, Daniel J. „The Orthodox Diaspora: Canonical and Ecclesiological Perspective: A Response“. – The Greek Orthodox Theological Review, vol. 24, 1979 (edaspidi „Sahas“), lk 222.

¹⁴⁶ Constantelos, lk 204.

¹⁴⁷ De Socio, lk 224.

¹⁴⁸ Sahas, lk 216.

võimalust ka oma struktuuris areneda ning leida võimalusi ja luua lahendusi, mis on diasporaa küsimuse väljakutsete klaarimiseks efektiivsed. Kirik peab kogu aeg muutuma, *Ecclesia semper reformanda*.¹⁴⁹

Konkreetsemates lahendustepanekutes võib eritleda kolme peamist suunda.

Esimene variant on jätta kõik nii nagu on ning lasta probleemil end ise aja jooksul rohkem või vähem loomulikult lahendada. See oleks kindlasti kõige lihtsam lahendus, mis pakuks lühiajalist stabiilsust ja aitaks otseseid konflikte vältida. Samuti oleks seda lahendust võimalik põhjendada ühelt poolt diasporaa probleemi pideva taastekke ning järgneva lahenemisega ajaloos ning teisalt 20. sajandil tekkinud killustatuse juba üsna pikaajalise kestusega, mis võimaldaks seda käsitleda uue normaalsusena, mis ajapikku Jumala õnnistusel kindlasti ka õige kanoonilise sängi leiab.¹⁵⁰ Samas on selge, et taoline ignoreeriv lahendus käik, samuti probleemi põhimõtteline eitamine, ei oleks õigeusu kiriku jaoks iseenda suhtes aus ega vastaks tema olemusele ja vastutusele ning tooks suure tõenäosusega kaasa hoopis probleemi süvenemise ning selle uuristava mõju kasvu kogu õigeusu kirikule.

Teine variant oleks kehtestada diasporaa piirkondades Konstantinoopoli formaalse autoriteediga või oikumeenilise sinodi otsuse jõuga õigeusu traditsioonidele ja kaanonitele vastav lahendus – rajada „ülevalt alla“ igas suuremas riigis üks autokefaalne või vähemalt autonoomne õigeusu kirik, mis ühendaks kõiki selle maa õigeusklikke sõltumata nende rahvuslikest, bioloogilistest või kultuurilistest tunnustest. See oleks nii kanooniliselt kui missioloogiliselt formaalselt korrektne lahendus.¹⁵¹ Samas on selge, et kirikud kui piiskopi ümber koondunud kogudused on tekkinud misjoni tulemusena „alt üles“ ning nende formaalne ühendamine ilma asjaomaste usklike nõusolekuta ei oleks sisuliselt õige. Samuti on selge, et autokefaalse või autonoomse rolli tegeliku väljakandmise jaoks on tarvilik kohaliku kiriku sisulise kvaliteedi vajalik tase, seda nii sisemise ühtsuse, kristliku mõtte ja praktika viljelemise kui ka ühiskonnas põlistatusse mõttes.¹⁵² Autokefaalne kirik ei saa olla formaalne moodustis, ta peab ka sisuliselt olema kohaliku vajaduse küps väljendus, mille õigeusklik üldsus on heaks kiitnud.

¹⁴⁹ De Socio, lk 225.

¹⁵⁰ Constantelos, lk 203.

¹⁵¹ De Socio, lk 226.

¹⁵² Constantelos, lk 205.

Kolmanda võimalusena visandati üleilmse kirikukogu ettevalmistamise käigus esimese kahe variandi kesktee. Selle kohaselt võetakse eesmärgiks kanoonilise olukorra kehtestamine, kuid teekond selleni lastakse kujundada asjassepuutuvate diasporaakirikute endi poolt oikumeenilise patriarhaadi kureerimisel. Nagu tihti inimeste vahelises suhtluses, tekitasid isegi lahendusega põhimõttelise nõustumise puhul palju erimeelsusi debattides kasutatavad terminid ja nende või lahendusmeetodi oma huvide valguses laiendamine ja esitlemine. Seisukohad, mille kohaselt diasporaas asuvad õigeusu kirikud peaksid moodustama hajusa liidu või föderatsiooni Konstantinoopoli patriarhaadi egiidi all¹⁵³ teisenesid paiguti seisukohtadeks, mille kohaselt õigeusu kirik toimivatki mitte ühtse kirikuna kohapealsetes väljendustes, vaid rahvuslik-autokefaalsete kirikute föderatsioonina. Paralleelselt viimase väitega esitati samas arvamusi, mille kohaselt peaks õigeusu kiriku sümboolne keskus kaasaja tegelikkust arvestades nihkuma Konstantinoopolist Moskvasse või New Yorki.¹⁵⁴

Lõpuks jäi domineerima kuldne kesktee, seisukoht, mille järgi toimiva ning õnnistatud lahenduse eelduseks on lisaks selle kanooniliselt korrektsele otsustamisele ennekõike asjaosaliste endi ehk diasporaapiirkondades elavate õigeusklike poolt probleemi teadvustamine ning seejärel nende aktiivne kaasamine lahenduse väljatöötamise õigeusklikul sinodaalsel meetodil.¹⁵⁵

2.4 Diasporaa probleemi lahendamiseks langetatud otsused

2009. aastal jõuti pärast pool sajandit kestnud arutelusid ja ettevalmistusi diasporaa küsimusele õige lahendustee otsimisel üliolulise verstapostini. Nimelt toimus siis Šveitsis Chambesy's Konstantinoopoli oikumeenilise patriarhi Bartolomeuse kokkukutsumisel järjekordne oikumeenilist kirikukogu ehk Suurt sinodit ettevalmistav konverents. Konverentsil osalesid oma volitatud esindajate kaudu kõik 14 õigeusu autokefaalset kirikut, kes ühiselt kiitsid heaks otsuse „Õigeusu diasporaa“¹⁵⁶ ning selle alusel loodud „Õigeusu diasporaa piiskoplike assambleede tegutsemisjuhendi“.¹⁵⁷

¹⁵³ Constantelos, lk 206.

¹⁵⁴ Meyendorff 2, lk 242.

¹⁵⁵ Sahas, lk 217.

¹⁵⁶ Greek Orthodox Archdiocese of America. – „The Orthodox Diaspora“. Viimati vaadatud 17.04.2021: <https://www.goarch.org/-/decision-of-the-chambesy-conference>.

¹⁵⁷ Greek Orthodox Archdiocese of America. – „Rules of Operation of Episcopal Assemblies in the Orthodox Diaspora“. Viimati vaadatud 17.04.2021: <https://www.goarch.org/-/rules-of-operation-of-episcopal-assemblies>.

2016. aasta jaanuaris kinnitasid samad dokumendid üle Chambesy`s kogunenud 14 autokefaalse õigeuskiriku juhid (kolme kiriku juhte esindasid volitatud isikud, ülejäänud olid isiklikult kohal).¹⁵⁸

Kogu õigeusu maailma volitatud esindajate üksmeelne heakskiit neile dokumentidele 2009. aastal ning heakskiidu üle kinnitamine autokefaalsete kirikute juhtide poolt jaanuaris 2016 on eriti oluline, kuna 2016. aastal üle sajandite toimunud kirikukogul otsustati Chambesy otsused ilma sisuliste muudatusteta kinnitada. Kirikukogul osalesid lõpuks ametlike delegatsioonidega 14 autokefaalsest õigeusu kirikust 10. Kreetal osalesid Konstantinoopoli, Aleksandria, Jeruusalemma, Serbia, Rumeenia, Küprose, Kreeka, Poola, Albaania ning Tšehhi ja Slovakkia kirikud, erinevatel põhjustel puudusid Vene, Antiookia, Bulgaaria ja Gruusia õigeusu kirikud. Konstantinoopoli delegatsiooni koosseisus osales Kreeta oikumeenilisel kirikukogul ka Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku metropoliit Stefanus.¹⁵⁹

Kuna Kreeta Suurelt sinodilt osade autokefaalsete õigeusu kirikute esindajad puudusid, on võimalik loogiliselt argumenteerida, et Kreeta kirikukogu ei olnud oikumeeniline. Samas on viidatud, et tulenevalt 325. aasta Nikaia kirikukogu 6. kaanonist kehtestatakse kirikukogul õigeusu enamuse arvamus ning et kõik neli puudunud kirikut on kanoonilise korra vastu eksimuses, kuna omavad jurisdiktsioone väljaspool oma piire ning hoidsid end seega teadlikult kirikukogust kui õigeusu „ihust“ lahus ning kirik läheb edasi ka ilma nendeta.¹⁶⁰

Nagu juba teame, on õigeusu kirikus kaanonite kõrval oluliseks traditsioon ja otsuste elujõulisus tegelikus praktikas ehk Jumala hingus. Lõpuks annab hinnangu sellele, kas Kreeta kirikukogu ehk Suur sinod oli oikumeeniline või mitte, vaid aeg, ja see, kas tema otsuseid ka tegelikult õigeusklike poolt järgima hakatakse.

Kuna Kreetal heaks kiidetud diasporaad puudutavad tekstid on sisuliselt identsed Chambesy`s sätestatutega, saab õigeusu kirik neist igal juhul selged juhised diaspora küsimuse lahendamiseks edasi liikumiseks.

¹⁵⁸ Vatikani Raadio. – „Orthodox leaders conclude Geneva meeting in preparation for Great Council“. Viimati vaadatud 17.04.2021:

http://www.archivioradiovaticana.va/storico/2016/01/28/orthodox_leaders_conclude_geneva_meeting_in_preparation_for_great/en-1204412.

¹⁵⁹ Makarios, lk 11.

¹⁶⁰ Makarios, lk 15, 13 ja 14.

Järgmine alajaotus „Õigeusu diasporaa (hajala)“ koosnebki Kreetal otsustatud täistekstidest tsitaadi kujul. Otsustasin need tekstid otse käesoleva töö korpusesse paigutada ja mitte neid töö lõpus eraldi lisadena välja tuua, kuna nii on diasporaa probleemi lahendamise teekond lugejale paremini jälgitav.¹⁶¹

Õigeusu diasporaa (hajala)¹⁶²

Õigeusu Kiriku Püha ja Suur Kirikukogu arutas õigeusu diasporaa kanoonilise korraldamise küsimust. Arutleti dokumentide üle, mis puudutavad „Õigeusu diasporaad“ ja diasporaa „Piiskoplike assambleede tegutsemisjuhendit“, mis esitati viiendal üldõigeusu kirikukogueelsel konverentsil (Chambésy, 2009), ning autokefaalsete õigeusu kirikute peade kohtumisel (21.–28. jaanuarini 2016), lisades neile mõned väikesed täiendused alljärgnevalt:

1.

a) Kinnitame kõigi õigeusu kirikute soovi, et õigeusu diasporaa probleemile tuleks leida võimalikult kiiresti lahendus ning et seda tuleks korraldada õigeusu kirikuõpetuse järgi ja vastavalt Õigeusu Kiriku kanoonilisele pärimusele ja tavadele.

b) Samuti on selge, et praegusel ajajärgul ei ole ajaloolistel ja hingekarjaslikel põhjustel võimalik selles küsimuses kohe üle minna rangelt kanoonilisele korrale, s.t olukorda, kus igas kohas oleks vaid üks piiskop. Seega otsustati hoida töös senised viiendal üldõigeusu kirikukogueelsel konverentsil asutatud piiskoplikud assambleed, kuni saabub aeg, mil on olemas tingimused kanooniliselt range korra (akribeia) sisseviimiseks.

2.

a) Kirikukogu teeb ettepaneku, et ülemineku perioodil, kui valmistatakse ette olukorra kanoonilist lahendust, loodaks kanooniliselt tunnustatud piiskoppide piiskoplikud assambleed kõigis allpool mainitud piirkondades. Piiskopid jäävad samadesse jurisdiktsioonidesse, kus nad on siiani olnud.

¹⁶¹ Tsitaattekst on selle minu loomingu eristamise eesmärgil väiksemas šriftis ning algab läbivalt taandreaga.

¹⁶² Täistekst: „Õigeusu diasporaa (hajala)“. – Usk ja Elu nr 15, 2017, lk 46–52.

b) Need assambleed koosnevad kõigist piiskoppidest igas piirkonnas, kes on kanoonilises osaduses kõigi õigeusu kirikutega. Iga assamblee esimeheks on Oikumeenilise Patriarhaadi vanim piiskop, ning tema puudumisel diptühhides määratud korras järgmine. Assambleedel on ka oma täitevkomiteed, mis koosnevad selle piirkonna jurisdiktsioonide esikarjastest.

c) Piiskoplike assambleede töö ja kohustus on väljendada õigeusu ühtsust, edendada koostööd kõigi piirkonnas elavate õigeusklike paremaks hingekarjaslikuks teenimiseks, leida ühine esindatus suhtlemisel teiste usundite ja ühiskonnaga laiemalt, teoloogilise ja kirikliku haridus- ja uurimistöö edendamine jne. Otsuseid nimetatud teemadel võetakse vastu assambleel esindatud jurisdiktsioonide konsensususega.

3. Piirkonnad, kus kirjeldatud piiskoplikud assambleed esmalt luuakse, on järgmised:

- 1) Kanada
- 2) Ameerika Ühendriigid
- 3) Ladina-Ameerika
- 4) Austraalia, Uus-Meremaa ja Okeania
- 5) Suurbritannia ja Iirimaa
- 6) Prantsusmaa
- 7) Belgia, Holland ja Luksemburg
- 8) Austria
- 9) Itaalia ja Malta
- 10) Šveits ja Lichtenstein
- 11) Saksamaa
- 12) Skandinaaviamaad (v.a Soome)
- 13) Hispaania ja Portugal

4. Diasporaa piiskopid, kes elavad diasporaas ja kellel on kogudusi eri piirkondades, saavad nende piirkondade piiskoplike assambleede liikmeiks.
5. Piiskoplikud assambleed ei võta liikmespiiskoppidelt ära nende administratiivseid ja kanoonilisi pädevusi ega piira nende õigusi diasporaas. Piiskoplikud assambleed kujundavad Õigeusu Kiriku ühtseid arusaamu erinevates küsimustes. See ei kärbi mingil viisil liikmespiiskoppide vastutust nende oma kirikute eest ning nende kirikute seisukohtade väljendamist avalikkuses.
6. Piiskoplike assambleede esimehed kutsuvad kokku ja juhatavad kõiki oma piirkonna piiskoppide ühisüritusi (jumalateenistused, karjasetöö, haldusalased koosolekud jne). Üldistest küsimustest, mis vajavad piiskoppide assamblee otsusel üldõigeusu lähenemist, teavitab assamblee esimees Oikumeenilist Patriarhi edasisteks üldõigeusu tegevusteks kooskõlas seatud üldõigeusu korraga.
7. Õigeusu kirikud kohustuvad vältima tegevusi (nagu näiteks juba olemasolevate hierarhiliste tiitlite andmine), mis võiksid takistada ülalpool mainitud diasporaaküsimustele lahenduse leidmise protsessi, ja tegema omalt poolt kõik, et hõlbustada piiskoplike assambleede tööd ning normaalse kanoonilise korra taastamist diasporaas.

Õigeusu diasporaa piiskoplike assambleede tegevusjuhend

1. artikkel

1. Piiskoplikud assambleed moodustatakse iga Püha ja Suure Õigeusu Kirikukogu määratud piirkondade piiskoppidest, kes on kanoonilises osaduses kõigi kohalike autokefaalsete õigeusu kirikutega.
2. Need õigeusu piiskopid, kes ise antud piirkonnas ei resideeri, kuid kellel on sealsetes kogudustes hingekarjaslikke kohustusi, on samuti piiskopliku assamblee liikmed.
3. Pensionile jäänud ja piirkonda külastavad piiskopid, juhul kui nad vastavad 1. punktis toodud nõuetele, on samuti kutsutud assamblees osalema, kuid ilma hääleõigusega.

2. artikkel

Piiskopliku assamblee eesmärgiks on väljendada Õigeusu Kiriku ühtsust, edendada kirikutevahelist koostööd kõigis karjasetöö valdkondades, ning hoida, säilitada ja arendada nende kogukondade huve, mis kuuluvad piirkonna kanoonilistele õigeusu piiskoppidele.

3. artikkel

Piiskoplikul assambleel on oma täitevkomitee, mis koosneb piirkonna kõigi kanooniliste kirikute peadest.

4. artikkel

1. Piiskoplikul assambleel ja selle täitevkomiteel on esimees, üks või kaks aseesimeest, sekretär ja laekur, ning muude vastutusalade jaoks ametikohad, mida assamblee võib määrata.

2. Esimeheks on ex officio esimene Oikumeenilise Patriarhaadi piiskoppidest ning tema puudumisel täidab seda rolli diptühhides määratud korras järgmine. Piiskopliku assamblee esimees kutsub kokku koosolekuid, juhatab tööd ning juhib kolleege. Assamblee juht (või mõni teine tema määratud piiskopliku assamblee liige) esitab piiskoplikus assamblees arutatud küsimustes ühehäälselt langetatud otsuse, mis on seega selle piirkonna õigeusu kiriku ühine seisukoht, valitsusele, ühiskonnale ja teistele religioossetele organisatsioonidele.

3. Aseesimehed määratakse ex officio assamblee liikmespiiskoppide hulgast, kes kuuluvad kirikutesse, mis on vanemusastmelt järgmised, vastavalt õigeusu kirikute diptühhides seatud korrale. Sekretäri, laekuri ja teiste vastutusalade esindajad valib assamblee, ning neid ametikohti võib määrata, arvestamata piiskoppide kiriklikke positsioone.

5. artikkel

1. Piiskopliku assamblee pädevuses on:

Õigeusu kiriku struktuuri kujunemine ja diasporaa probleem õigeusu kirikus

- a) Piirkonna õigeusu kiriku ühtsuse kaitsmine ja toetamine teoloogilistes, kirikuõpetuslikes, kanoonilistes, vaimulikes, heategevuslikes, haridust ja misjonit puudutavates kohustustes.
- b) Ühishuvisfääri kuuluvate tegevuste, nagu hingehoid, katehhees, liturgiline elu, vaimuliku kirjanduse väljaandmine, massimeedia, religioosne haridus jne, juhtimine ja koordineerimine.
- c) Suhted mitte-õigeusklike kristlaste ja teiseusulistega.
- d) Kõik, mis puudutab Õigeusu Kiriku kohustusi suhetes ühiskonna ja valitsusega.
- e) Kava ettevalmistamine, mis aitaks organiseerida piirkonna õigeusklikke kanoonilistel alustel.

2. Nende pädevuste ulatuse määramine ei tohiks mingil juhul takistada piiskopi vastutust oma jurisdiktsiooni eest ega piirata tema kiriku õigusi, k.a. suhted rahvusvaheliste asutuste, valitsuste, kodanikuühiskonna, massimeedia, teiste konfessioonide, riiklike ja konfessioonidevaheliste organisatsioonide või teiste usunditega.

3. Mõne kiriku teatud keelelikes, hariduslikes ja hingekarjaslikes küsimustes võib piiskoplik assamblee antud kirikuga koostööd teha, et rahvuslike traditsioonide mitmekesisus võiks kindlustada õigeusu ühtsust usuosaduses ja armastussidemetes.

6. artikkel

1. Piiskoplik assamblee võtab vastu ja registreerib piirkonna piiskoppide valimised ning nende suhted autokefaalsete õigeusu kirikutega.

2. Ta vaatab üle ja määrab selle piirkonna kohalike kogukondade kanoonilise staatuse, kellel ei ole suhteid autokefaalsete õigeusu kirikutega.

3. Ta peab registreerima kõik piiskoppide langetatud vaimulikke puudutavad otsused, et need kehtiksid kõigis selle piirkonna õigeusu kirikutes.

7. artikkel

1. Piiskoplik assamblee saab kokku korra aastas esimehe kutsel. Kohtumisi võib korraldada nii sageli, kui täitevkomitee seda vajalikuks peab, või ühe kolmandiku assamblee liikmete kirjalikul palvel.
2. Täitevkomitee kohtumised toimuvad iga kolme kuu järel, ning siis, kui see peaks vajalikuks osutama, esimehe kutsel või ühe kolmandiku liikmete kirjaliku palve peale.
3. Assambleel osalemise kutsed, kui pole just tegu eriolukorraga, saadetakse kaks kuud enne selle toimumist; ja täitevkomitee kutsed nädal enne toimumist. Kutsetele peab olema lisatud päevakord ning asjakohased dokumendid.
4. Päevakord tuleb heaks kiita assamblee esimesel istungil ning seda tohib muuta üksnes kohalviibivate liikmete otsusel absoluutse häälteenamuse põhimõttel.

8. artikkel

Täitevkomitee kvoorumiks on kaks kolmandikku selle liikmetest ning assamblee jaoks on see absoluutne enamik liikmetest, k.a. esimees.

9. artikkel

Piiskoplik assamblee töötab kooskõlas õigeusu kirikukogude traditsiooni põhimõtetega. Seda juhib esimees, kellel on kohustus kontrollida assamblee otsuste täideviimist.

10. artikkel

1. Piiskopliku assamblee otsused võetakse vastu konsensuslikult.
2. Üldisemates küsimustes, mis nõuavad piiskoppide assamblee otsusel üldõigeusu lähenemist, pöördub esimees järgmisteks üldõigeusu toiminguteks oikumeenilise patriarhi poole.

11. artikkel

1. Piiskopliku assamblee otsusel on võimalik moodustada selle liikmetest erinevaid eesmärke täitvaid komiteesid, nagu näiteks misjoni, liturgika, karjasetöö,

finantsküsimuste, hariduse, oikumeenia jms komiteed, millest iga esimeheks oleks üks assamblee liikmespiiskoppidest.

2. Nende komiteede liikmed, kas vaimulikud või ilmikud, määrab täitevkomitee. Lisaks sellele võib kutsuda assamblee või täitevkomitee töös osalema ka nõuandjaid ja eksperte, kuid nendel puudub hääleõigus.

12. artikkel

1. Piiskoplik assamblee võib määrata sisereeglid ülaltoodud sätete täiendamiseks või kohandamiseks, kooskõlas piirkonna vajaduste ning Õigeusu Kiriku kanoonilise õigusega.

2. Kõik assamblee tegevust puudutavad seaduslikud ja rahalised küsimused peavad olema kooskõlas nende riikide või piirkondade tsiviilõigusega, mille jurisdiktsioonis assamblee liikmed asuvad.

13. artikkel

Uue piiskopliku assamblee loomine, olemasoleva jagunemine või tühistamine, või kahe või enama assamblee ühinemine toimub õigeusu kirikute peade koosoleku otsusel kas mõne kiriku palvel või mõne kindla piiskopliku assamblee esimehe palvel oikumeenilisele patriarhile.

2.5 Diasporaa küsimus pärast Kreeta Suurt sinodit

Nagu eelmisest tsitaatpeatükist nägime, andis 2016. aasta Kreeta Suur sinod selge juhise õigeusu diasporaa probleemi võimalikult kiireks lahendamiseks õigeusu kirikuõpetuse, kaanonite ja traditsiooni kohaselt. Tunnistades võimatust koheselt rakendada diasporaapiirkondades reeglit „üks territoorium – üks piiskop“, sätestas kirikukogu peale Chambesy 2009. aasta otsuseid 13 piirkonnas üle maailma asutatud piiskoplike assambleede tegevuse jätkamise. Assambleed koosnevad kõigist vastava piirkonna õigeusu piiskoppidest oikumeenilise patriarhaadi sümboolse egiidi all. Piiskoplike assambleede peamiseks eesmärgideks on õigeusu ühtsuse väljendamine, piirkonna õigeusklike paremaks hingekarjaslikuks teenimiseks koostöö tegemine ning kaanonite kohase territoriaalsuse printsiibi kehtestamiseks valmisoleku loomine.

Diasporaapiirkondades tegutsevad õigeusklikud üldiselt tervitasid Kreeta otsuseid, tõstes esile Suure sinodi täiendava autoriteedi lisamise piiskoplike assambleede tegevusele. Samuti rõhutati positiivsena asjaolu, et kanoonilise territoriaalsuse printsiibi anomaalia likvideerimist ei seatud absoluutseks prioriteediks kõigi teiste lahendamist vajavate küsimuste ees, mis võimaldab keskenduda õigeusu koguduste paremale teenimisele ja Kristuse päästva evangeeliumi täielikumale kuulutamisele. Diasporaa esindajad on märkinud, et Suur sinod käitus nende suhtes nii nagu Johannese ilmutuses on kõlanud: „Ennäe, ma avasin su ees ukse, mida ükski ei suuda lukustada.“ (Ilm 3:8)¹⁶³

Ometi on kanoonilise lahenduse poole liikumisel vaja ületada ka mitmeid üsna arusaadavaid hirme ja takistusi. Diasporaakoguduste erinevad etnilised juured ja püüdlused ei ole miski, mida saaks lihtsalt ümber mõelda.¹⁶⁴ Kogudustes kasutatakse eri keeli ja austatakse eri traditsioone. Paljudel kogudustel on jätkuvalt tugevad sidemed oma päritolumaa emakirikutega ning kirik ongi viis oma rahvusliku identiteedi hoidmiseks.¹⁶⁵ Mõned kogudused on jätkuvalt eksiarvamusel, et diasporaa viimine õigeuskkiriku kanoonilisse struktuuri juhib neid asukohamaa autokefaalse kiriku tekkimise asemel suuremasse otsesõltuvusse Konstantinoopolist.¹⁶⁶

Olukorra ühtlustamist diasporaas pole lihtsustanud ka õigeusu kirikus esinev vastassuunaline ehk lõhenemise dünaamika, mis ennekõike väljendub Moskva patriarhaadi süvenenud rivaliteedis oikumeenilise patriarhaadiga. See on viimastel aastatel eriti teravalt väljendunud Ukraina sündmuste puhul. Nimelt tühistas Konstantinoopoli patriarhaadi sinod Ukraina riigi soovidele vastu tulles oma 1686. aastast pärit otsuse, millega ta oli andnud Vene Õigeusu Kirikule õiguse pühitseda ametisse Kiievi metropoliit ning andis 6. jaanuaril 2019 Ukraina Õigeusu Kirikule üle selle autokefaaliat tunnusava tomose. Ukraina Õigeusu Kirik tekkis seni teiste õigeusu kirikute tunnustuseta tegutsenud Kiievi Patriarhaadi Ukraina Õigeusu Kiriku ja Ukraina Autokefaalse Õigeusu Kiriku liitmisel. Neisse kahte kirikusse kuulusid Ukraina õigeusklikud, kes seni elasid ülejäänud õigeusumaailma suhtes isolatsioonis – nende õigeusklike osadusse toomine, mida Moskva patriarhaat polnud aastakümneid suutnud, oligi Konstantinoopoli väljaantud tomose peamiseks ajendiks.¹⁶⁷ Ukraina Õigeusu Kiriku

¹⁶³ Demetrios, lk 481-482.

¹⁶⁴ Hackel, lk 557.

¹⁶⁵ Hämmerli, lk 101.

¹⁶⁶ Demetrios, lk 479.

¹⁶⁷ Rohtmets, lk 98.

tunnustamise tulemusena on Ukrainas nüüd mõneti sarnane olukord Eestiga – mõlemas riigis tegutseb kaks õigeusu kirikut, üks Konstantinoopoli oikumeenilise patriarhaadi poolt tunnustatuna iseseisev ja teine Vene Õigeusu Kiriku Moskva patriarhaadi jurisdiktsioonis.

Ukraina sündmustele reageeris Vene Õigeusu Kirik armulauaosaduse katkestamisega Konstantinoopoli patriarhaadiga 15. oktoobril 2019.¹⁶⁸ Sarnane sündmuste käik leidis 1990ndatel aset ka Eesti küsimuse puhul, kuid toona suutsid Konstantinoopol ja Moskva leppida ning Moskva taastas osaduse. Ukraina puhul võib nende ridade kirjutamise hetkel, mil Venemaa koondab oma armeed Ukraina separatistlike piirkondade juurde, patriarhaatide kiire leppimise välistada.

Teoreetiliselt võib isegi mängida mõttega, et Moskva, mis koondab endas ligi poole maailma õigeusklikest, võib astuda otsustava sammu suhete lõplikuks katkestamiseks ülejäänud õigeusu maailmaga, lootes nii selle lõplikult killunema lüüa ning saavutada oma globaalse õigeusu kirikute võrgustiku kaudu lõpuks ammune unistus ja tõusta õigeusu „Kolmandaks Roomaks, mis jääb püsima ja Neljandat ei tule“. Ligi kahe tuhande aastases ajaloos esinenud pretsedente taolistest skismadest ja kirikute eemaldumistest olen käesoleva töö esimeses peatükis korduvalt kirjeldanud ning puudub alus eeldada, et need tulevikus välistatud oleksid.

Samas võib Venemaa praeguseid sise- ja välispingeid analüüsides, täheldades riigi keerulist demograafilist olukorda, kus elanikkond väheneb ja vananeb ning mittekristlaste osakaal selles kasvab, madalat ning peamiselt nafta ja gaasi ekspordil põhinevat sisemajanduse kogutoodangut, kasvavat ohtu Hiinast ning süvenevat eraldumist Läänemaailmast, järeldada, et Venemaa Õigeusu Kirikul oleks juba teist sajandit laguneva Vene impeeriumi värelustes raske, kui mitte võimatu, õigeusu maailma autonoomse liidri positsiooni sisuliselt välja kanda ning maailma õigeusklike traditsioonilise kanoonilise korra ümbertegemisele autoriteedi või jõuga veenda.

Konstantinoopoli vaatest on Moskva aga üks võrdlemisi noor patriarhaat, viimaste sajandite nähtus, kellel esimese aastatuhande õigeusu kanooniline kogemus üleüldse puudub. Samas ei saa ka Konstantinoopol endale lubada poolte õigeusklike lõplikku lahkumist osadusest viisil, nagu see on sajandite jooksul näiteks armeenlaste, koptide ja

¹⁶⁸ Rohtmets 2. Viimati vaadatud 04.04.2021: <https://diplomaatia.ee/ukraina-oigeusu-kiriku-iseseisvumine-ja-oigeusu-kiriku-tulevik/>.

Rooma patriarhaadiga juhtunud. Sündmuste taolise käigu ehk uue suure kirikulõhe korral muutuks ka traditsiooniline Konstantinoopoli juhitud õigeusklik ühiskond veel hapramaks ning kaotaks globaliseerunud maailmas täiendavalt elujõudu.

Seega on ilmselt mõlemal osapoolel endale tark teadvustada, et vastuolude süvendamine on, hoolimata ajutistest taktikalistest pisivõitudest, strateegiliselt õigeusu maailmale tervikuna väga ohtlik ning sellest tasuks hoiduda. Lahendused ning tee edasi paremasse tulevikku on sätestatud kanoonilises korras, mida on vajadusel võimalik oikumeeniliselt, kõigi autokefaalsete kirikute nõusolekul ajakohastada.

Kui Ukraina näitest diasporaa küsimuse lahendamise suhtes positiivseid aspekte otsida, siis on Kiievi Patriarhaadi Ukraina Õigeusu Kiriku ja Ukraina Autokefaalse Õigeusu Kiriku liitmine andnud praktilise näite sellest, milliseid elemente peab erinevate kirikute ühinemisel tegelikult ja sisuliselt arvestama. Lisaks heale tahtele liikuda territoriaalsuse printsiibi täitmise poole, on terve rida lahendust nõudvaid praktilisi asjaolusid: ühendada tuleb organisatsioonide juriidilised kehad, korraldada uus juhtimisstruktuur, sätestada ühinejate varadesse puutuvad küsimused, otsustada liturgias kasutatav keel või keeled, ühtlustada või ühitada koguduste ajalugu, määratleda alluvus ning lahendada võimalikult kaasnevad poliitilised probleemid.

Kõik eelmainitu annab meile veelkord selgust, miks võttis õigeusu kirikul viiskümmend aastat vaid selleks, et otsustada diasporaa küsimuses üldinegi suund konsolideerumisele läbi piiskoplike assambleede. Samas väärib tunnustust, et niivõrd keerulistes oludes on suund siiski võetud ning lahendustee kaardistatud. See lahendustee saab tugineda vaid õigeusu kiriku organisatsioonilisele struktuurile, mis on kristliku kiriku aluspõhimõtetest võrsudes oikumeenilises episkopaal-sinodaalses otsustusprotsessis sajandite jooksul kaanoniteks vormunud. Kuna kirik on elav organisatsioon, saab õigeusu maailm alati oma toimimispõhimõtteid kaasajastada või muuta, kuid see eeldab kõigi autokefaalsete kirikute nõusolekut. Tasakaalu leidmine on suur väljakutse, kuid õigeusu kiriku ajalugu tõestab, et teatavates ühiskondliku arengu punktides on see rahuliku kaalumise, tõe- ja ühtsustaotluse vaimus võimalik.

Hetkel on oluline diasporaa küsimuses langetatud otsuste jõustamine, piiskoplikele assambleedele mõistliku töörahu tagamine ning õigeusu kirikute koostöö edendamine nende raames kohapeal, hoides seda võimalikult lahus patriarhaatide omavahelisest võimuvõitlusest ning kaasnevast poliitikast. Paradoksaalsel kombel

tundub, et just rahulik koostöö piiskoplikel assambleedel, koostöö, mis usaldab kohalikke kirikuid ega sea kanoonilise territoriaalsuse printsiibi kehtestamist ainueesmärgiks, koostöö, mis võimaldab diasporaa kirikutel kasvavas üksmeeles ja usalduses keskenduda õigeusu koguduste paremale teenimisele, on kiireim tee diasporaa küsimuse lahendamiseks ka kanoonilise territoriaalsuse printsiibi võtmes.

Kas õigeusu kirik suudab globaliseerunud postmodernses tehnokraatlikus maailmas oma sisemised probleemid lahendada ning inimkonna kiires arengus püsima jääda – seda näitab aeg. Või nagu õigeusklik inimene seda väljendaks – mitte inimesed, vaid Püha Vaim ise määrab ja juhatab Kirikule teed.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Stefanus, lk 10.

Kokkuvõte

Käesoleva magistr töö eesmärk oli analüüsida diasporaa probleemi õigeusu kirikus. Mida õigeusu kirik diasporaana täpselt käsitab? Kuidas diasporaa on tekkinud? Miks on diasporaa õigeusu kiriku jaoks probleem, miks seda probleemi ei ole seni lahendatud ning kuidas seda võiks lahendada?

Nendele küsimustele vastamine ei olnud võimalik ilma süvenemiseta õigeusu kiriku traditsiooni ja organisatsioonilisse ülesehitusse. Õigeusu diasporaa küsimuse lahendamiseks peame mõistma, milline on õigeusu kiriku struktuur, kust pärineb iseseisvate kirikute staatus, millised kirikuõiguslikud kaanonid küsimust reguleerivad, milline on kaanonite kehtestamise legitiimne protsess ning millistest kiriku aluspõhimõtetest see protsess tuleneb.

Nii kujuneski magistr töö teemaks „Õigeusu kiriku struktuuri kujunemine ja diasporaa probleem õigeusu kirikus“. Uurimistöö tulemusena võib kokkuvõtvalt järeldada järgmist.

1. Diasporaa probleem õigeusu kiriku kontekstis on ennekõike küsimus sellest, kuidas viimase poolteise sajandi jooksul ühiskondlik-poliitilistes kataklüsmides üle maailma laiali pillutatud ning kiriku tavapäraselt tegutsemisalalt väljapoole jäävatesse piirkondadesse sattunud õigeusklike kogukondi kiriku traditsioonilisse osadusse ja organisatsioonilisse struktuuri sobitada.
2. Praegusel kujul eksisteerivad, üldjuhul emigreerunud õigeusklike poolt uutes asukohamaades rahvuslikul alusel loodud ning emigratsiooni lähteriikides asuvate emakirikutega seotud õigeusu diasporaa õõnestab õigeusu kiriku ühtsust, süvendab patriarhaatide vahelist võimuvõitlust ning hoiab osa õigeusklike väljaspool armulauaosadust, mis on otseses vastuolus õigeusu kiriku ühendava ja lunastava eesmärgi ja olemusega. Lisaks on hetkeolukord, kus mõnes diasporaapiirkonnas kehtib faktiliselt kaapiirkondlikkus ehk ühel territooriumil tegutsevad mitu omavahel konkureerivat õigeusu kirikut, selges vastuolus õigeusu kanoonilise põhimõttega „üks territoorium – üks kirik – üks piiskop“. Samuti on teiste patriarhaatide taotlus laiendada oma jurisdiktsiooni väljapoole oma

traditsioonilist territooriumi vastuolus Konstantinoopoli patriarhaadi kanoonilise oikumeenilise rolliga. Seega on diasporaa probleemi lahendamise tegelemine õigeusu kiriku organisatsiooni säilimise ja toimimise mõttes oluline.

3. Ühiskondlik-poliitilistest muudatustest tekkinud probleemide lahendamine ei ole õigeusu kiriku ligi kahe tuhande aastases ajaloos esmakordne. Õigeusu kiriku struktuur, mis põhineb pühakirja kaanonil, apostellikul traditsioonil, piiskoppide ja kirikute võrdsusel ning territoriaalsusel ja mille episkopaal-sinodaalne juhtimisvorm tipneb kaanonite kehtestamise õigust omavate oikumeeniliste kirikukogudega, ongi sajandite pikkuse praktilise kogemuse poolt disainitud taoliste probleemide lahendamiseks ning pakub hea raamistiku ka diasporaa küsimuse lahendamiseks, kusjuures kanooniline juhtroll lahenduse poole liikumisel on Konstantinoopoli oikumeenilisel patriarhaadil. Seejuures tuleb mõista, et globaalselt tegutsev ja ligi kaks tuhat aastat vana organisatsioon ei leia enda sees üksmeelt ega kehtesta lahendusi üleöö.
4. Konstantinoopoli patriarhaadi juhtimisel on õigeusu kirik pidanud 60 aastat sisemist debatti ja tänaseks otsustanud diasporaa probleemi lahendusteed. Probleemi lahendamise võtmeks on püüdlus ühtse kiriku poole, mis lähtub Kristusest, apostellikust traditsioonist ja kaanonitest ning milles kõik kristlased saaksid jagada vennalikku armastust. Seega ei ole mõistlik ega ilmselt ka võimalik kehtestada diasporaa alal kanoonilist korda pealesuruva jõuga. Samuti ei ole tark lasta olukorral laheneda isevoolu teed.
5. Diasporaa probleemi lahendamiseks on õigeusu kirik langetanud otsused „Õigeusu diasporaa (hajala)“ ja „Õigeusu diasporaa piiskoplike assambleede tegevusjuhend“. Jaanuaris 2016 Šveitsis Chambesy's toimunud konverentsil kiitsid need dokumendid heaks kõigi 14 autokefaalse õigeusu kiriku juhid. Lisaks kinnitas need dokumendid 2016. aastal Kreetal kogunenud oikumeeniline kirikukogu ehk Suur sinod. Viimasel osalesid lõpuks küll vaid 10 autokefaalset kirikut, kuid kuna Kreetal kinnitatud diasporaad puudutavad tekstid on sisuliselt Chambesy omadega identsed, saab õigeusu kirik kui tervik neist selged juhised

diasporaa küsimuse lahendamiseks edasi liikumiseks. Asjaomased dokumendid on töö põhiteksti inkorporeeritud ning asuvad alapeatükis 2.4.

6. Suur sinod andis juhise diasporaa probleemi võimalikult kiireks lahendamiseks õigeusu kiriku õpetuse, kaanonite ja traditsiooni kohaselt. Tunnistades võimatust koheselt rakendada reeglit „üks territoorium – üks piiskop“, sätestati 13 diasporaapiirkonnas üle maailma kohalikest õigeusu piiskoppidest koosnevate piiskoplike assambleede tegevus. Assambleed tegutsevad oikumeenilise patriarhaadi egiidi all ning nende peamiseks eesmärkideks on õigeusu ühtsuse väljendamine, piirkonna õigeusklike paremaks hingekarjaslikuks teenimiseks koostöö tegemine ning kaanonite kohase territoriaalsuse printsiibi kehtestamiseks valmisoleku loomine.
7. Diasporaapiirkondades tegutsevad õigeusklikud üldiselt tervitasid seda lahenduse leidmise teekaarti. Positiivsena on tõstetud esile asjaolu, et kanoonilise territoriaalsuse printsiibi anomaalia likvideerimist ei seatud absoluutseks prioriteediks kõigi teiste lahendamist vajavate küsimuste ees. See võimaldab kohalikel kirikutel keskenduda oma koguduste paremale teenimisele ja Kristuse evangeeliumi täielikumale kuulutamisele. Arusaadavalt on diasporaapiirkondades kanoonilise lahenduse poole liikumisel vaja ületada mitmeid praktilisi probleeme, hirme ja takistusi. Koguduste erinevad etnilised juured ja kasutatavad eri keeled ei ole miski, mida saaks lihtsalt ignoreerida. Tegemist on identiteediküsimusega, mis asub usklite enesekuvandi keskmes. Kuid just seetõttu on oluline diasporaakirikuid usaldada ja tagada piiskoplikele assambleedele töörahu. Just rahulik koostöö, mis kasvatab teineteisemõistmist ja ühtsust ega sea kanoonilise territoriaalsuse printsiibi kehtestamist ainuesmärgiks, koostöö, mis võimaldab diasporaa kirikutel kasvavas üksmeeles keskenduda õigeusu koguduste paremale teenimisele, on paradoksaalselt ka kiireim tee diasporaa küsimuse lahendamiseks kanoonilise territoriaalsuse printsiibi võtmes.
8. Tuleb märkida, et diasporaa probleemi lahendamisele ei aita kaasa õigeusu kiriku ühtsusele vastanduv lõhenemise dünaamika, mis seisneb ennekõike Moskva patriarhaadi süvenevas rivaliteedis Konstantinoopoli oikumeenilise

patriarhaadiga. Viimastel aastatel on see eriti teravalt väljendunud Ukraina sündmuste puhul. Konstantinoopoli oikumeeniline patriarhaat tunnustas jaanuaris 2019 autokefaalset Ukraina Õigeusu Kirikut, mille peale samuti Ukrainas tegutsev Vene Õigeusu Kirik katkestas Konstantinoopoli armulauaosaduse. Moskva patriarhaat on õigeusu kiriku süsteemis suurim, hõlmates maailma umbes 200 miljonist õigeusklikust ligikaudu pooli. Samas on Konstantinoopoli vaates Moskva puhul tegu võrdlemisi noore patriarhaadiga, viimaste sajandite nähtusega, kellel esimese aastatuhande õigeusu kanooniline kogemus üleüldse puudub. Igasugune kanooniline autoriteet, põhjendus mingile suuremale oikumeenilisele rollile või kehtiva kanoonilise korra ümbertegemisele Moskval puudub. Töö esimeses osas kirjeldasin mitmeid õigeusu kiriku ajaloos esinenud lõhenemisi. Seega on teoreetiliselt võimalik ka Vene Õigeusu Kiriku lõplik eraldumine Konstantinoopolist. Samas on ilmselt mõlemal osapoolel tark endale teadvustada, et vastuolude süvendamine on strateegiliselt õigeusu kiriku organisatsioonile ohtlik ning otseselt vastuolus kiriku ühendava ja lunastava eesmärgi ning olemusega. Lahendused erimeelsustele ning tee paremasse tulevikku on sätestatud kanoonilises korras, mida on vajadusel võimalik oikumeeniliselt, kõigi autokefaalsete kirikute nõusolekul ka ajakohastada.

Kas õigeusu kirik suudab globaliseerunud postmodernses tehnokraatlikus maailmas oma sisemised probleemid lahendada ning inimkonna kiires arengus püsima jääda – seda näitab aeg. Või nagu õigeusklik inimene seda väljendaks – mitte inimesed, vaid Püha Vaim ise määrab ja juhatab Kirikule teed.

Kasutatud allikate loetelu

Raamatud ja artiklid

Aland, Kurt. Geschichte der Christenheit. Band I. Von den Anfängen bis an die Schwelle der Reformation. Gütersloh: Gerd Mohn, 1991.

Bokedal, Tomas. „The Early Rule-of-Faith Pattern as Emergent Biblical Theory“. – Theofilos Supplement vol. 7, nr. 1, 2015, lk 57–75. Viimati vaadatud 23.03.2021: <https://core.ac.uk/download/pdf/29465815.pdf>.

Brock, Sebastian P. „Miaphysite, not monophysite!“. – Cristianesimo nella Storia vol 37, 2016, lk 45–52.

Chadwick, Henry. „The Early Christian Community“. – The Oxford History of Christianity. Edited by John McManners. Oxford: Oxford University Press, 2002, lk 21–69.

Clauss, Manfred. Ein neuer Gott für die alte Welt. Die Geschichte des frühen Christentums. Berlin: Rowohlt, 2015.

Constantelos, Demetrios J. „The Orthodox Diaspora: Canonical and Ecclesiological Perspective“. – The Greek Orthodox Theological Review, vol. 24, 1979, lk 200–211 (tekstis ka „Constantelos“).

Davis, Leo Donald. The First Seven Ecumenical Councils (325–387). Their History and Theology. Collegeville, Minnesota: The Liturgical Press, 1990 (tekstis ka „Davis“).

Demetrios. Ameerika peapiiskop. „The Orthodox Diaspora. Perspectives Following the Holy and Great Council of the Orthodox Church“. – The Ecumenical Review, Vol 72, 2020, lk 476–482 (tekstis ka "Demetrios").

De Socio, Benedict. „The Orthodox Diaspora, Canonical and Ecclesiological Perspective: A Response“. – The Greek Orthodox Theological Review, vol. 24, 1979, lk 223–226 (tekstis ka „De Socio“).

Erickson, John H. „Chalcedon Canon 28: Yesterday and Today“. – St. Vladimir`s Orthodox Theological Seminary. Viimati vaadatud 23.03.2021: <https://www.svots.edu/content/chalcedon-canon-28-yesterday-and-today>.

Filofei. Munk. „Послание старца Филофея великому князю Василию III о содомском блуде“. – Библиотека литературы Древней Руси Т. 9. Конец XV – первая половина XVI века. Наука, Sankt-Peterburg, 2006. Viimati vaadatud 06.04.2021: <https://philologist.livejournal.com/9455708.html>.

Freeman, Charles. A New History of Early Christianity. New Haven & London: Yale University Press, 2009.

Genov, Roumen; Kalkandjieva, Daniela. Religion and Power in Europe. Conflict and Convergence. Plus-Pisa University Press, 2007.

Gregorios. Arhimandriit. „Kuulekus ja apostlik traditsioon“. – Meie Kirik 09.07.2019. Viimati vaadatud 13.03.2021: <https://www.meiekirik.net/index.php/artiklid/995-kuulekus-ja-apostlik-traditsioon>.

Grillas, Vasilios. „The Importance of the Sacred Canons of Ecclesiastical and Canon Law in the Life of the Church“. – Orthodox Christian Network. Viimati vaadatud 30.03.2021: <https://myocn.net/the-importance-of-the-sacred-canons-of-ecclesiastical-and-canon-law-in-the-life-of-the-church/>.

Hackel, Sergei. Diaspora problems of the Russian emigration. The Cambridge History of Christianity. Vol 5, Eastern Christianity. Cambridge: Cambridge University Press, 2006 (tekstis ka „Hackel“).

Hämmerli, Maria. „Orthodox diaspora? A sociological and theological problematisation of a stock phrase“. – International Journal for the Study of the Christian Church, Vol 10, 2010, lk 97–115 (tekstis ka "Hämmerli").

Kauffman, Timothy F. „Nicæa and the Roman Precedent“. – The Trinity Review (May-July 2016), lk 1–12. Viimati vaadatud 29.03.2021:

<https://www.trinityfoundation.org/PDF/The%20Trinity%20Review%20334%20Nica%20and%20the%20Roman%20Precedent%20Kauffman.pdf>.

Kiminas, Demetrius. The Ecumenical Patriarchate. Orthodox Christianity, vol 1. The Borgo Press, 2009.

Kolk, Madis. „Kirik annab meile puhast toitu, eraldatud isikud mitte. Intervjuu Kristuselinna pühitsetud piiskop Makariosega“. – Usk ja Elu nr 15, 2017, lk 11–17 (tekstis ka „Makarios“).

Laats, Alar. „Oikumeenilised kirikukogud ja ristiusu kontseptualiseerimine, 1. osa“ (tekstis ka „Laats“). – Kirik ja Teoloogia, 03.01.2014. Viimati vaadatud 22.03.2021: <https://kjt.ee/2014/01/oikumeenilised-kirikukogud-ja-ristiusu-kontseptualiseerumine-1-osa/>.

Laats, Alar. „Oikumeenilised kirikukogud ja ristiusu kontseptualiseerumine, 2.osa“ (tekstis ka „Laats 2“). – Kirik ja Teoloogia, 10.01.2014. Viimati vaadatud 22.03.2021: <https://kjt.ee/2014/01/oikumeenilised-kirikukogud-ja-ristiusu-kontseptualiseerumine-2-osa/>.

Laats, Alar. „Vanad patriarhaadid: Aleksandria ja Antiookia patriarhaatide lugu“. – Kirik ja Teoloogia, 06.05.2016. Viimati vaadatud 22.03.2021: <https://kjt.ee/2016/05/vanad-patriarhaadid-aleksandria-ja-antiookia-patriarhaatide-lugu/>.

Martinez, Rich. „The Canon of the New Testament“. – Viimati vaadatud 13.03.2021: <https://www.biblicaltheology.com/Research/MartinezR01.html>.

Maximos. Sardesi metropoliit. The Oecumenical Patriarchate in the Orthodox Church. A Study in the History and Canons of the Church. Thessaloniki: Patriarchal Institute for Patristic Studies, 1976 (tekstis ka Maximos).

McGuckin, John Anthony. The Orthodox Church. An Introduction to its History, Doctrine, and Spiritual Culture. John Wiley & Sons Ltd, 2011 (tekstis ka McGuckin).

Meyendorff, John. „The Ecumenical Patriarh, Seen in the Light of Orthodox Ecclesiology and History“. – The Greek Orthodox Theological Review, vol. 24, 1979, lk 227–244 (tekstis ka „Meyendorff 2“).

Meyendorff, John. The Orthodox Church. Its Past and Its Role in the World Today. A Third Revised Edition. Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1981 (tekstis ka „Meyendorff“).

Papathomas, Grigorios D. Prof. Hdr. Arhimandriit. „500 aastat protestantlikust reformatsioonist (1517-2017)“. – Usk ja Elu nr 17, 2019, lk 53–79. Viimati vaadatud 06.04.2021: <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=AKuskjaelu201909.2.8>.

Papathomas, Grigorios D. Prof. Hdr. Arhimandriit. „Kirik dialoogis“. – Usk ja Elu nr 9, 2011, lk 65–68. Viimati vaadatud 14.03.2021: https://www.eoc.ee/wp-content/uploads/2014/02/2011-uskelu_9.pdf.

Papathomas, Grigorios D. Prof. Hdr. Arhimandriit. „Kiriklusejärgsel ajastul (Kirikuõpetusejärgse uusaja süünd: Ühest Kirikust paljude Kirikuteni ehk seega Kiriku killustumisest Kristuse Ihu hävitamiseni)“. – Usk ja Elu nr 3, 2007, lk 31–58 (tekstis ka „Papathomas 2“).

Papathomas, Grigorios D. Prof. Hdr. Arhimandriit. Kiriku teoloogia ja kanoonilise teoloogia dialektiline suhe (Teoloogilised ja kanoonilised uurimused). Tartu: 2007 (tekstis ka „Papathomas“).

Price, Richard; Gaddis, Michael. The Acts of the Council of Chalcedon. Translated texts for Historians, Vol 45. Liverpool: Liverpool University Press, 2005.

Rohtmets, Priit. „Liimist lahti õigeusumaailm“. – Akadeemia nr 1 (370), 2020, lk 78–114 (tekstis ka „Rohtmets“).

Rohtmets, Priit. „Ukraina õigeusu kiriku iseseisvumine ja õigeusu kiriku tulevik“. – Diplomaatia nr 185/186, veebruar 2019 (tekstis ka „Rohtmets 2“). Viimati vaadatud 04.04.2021: <https://diplomaatia.ee/ukraina-oigeusu-kiriku-iseseisvumine-ja-oigeusu-kiriku-tulevik/>.

Rubenstein, Richard. When Jesus Became God. The Struggle to Define Christianity during the Last Days of Rome. New York: Hartcourt, 2000.

Sahas, Daniel J. „The Orthodox Diaspora: Canonical and Ecclesiological Perspective: A Response“. – The Greek Orthodox Theological Review, vol. 24, 1979, lk 212–222 (tekstis ka „Sahas“).

Samon, Sergi; Salasoo, Silvia (koostajad). Kiriku ajalugu. Tallinn: Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Kultuurfond, 1990.

Stefanus. Tallinna ja kogu Eesti metropoliit. Pilguheit õigeusku. Ajalugu ja Teoloogia nr 3. Tallinn: Tallinna Püha Platoni Õigeusu Teoloogiline Seminar, 2011.

Stefanus. Tallinna ja kogu Eesti metropoliit. “Püha ja Suur Õigeusu Kirikukogu Kreetal“. – Usk ja Elu nr 15, 2017, lk 7–10 (tekstis ka "Stefanus").

Stefanus. Tallinna ja kogu Eesti metropoliit. „Seitsme kirikukogu pärand“. – Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik. Viimati vaadatud 22.03.2021: <https://www.eoc.ee/uncategorized/seitsme-kirikukogu-parand/?v=a57b8491d1d8>.

Teder, Tauno. „Ortodoksimaailma lood“. – KesKus, 06.01.2011. Viimati vaadatud 22.03.2021: <http://kes-kus.ee/ortodoksimaailma-lood-estti-kirikute-noukogu-sekretari-tauno-tederi-lugudesari-varvikirevast-idakirikust-ja-selle-ajaloost-jargnevalt-tuleb-juttu-kolmainsuse-dogmast-ning-sellest-kuidas-jumalik-ja/>.

Uthemann, Karl-Heinz. „History of Christology to the Seventh Century“. – The Cambridge History of Christianity. Vol. 2. Constantine to c. 600. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, lk 460–499.

Valliere, Paul. Conciliarism. A History of Decision-Making in the Church. Cambridge University Press 2012.

Vaporis, Nomikos Michael. „The Ecumenical Patriarh, Seen in the Light of Orthodox Ecclesiology and History: A Response“. – The Greek Orthodox Theological Review, vol. 24, 1979, lk 245–247.

Ware, Timothy. The Orthodox Church. An Introduction to Eastern Christianity. Third Edition. London: Penguin Books, 2015.

Dokumendid

„Autonoomia ja selle väljakuulutamise tingimused“. – Usk ja Elu nr 15, 2017, lk 44–46.

Greek Orthodox Archdiocese of America. – „Rules of Operation of Episcopal Assemblies in the Orthodox Diaspora“. Viimati vaadatud 17.04.2021: <https://www.goarch.org/-/rules-of-operation-of-episcopal-assemblies>.

Greek Orthodox Archdiocese of America. – „The Orthodox Diaspora“. Viimati vaadatud 17.04.2021: <https://www.goarch.org/-/decision-of-the-chambesy-conference>.

„Õigeusu diasporaa (hajala)“. – Usk ja Elu nr 15, 2017, lk 46–52.

Muud internetiallikad

Apostolic Pilgrimage to Jerusalem. – „Patriarchate of Jerusalem“. Viimati vaadatud 23.03.2021: <https://www.apostolicpilgrimage.org/the-patriarchate-of-jerusalem>.

Basilica. – „Original 1590 Synodal Tomos of Foundation of Moscow Patriarchate“. Viimati vaadatud 06.04.2021: <https://basilica.ro/en/original-1590-synodal-tomos-of-foundation-of-moscow-patriarchate/>.

Bible Study Tools. – „Decree on the Jurisdiction of Jerusalem and Antioch. Session VII“. Viimati vaadatud 23.03.2021:

<https://www.biblestudytools.com/history/early-church-fathers/post-nicene/vol-14-seven-ecumenical-councils/05-council-of-chalcedon/decree-jurisdiction-of-jerusalem-and-antioch-session-vii.html>.

Christian History. – „The Canons of the Council of Nicaea“. Viimati vaadatud

29.03.2021: <https://www.christian-history.org/council-of-nicea-canons.html>.

Christian History. – „The Nicene Creed“. Viimati vaadatud 22.03.2021:

<https://www.christian-history.org/nicene-creed.html>.

Christianity Stack Exchange. – „What evidence is there that Peter was bishop of Rome“.

Viimati vaadatud 13.03.2021:

<https://christianity.stackexchange.com/questions/36658/what-evidence-is-there-that-peter-was-a-bishop-in-rome>.

Early Church Texts. – „The Canons of the Council of Chalcedon (451)“. Viimati

vaadatud 29.03.2021:

https://earlychurchtexts.com/public/chalcedon_canons.htm.

Early Church Texts. – „The Canons of the Council of Constantinople (381)“. Viimati

vaadatud 29.03.2021:

https://earlychurchtexts.com/public/constantinople_canons.htm.

Early Church Texts. – „The Canons of the Council of Ephesus (431)“. Viimati vaadatud

29.03.2021: https://earlychurchtexts.com/public/ephesus_canons_431.htm.

Eesti etümoloogiasõnaraamat. – „Preester“. Viimati vaadatud 13.03.2021:

<https://www.eki.ee/dict/ety/index.cgi?Q=preester&F=M&C06=et>.

New Advent. – „Apostolic Canons“. Viimati vaadatud 15.03.2021:

<https://www.newadvent.org/cathen/03279a.htm>.

Õigeusu kiriku struktuuri kujunemine ja diasporaa probleem õigeusu kirikus

New Advent. – „Council in Trullo“. Viimati vaadatud 29.03.2021:

<https://www.newadvent.org/fathers/3814.htm>.

New Advent. – „The Apostolic Canons“. Viimati vaadatud 29.03.2021:

<https://www.newadvent.org/fathers/3820.htm>.

Papal Encyclicas Online. – „Council of Chalcedon – 451 A.D.“. Viimati vaadatud

05.04.2021: <https://www.papalencyclicals.net/councils/ecum04.htm>.

Papal Encyclicas Online. – „Second Council of Constantinople – 553 A.D.“. Viimati

vaadatud 23.03.2021: <https://www.papalencyclicals.net/councils/ecum05.htm>.

Papal Encyclicas Online. – „Second Council of Nicaea – 787 A.D.“. Viimati vaadatud

23.03.2021: <https://www.papalencyclicals.net/councils/ecum07.htm>.

Piibel.net. – Viimati vaadatud 10.03.2021: <http://piibel.net>.

Rusistica. – „Vürstinna Olga“. Viimati vaadatud 06.04.2021:

<http://rusistica.eu/venemaast/ajalugu-2/9-10-sajand/vurstinna-olga/>.

Summa Apologia. – „Is The Catholic Church Biblical“. Viimati vaadatud 24.03.2021:

<https://svmmaapologia.wordpress.com/2015/11/23/is-the-catholic-church-biblical/>.

The Holy See. – „Laetentur Caeli. Bulla Unionis Graecorum, 06. iulii 1439“. Viimati

vaadatud 23.03.2021: <http://www.vatican.va/content/eugenius-iv/la/documents/bulla-laetentur-caeli-6-iulii-1439.html>.

Vatikani Raadio. – „Orthodox leaders conclude Geneva meeting in preparation for Great Council“. Viimati vaadatud 17.04.2021:

http://www.archivioradiovaticana.va/storico/2016/01/28/orthodox_leaders_conclude_geneva_meeting_in_preparation_for_great/en-1204412.

Võõrsõnade leksikon. – „Diasporaa“. Viimati vaadatud 12.04.2021:

<https://www.eki.ee/dict/vsl/index.cgi?Q=diasporaa&F=M&C06=et>.

Õigeusu kiriku struktuuri kujunemine ja diasporaa probleem õigeusu kirikus

Võõrsõnade leksikon. – „Piiskop“. Viimati vaadatud 13.03.2021:

<https://www.eki.ee/dict/vsl/index.cgi?Q=piiskop&F=M&C06=et>.

Summary

The aim of this Master's thesis is to analyze the problem of the diaspora in the Orthodox Church. What exactly does the Orthodox Church consider to be the diaspora? How did the diaspora originate? Why does the diaspora constitute a problem for the Orthodox Church, why has this problem not been solved, and how could it be solved?

It is not possible to answer these questions without delving into the tradition and organizational structure of the Orthodox Church. To address the issue of the Orthodox diaspora, we have to dig layer by layer back into the tradition of the Orthodox Church as we need to understand its present structure, the status of autocephaly and the ways it can be achieved, the canonical system of Church rules that regulate the issue, the process of canonical legislation and how all that is based on the essential principles of the Orthodox Church.

Thus, the topic of this Master's thesis is "The Formation of the Organizational Structure of the Orthodox Church and the Problem of the Diaspora in the Orthodox Church".

The thesis consists of two chapters which are divided into subchapters. The order of the chapters is chronological, the subchapters are structured on both chronological and thematic basis. The thesis is based on more than 70 sources that are cited in the text and listed in the end of the thesis.

In the first chapter I examine the structure of the Orthodox Church. There you can find an overview of the main Orthodox principles, such as the Eucharist communion, episcopality, synodality and territoriality – "one bishop - one territory". I then give an overview of the Ecumenical Councils that are the highest decision-making bodies of the episcopal-synodal structure of the Orthodox Church, mark the most important dogmatic decisions of the Councils and give a brief overview of their socio-political background and of the Great Schism.

Following that I focus on the most important canons in the context of the organizational structure of the Orthodox Church. The canons are the basic principles of ecclesiastical organization formulated and established by Ecumenical Church Councils.

The role of canons is to reconcile and harmonize the doctrinal element and socio-historical reality of the Orthodox Church, establish tradition and set practices acceptable to all churches that are in the Orthodox communion. Thus canons also shape the future. It is the canons that define the principle of territoriality, the ranks of ancient Patriarchates and the Ecumenical role of the Patriarchate of Constantinople. In the thesis I also highlight a selection of examples of the application of this special status of Constantinople and emphasize the fact that Constantinople`s leadership is based on the principle of *primus inter pares*, the first among equals.

The first chapter thus creates a solid framework of understanding of the Orthodox organization. Equipped with that understanding we are ready to approach the issue of the Orthodox diaspora which constitutes the second chapter of the thesis. In the second chapter I give an overview of the origin of the diaspora problem, its most substantial aspects in the context of the Orthodox Church and the debates on possible solutions, as well as the decisions made on the diaspora issue, the legitimacy of these decisions and the difficulties that are encountered in implementing them.

The problem of the diaspora in the context of the Orthodox Church is first and foremost a question of how to reconcile and unite the Orthodox emigrant communities, which have been scattered around the world outside of the Church`s traditional territory throughout the last century and a half into the Eucharist communion and traditional canonical structure of the Church. In the first emigrant generations the cultivation of traditional religious practices is one of the most important components of people`s identity. For obvious reasons, churches established in the new host countries first associate themselves with the mother churches of the countries of origin. However, this is contrary to the canonical principles of the Orthodox Church, according to which the jurisdiction of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople applies outside of the traditional Orthodox territories, and in each territory, in each country, there should be one unified multinational Orthodox Church under the leadership of a local bishop.

It is of course not the first time in the history of the Orthodox Church to address such socio-political issues. The structure of the Orthodox Church that is based on the equality of bishops and churches and the episcopal-synodal organization that finds its most universal expression in the form of Ecumenical Councils that are empowered to

issue canonical legislation, as well as the gentle leadership of the Patriarchate of Constantinople, is designed by centuries of experience to solve such problems and thus provides a good framework to find solutions for the diaspora. We simply have to manage our expectations and realize that such a global organization, almost two thousand years old, will not find consensus and carry out solutions overnight.

So there should be no surprise in that the solutions to the problem of the Orthodox diaspora have been sought for and debated for more than 60 years. Subchapter 2.3 of the thesis consists of the overview of that debate. The key to solving the problem is the pursuit of a United Church based on Christ, an apostolic tradition and canons, in which all Christians can share brotherly love. It is therefore unreasonable to impose canonical order in the diaspora by force. It is also not sensible to let the situation resolve on its own. Coordinating a solution is the role of the Patriarchate of Constantinople, and the latter has been quite successful in fulfilling this role.

Thus, after half a century of preparations, the representatives of all 14 Autocephalous Orthodox Churches worked out and phrased the decisions "The Orthodox Diaspora" and "Rules of Operation of Episcopal Assemblies in the Orthodox Diaspora" in 2009. The same documents were confirmed in January 2016 by the leaders of all 14 Autocephalous Orthodox Churches in Chambesy, Switzerland. In addition, these documents were approved by the Great Synod or Ecumenical Council that gathered for the first time in centuries in Crete in 2016. Although there is some debate on Ecumenicality of the Crete Synod as only 10 autocephalous churches took part in it, the Orthodox world received clear instructions on how to move forward with resolving the diaspora issue as the texts on the diaspora approved in Crete are essentially identical to those confirmed by all 14 Autocephalous Orthodox Churches in Chambesy. The relevant documents are incorporated in the main text body of the thesis and can be found in subchapter 2.4.

The Great Synod gave clear instructions for solving the problem of the diaspora as soon as possible in accordance with Orthodox Church doctrine, canons and tradition. Recognizing the impossibility of implementing the principle "one territory - one bishop" immediately, thirteen Episcopal Assemblies consisting of the local Orthodox bishops were founded in diaspora regions around the world. The Assemblies operate under the

auspices of the Ecumenical Patriarchate and their main objectives are to express and enhance the unity of the Orthodox Church, to cooperate in order to achieve the better pastoral service of the Orthodox people of the diaspora regions, and to create readiness to establish the canonical principle of territoriality.

Orthodox in the diaspora generally welcomed this roadmap for finding a solution. Several of them have positively highlighted the fact that elimination of the anomaly to the canonical territoriality principle was not set as an absolute priority over all other issues that needed to be resolved. This will allow local churches to focus on better serving their congregations and proclaiming the gospel of Christ.

Understandably, there are many practical problems, fears and obstacles on the way of achieving the canonical territorial order in diaspora areas. The different ethnic roots of the Orthodox emigrants, different cultures and languages used by them are real facts that cannot and should not be easily overcome or overlooked. It is a question of identity that is at the heart of believers' self-image. But that is exactly why it is important to trust the diaspora churches and ensure the peaceful working environment of the episcopal assemblies. It is such peaceful cooperation that is not solely focused on the establishment of the canonical territorial order that builds trust and unity between diaspora churches and is so paradoxically the quickest and most meaningful way to achieving the canonical order.

At the same time, it is important to try to avoid power struggle between patriarchates within the Orthodox Church. The dynamics of division as opposed to unity are manifested above all in the deepening rivalry of the Moscow Patriarchate with the Ecumenical Patriarchate. In recent years this has been particularly pronounced in relation to the events in Ukraine. In January 2019, the Ecumenical Patriarchate of Constantinople recognized the autocephalous Orthodox Church of Ukraine, after which the Russian Orthodox Church broke its Eucharistic communion with Constantinople.

The Moscow Patriarchate has the largest congregation in the Orthodox Church system, comprising about half of the world's approximately 200 million Orthodox. At the same time from the point of view of Constantinople Moscow is a relatively young patriarchate, a phenomenon of only the last five centuries that has no canonical experience

of the first Orthodox millennium. Moscow possesses no canonical authority nor justification for any greater ecumenical role.

In the first chapter of the thesis I described several schisms in the history of the Orthodox Church. Thus, the final separation of the Russian Orthodox Church from Constantinople is at least theoretically possible. At the same time, it is probably wise for both parties to realize that the aggravation of contradictions is strategically dangerous for the organization of the Orthodox Church as a whole and directly contrary to the unifying and redeeming purpose and nature of the Church. Solutions to disagreements and the path to a better future are set out in a canonical order, which can be amended and improved only ecumenically, with the consent of all autocephalous churches.

Whether the Orthodox Church can solve its internal problems and survive in the rapid flow of a globalized postmodern technocratic world - time will tell. Or as an Orthodox person would put it - not the people, but the Holy Spirit himself determines and directs the way of the Church.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Allan Kaldoja, annan Tartu Ülikoolile allolevates punktides sätestatud load ja kinnitused.

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Õigeusu kiriku struktuuri kujunemine ja diasporaa probleem õigeusu kirikus“, mille juhendaja on dr Priit Rohtmets, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Allan Kaldoja

29.04.2021